ספורנו על דברים

ספורנו על התורה

geulaquiz.com

פרק א

א **אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל וגו׳.** אָמַר שֶׁבְּכָל אֶחָד מֵהַמְּקוֹמוֹת שֶׁהִזְכִּיר פֹּה, וְהֵם מְקוֹמוֹת אֲשֶׁר עִוְּתוּ שָׁם אֲרְחוֹת דַּרְכָּם בְּגִזְרַת הָאֵל יִתְעַלֶּה לַהֲנִיעָם בַּמִּדְבָּר בַּעֲוֹן הַמְרִגְלִים, אָמַר מֹשֶׁה לְכָל יִשְׂרָאֵל אֵלֶּה הַדְּבָרִים שֶׁיִּזְכִּיר. וְהֵם.

ב **אַחַד עָשָׂר יוֹם מֵחֹרֵב כּוּ׳.** וְזֶה כִּי כָּל שְׁלוֹשִׁים וּשְׁמוֹנָה שָׁנָה שֶׁהֵנִיעָם בַּמִּדְבָּר אָנָה וָאָנָה, לֹא הָלְכוּ בְּדֶרֶךְ יָשָׁר מְכֻוָּן אֶל מָקוֹם נוֹדָע. וּכְשֶׁהָיוּ מַגִּיעִים אֶל מָקוֹם אֲשֶׁר מִשָּׁם הָיוּ נָעִים וְחוֹזְרִים לַאֲחוֹרֵיהֶם אוֹ לַצְּדָדִין וְלֹא בְּדֶרֶךְ יָשָׁר, הָיָה מֹשֶׁה אוֹמֵר לָהֶם: רְאוּ מָה גְּרַמְתֶּם, שֶׁהֲרֵי מַהֲלַךְ אַחַד עָשָׂר יוֹם יֵשׁ מֵחֹרֵב עַד קָדֵשׁ בַּרְנֵעַ דֶּרֶךְ הַר שֵׂעִיר, שֶׁהוּא הַדֶּרֶךְ הַיּוֹתֵר קָצָר אֲצֶל עוֹבְרֵי דְרָכִים. וְהָאֵל יִתְבָּרַךְ הוֹלִיךְ אֶתְכֶם לְקָדֵשׁ בַּרְנֵעַ בִּשְׁלוֹשָׁה יָמִים דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא, וּמִפְּנֵי עֲוֹנְכֶם אַתֶּם נָעִים כָּל זֶה הַזְּמַן. וְכָל זֶה הָיָה אוֹמֵר לְמַעַן יִזְכְּרוּ וְיָשׁוּבוּ אֶל ה׳.

ג **וַיְהִי בְּאַרְבָּעִים שָׁנָה.** אַחַר שֶׁכָּלוּ מֵתֵי מִדְבָּר.

דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. לְבָאֵי הָאָרֶץ.

כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה׳ אוֹתוֹ אֲלֵיהֶם. הֶחֱזִיר לָהֶם כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ עַד הֵנָּה בִּכְלָל.

ד **אַחֲרֵי הַכּוֹתוֹ.** וְזֶה עָשָׂה אַחַר שֶׁהִשִּׂיגוּ אֵיזוֹ מְנוּחָה בְּאֶרֶץ נוֹשֶׁבֶת.

ה **בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בְּאֶרֶץ מוֹאָב הוֹאִיל מֹשֶׁה בֵּאֵר.** וְאַחַר שֶׁלֹּא הָיוּ עוֹד נְעִים וְנָדִים, כִּי בְּעַרְבוֹת מוֹאָב הָיְתָה חֲנִיַּת הַמַּסָּע הָאַחֲרוֹן, וְעִם זֶה אַחַר שֶׁכְּבָר הִתְחַנֵּן וְנוֹאַשׁ מֵהַשִּׂיג לַעֲבוֹר, הוֹאִיל לְבָאֵר מַה שֶּׁחָשַׁב שֶׁיִּפּוֹל בּוֹ סָפֵק אַחֲרֵי מוֹתוֹ. וְהִתְחִיל הַבֵּאוּר בְּאָמְרוֹ אַחַר כָּךְ ״ה׳ אֱלֹהֵינוּ כָּרַת עִמָּנוּ בְּרִית בְּחוֹרֵב לֵאמֹר״ (דברים ה:ב). וְקֹדֶם שֶׁהִתְחִיל בַּבֵּאוּר אֲשֶׁר בּוֹ הִרְבָּה לְהַזְהִיר עַל קְצָת הַמִּצְוֹות, אָמַר לְיִשְׂרָאֵל שֶׁסִּבַּת הַצָּרְךָ אֶל זֶה הַבֵּאוּר וְהָאַזְהָרוֹת עַתָּה הָיָה מִפְּנֵי שֶׁהֵם עוֹבְרִים לָאָרֶץ בְּלֶעְדֵיו וְלֹא יוּכַל לְהַזְהִירָם בִּשְׁעַת מַעֲשֶׂה וְלֹא לְבָאֵר כָּל סָפֵק שֶׁיִּפּוֹל. וְסִפֵּר אֵיךְ נִכְשְׁלוּ בְּזֶה שֶׁלֹּא יַעֲבוֹר הוּא עִמָּהֶם בְּרוֹעַ בְּחִירָתָם וּפִשְׁעֵיהֶם, לְמַעַן יִשְׁמְרוּ מִזֶּה מִכָּאן וּלְהַבָּא לְבִלְתִּי הַשְׁחִית עִנְיָנָם.

ח **רְאֵה נָתַתִּי לִפְנֵיכֶם אֶת הָאָרֶץ.** יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, כִּי נָמֹגוּ מִפְּנֵיכֶם וְלֹא יִתְקוֹמְמוּ.

בֹּאוּ וּרְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ. אֶת גְּלִיל הַכְּנַעֲנִים, כִּי הֵם מִפַּחְדָּם יִפְנוּ וְיִבְרְחוּ אוֹ יָמוּתוּ בִּלְתִּי מִלְחָמָה.

יב **טָרְחֲכֶם.** בְּקֻטָּטוֹת הַקּוֹרוֹת בִּלְתִּי תְּבִיעַת מָמוֹן.

וּמַשַּׂאֲכֶם. בְּצָרְכֵי רַבִּים.

וְרִיבְכֶם. בְּעִנְיְנֵי הַדִּין וּתְבִיעַת מָמוֹן. וְזֶה סִפֵּר לְהַזְכִּירָם אֶת פִּשְׁעָם, שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁבִּשֵּׁר אוֹתָם שֶׁיִּכָּנְסוּ לָאָרֶץ בִּלְתִּי שׁוּם מִלְחָמָה, שֶׁהָיָה עִנְיָנָהּ רַב הַתּוֹעֶלֶת וְהַכָּבוֹד יוֹתֵר מִכָּל נִכְסֵיהֶם וְעִנְיְנֵיהֶם בַּמִּדְבָּר, לֹא נִמְנְעוּ מִלְּעוֹרֵר דִּבְרֵי רִיבוֹת אִישׁ עַל חֲבֵרוֹ, בְּאֹפֶן שֶׁהֻצְרַךְ לְמַנּוֹת שׁוֹפְטִים עַד שֶׁכָּל עֲשָׂרָה מֵהֶם הָיוּ צְרִיכִים לְדַיָּן פָּרְטִי, וְאֵין זֶה כִּי אִם מֵרֹעַ לֵב.

יט **וַנֵּלֶךְ אֵת כָּל הַמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא.** דֶּרֶךְ לֹא עָבַר בָּהּ אִישׁ, מִפְּנֵי רֹב הַנְּחָשִׁים וְהָעַקְרַבִּים וְנֶדֶלָם, כַּאֲמָרוֹ ״נָחָשׁ שָׂרָף וְעַקְרָב״ (דברים ח:טו). וּכְבָר סִפְּרוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁהָיוּ שָׁם נְחָשִׁים כְּקוֹרוֹת וְעַקְרַבִּים כִּקְשָׁתוֹת. וְכָל זֶה עָשָׂה הָאֵל יִתְבָּרַךְ כְּדֵי לְקַצֵּר לָהֶם הַדֶּרֶךְ, שֶׁיִּכָּנְסוּ לָאָרֶץ מִיָּד בְּטֶרֶם יָבִינוּ סִירוּתֵיהֶם אֲטֹד וְיִרְבּוּ לִפְשֹׁעַ. וְכָל זֶה לֹא הִסְפִּיק, כִּי בֵּין כָּךְ חָטְאוּ בַּמִּתְאוֹנְנִים וּבַתַּאֲוָה וּלְבַסּוֹף בַּמְרַגְּלִים.

כא **עֲלֵה רַשׁ.** כִּי לֹא יִתְיַצֵּב אִישׁ בִּפְנֵיכֶם.

כב **וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כֻּלְּכֶם.** אַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ לָכֶם רָאשִׁים מְמֻנִּים עֲלֵיכֶם לְצָרְכֵי רַבִּים, בָּאתֶם כֻּלְּכֶם.

נִשְׁלְחָה אֲנָשִׁים. נִבְחַר אֲנַחְנוּ אֲנָשִׁים וְנִשְׁלַח, וְלָזֶה לֹא הִסְכִּים הָאֵל יִתְעַלֶּה וְאָמַר לְמֹשֶׁה ״שְׁלַח לְךָ״ (במדבר יג:ב) שֶׁיִּבְחַר הוּא הָאֲנָשִׁים וְלֹא הֵם, פֶּן יִבְחֲרוּ הֶדְיוֹטוֹת שֶׁיּוֹסִיפוּ לְהָרַע. וּבְכֵן בָּחַר מֹשֶׁה ״כֻּלָּם אֲנָשִׁים״ (במדבר יג:ג) וּבְתוֹכָם יְהוֹשֻׁעַ וְכָלֵב. וְגַם הָרְשָׁעִים מֵהֶם, אַף עַל פִּי שֶׁהִרְשִׁיעוּ לוֹמַר שֶׁאֵי אֶפְשָׁר לְכָבְשָׁהּ, לֹא הֵעֵזוּ פְּנֵיהֶם לוֹמַר שֶׁהָאָרֶץ רָעָה, אֲבָל סִפְּרוּ בְּשִׁבְחָהּ. בְּאֹפֶן שֶׁאַחַר כֵּן שָׁבוּ בִּתְשׁוּבָה, כַּאֲמָרוֹ ״וַתַּעֲנוּ וַתֹּאמְרוּ אֵלַי חָטָאנוּ לַה׳״ (דברים א:מא), ״וַתָּשֻׁבוּ וַתִּבְכּוּ לִפְנֵי ה׳״ (דברים א:מה).

כג **וַיִּיטַב בְּעֵינַי הַדָּבָר.** כִּי חָשַׁבְתִּי שֶׁלֹּא הָיָה סָפֵק אֶצְלְכֶם בִּדְבַר הָאֵל יִתְבָּרַךְ שֶׁתִּכְבְּשׁוּ הָאָרֶץ וְשֶׁהִיא טוֹבָה, אֲבָל שֶׁהֲיֵיתֶם רוֹצִים לִבְחוֹר אֶת הַחֵלֶק מִמֶּנָּה הַיּוֹתֵר טוֹב לָכֶם עַתָּה בְּאָמְרְכֶם ״אֶת הֶעָרִים אֲשֶׁר נִבֶא אֲלֵיהֶן״, וְזֶה כִּי יָדַעְתֶּם שֶׁלֹּא תִּכְבְּשׁוּ בְּשָׁנָה אַחַת אֶת כֻּלָּהּ, כְּאָמְרוֹ ״לֹא אֲגָרְשֶׁנּוּ מִפָּנֶיךָ בְּשָׁנָה אֶחָת״

(שמות כג:כט).

כד **וַיָּבֹאוּ עַד נַחַל אֶשְׁכֹּל.** כְּמוֹ שֶׁאָמַר "עֲלוּ זֶה בַּנֶּגֶב" (במדבר יג:יז), שֶׁהָיָה בְּאוֹתוֹ הַצַּד שֶׁהָיוּ שָׁם יִשְׂרָאֵל אֵצֶל קָדֵשׁ בַּרְנֵעַ, וְהִיא בְּדָרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כַּמְבֹאָר בִּגְבוּלֵי הָאָרֶץ (במדבר לד:ד).

כה **וַיֹּאמְרוּ טוֹבָה הָאָרֶץ.** אַפִּילּוּ הָרְשָׁעִים הוֹדוּ בְּטוֹבָתָהּ, כְּאָמְרָם "וְגַם זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ הִוא" (במדבר יג:כז).

כו **וְלֹא אֲבִיתֶם לַעֲלוֹת.** שֶׁגִּלִּיתֶם רִשְׁעֲכֶם שֶׁלֹּא הָיָה הַשְּׁלִיחוּת כְּדֵי לִבְחוֹר מִן הָאָרֶץ אֵיזֶה צַד יוֹתֵר טוֹב לָכֶם, כְּאֲשֶׁר חָשַׁבְתִּי וְכַאֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹת, אֲבָל הָיְתָה כַּוָּנַתְכֶם בַּשְּׁלִיחוּת לִרְאוֹת אִם תּוּכְלוּ לְכָבְשָׁהּ, וְזֶה שֶׁלֹּא הֱייֹתֶם מַאֲמִינִים בַּה' שֶׁיִּתְּנֶנָּה לָכֶם. וּלְכֵן כְּשֶׁהִגִּידוּ הַמְרַגְּלִים שֶׁהָעָם חָזָק, לֹא אֲבִיתֶם לַעֲלוֹת.

כז **בְּשִׂנְאַת ה' אוֹתָנוּ.** עַל מָה שֶׁעָבַדְנוּ עֲבוֹדָה זָרָה בְּמִצְרַיִם.

לָתֵת אוֹתָנוּ בְּיַד הָאֱמֹרִי. שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ לָאֵל יָדוֹ לִכְבּוֹשׁ אֶת הָאֱמוֹרִים וּלְהָמִיתָם, יִתֵּן אוֹתָנוּ בְּיָדָם לְהִנָּקֵם.

לא **אֲשֶׁר נָשָׂא ה' אֱלֹהֶיךָ.** בַּמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא, וְאִם הָיָה רוֹצֶה לְהִנָּקֵם מִכֶּם הָיָה מַנִּיחַ אֶתְכֶם בְּיַד הַנְּחָשִׁים וְהָעַקְרַבִּים בַּמִּדְבָּר.

לג **לָתוּר לָכֶם מָקוֹם לַחֲנֹתְכֶם.** בְּאוֹתוֹ הַמִּדְבָּר, כְּאָמְרוֹ "לָתוּר לָכֶם מְנוּחָה" (במדבר י:לג). וְכָל זֶה הוֹרָאַת אַהֲבָתוֹ וְחֶמְלָתוֹ עֲלֵיכֶם.

לד **אֶת קוֹל דִּבְרֵיכֶם.** קוֹל בְּכִיָּה שֶׁל חִנָּם.

לז **גַּם בִּי הִתְאַנַּף ה' בִּגְלַלְכֶם.** וְזֶה כְּדֵי שֶׁתִּתְקַיֵּם בָּכֶם בְּכִיָּה לְדוֹרוֹת, כְּמוֹ שֶׁיֵּעַד בְּאָמְרוֹ "אִם לֹא כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם בְּאָזְנָי כֵּן אֶעֱשֶׂה לָכֶם" (במדבר יד:כח). וְהַדִּבּוּר בְּאָזְנָיו בָּזֶה הָיָה בְּאָמְרָם "נָשִׂימָה וְנָשׁוּבָה מִצְרַיְמָה" (במדבר יד:ג). וּלְכֵן סִפֵּר עִנְיַן מִיתָתוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הָיָה עַד סוֹף שְׁלוֹשִׁים וּשְׁמוֹנָה שָׁנָה אַחֲרֵי כֵן, וְהִגִּיד אוֹתוֹ בְּתוֹךְ דִּבְרֵיהֶם שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁהָיוּ בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית לְצֵאתָם מִמִּצְרַיִם, שֶׁאָז אָמַר "אִם יִרְאֶה אִישׁ בָּאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה" (במדבר יד:כג), וְאָמַר גַּם כֵּן "וְטַפְּכֶם אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם לָבַז יִהְיֶה" (במדבר יד:לא), שֶׁהָיְתָה הַכַּוָּנָה שֶׁהַטַּף לְבַסּוֹף יִהְיוּ לָבַז, כְּמוֹ שֶׁבֵּאֵר הַמְשׁוֹרֵר בְּאָמְרוֹ "וַיִּשָּׂא יָדוֹ לָהֶם לְהַפִּיל אוֹתָם בַּמִּדְבָּר וְגוֹ' וּלְזָרוֹתָם בָּאֲרָצוֹת" (תהלים קו:כו-כז). וְכֵן הֵעִיד יְחֶזְקֵאל בְּאָמְרוֹ "וְגַם אֲנִי נָשָׂאתִי אֶת יָדִי לָהֶם בַּמִּדְבָּר לְהָפִיץ אוֹתָם וגו'" (יחזקאל כ:כג). וּבְהַגִּידוֹ עִנְיָנוֹ בְּתוֹךְ דִּבְרֵיהֶם שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, הוֹדִיעָם כִּי מְנִיעַת הַכְּנִיסוֹ עִמָּם לָאָרֶץ הָיְתָה סִבָּה שֶׁתִּתְקַיֵּם בָּהֶם יוֹתֵר לָרַע הַגְּזֵרָה שֶׁגְּזָרָה שֶׁטִּפָּם יִהְיֶה לָבַז לְדוֹרוֹת, וְזֶה בְּעַצְמוֹ הֵעִיד הַמְשׁוֹרֵר בְּאָמְרוֹ "וַיַּקְצִיפוּ עַל מֵי מְרִיבָה וַיֵּרַע לְמֹשֶׁה בַּעֲבוּרָם וגו' וַיִּחַר אַף ה' בְּעַמּוֹ" (תהלים קו:לב-מ).

מה **וְלֹא שָׁמַע ה' בְּקוֹלְכֶם.** מִפְּנֵי חִלּוּל הַשֵּׁם שֶׁעָשׂוּ, שֶׁלֹּא תַסְפִּיק בּוֹ כָּל תְּשׁוּבָה אֶלָּא מִיתָה מְמָרֶקֶת. וְגַם הָיָה גְּזַר דִּין שֶׁיֵּשׁ עִמּוֹ שְׁבוּעָה, אַחַר שֶׁהֵעִירוּ אָזְנָם מֹשֶׁה וִיהוֹשֻׁעַ וְכָלֵב אֶל הַתְּשׁוּבָה וְלֹא שָׁבוּ אֶפְלּוּ אַחַר כָּךְ אֶלָּא מִיְּרֵאַת עֹנֶשׁ, וְלָכֵן לֹא הִסְפִּיקָה הַתְּשׁוּבָה לְהָסִיר הָעֹנֶשׁ הַנִּגְזָר בָּעוֹלָם הַזֶּה. כְּמוֹ שֶׁהָיָה הָעִנְיָן בְּקַיִן (בראשית ד:טו) וּבְשָׁאוּל בִּדְבַר עֲמָלֵק (שמואל א טו:כו) וּבִבְנֵי עֵלִי (שמואל א ג:יד).

וְלֹא הֶאֱזִין אֲלֵיכֶם. אֲפִילּוּ לְהַאֲרִיךְ וְלֹא לְבַטֵּל גְּזֵרַת הַבָּנִים אֲפִילּוּ אַחַר מוֹת הָאָבוֹת. וּבְזֶה הוֹכִיחָם שֶׁלֹּא הָיְתָה תְּשׁוּבָתָם שְׁלֵמָה, וּלְפִיכָךְ לֹא הִשִּׁיגוּ דָּבָר אֲפִילּוּ בִּדְמָעָתָם.

פרק ב

ז **יָדַע לָכְתֶּךָ.** תִּקֵּן אוֹתוֹ בְּכָל הַמַּצְטָרֵךְ. וּלְשׁוֹן "יָדַע" כְּמוֹ "וַיֵּדַע אֱלֹהִים" (שמות ב:כה), "יְדַעְתִּיךָ בְּשֵׁם" (שמות לג:יב), "אֲשֶׁר יְדָעוֹ ה' פָּנִים אֶל פָּנִים" (דברים לד:י), "מָה אָדָם וַתֵּדָעֵהוּ" (תהלים קמד:ג), וְרַבִּים כָּאֵלֶּה. יֹאמַר עַל הָאֵל יִתְעָלֶה זֶה הַלָּשׁוֹן, כִּי כָּל פְּעֻלָּתוֹ יִתְבָּרַךְ בִּידִיעַת עַצְמוֹ.

לֹא חָסַרְתָּ דָּבָר. וַיַּכִּירוּ שֶׁלֹּא תָּקְנוּ מֵהֶם לְצָרְכְּךָ, אֲבָל תָּקְנוּ לַהֲנָאָתָם מִצַּד אַחֵרָה, וּכְדֵי שֶׁיָּבֹאוּ אֲלֵיכֶם וְיִרְאוּ מַעֲשֵׂה ה' וְנִפְלְאוֹתָיו.

י **הָאֱמִים לָפָנִים.** מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הָיוּ בְּנֵי לוֹט יוֹרְשֵׁי אַבְרָהָם בַּדִּין כְּלָל, הוֹדִיעַ שֶׁגַּם לָהֶם נָתַן ה' אֶת הָאָרֶץ כְּמוֹ לִבְנֵי עֵשָׂו, וְהֵעִיד עַל זֶה כִּי שְׁנֵיהֶם כָּבְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ שֶׁלֹּא כְּמִנְהַג הָעוֹלָם.

יב **וַיַּשְׁמִידוּם.** עֵשָׂו וּמוֹאָב הִשְׁמִידוּ וְהֶחֱרִיבוּ יְשׁוּב יוֹתֵר מִכְּדֵי צָרְכָּךְ יְשׁוּבָם, כְּדֵי לְהַשְׁמִיד כָּל הַיּוֹשְׁבִים בָּהּ לְפָנִים בַּל יָקוּמוּ וְיִירְשׁוּ אָרֶץ. כִּי גַּם מוֹאָב גַּם עֵשָׂו לֹא מִלְּאוּ אֶת כָּל יְשׁוּב הַחוֹרִי וְיִשּׁוּב הָאֵימִים שֶׁהִשְׁמִידוּ. וּבִהְיוֹת הַר שֵׂעִיר מַגִּיעַ עַד גְּבוּל מוֹאָב, וְשָׁם אֵצֶל גְּבוּל מוֹאָב אֵין שׁוּם יוֹשֵׁב מִבְּנֵי עֵשָׂו, וְכֵן גְּבוּל מוֹאָב מַגִּיעַ עַד הַמִּדְבָּר וְשָׁם אֵצֶל הַמִּדְבָּר אֵין שׁוּם יְשׁוּב מִבְּנֵי מוֹאָב, לְכָךְ אָמַר שֶׁמִּכָּל מָקוֹם לֹא יַעַבְרוּ דֶּרֶךְ גְּבוּל שׁוּם אֶחָד מֵהֶם.

כַּאֲשֶׁר עָשָׂה יִשְׂרָאֵל. בְּעֵת כְּתִיבַת הַתּוֹרָה, שֶׁכְּבָר כָּבְשׁוּ סִיחוֹן וְעוֹג שֶׁהָיוּ מְלָכִים גְּדוֹלִים וְאַדִּירִים בִּזְמַן מוּעָט, שֶׁלֹּא כְּמִנְהַג הָעוֹלָם.

יג **עַתָּה קוּמוּ.** וּמֵאַחַר שֶׁאָסוּר לָכֶם לַעֲבוֹר בִּגְבוּל שְׁנֵי אֵלֶּה, קוּמוּ וְעִבְרוּ לָכֶם אֶת נַחַל זֶרֶד שֶׁהוּא חוֹץ לִגְבוּל שְׁנֵיהֶם, וּמִשָּׁם תּוּכְלוּ לַעֲבוֹר חוּץ לִגְבוּל שְׁנֵיהֶם עַד הַיַּרְדֵּן.

כ **אֶרֶץ רְפָאִים תֵּחָשֵׁב אַף הִיא.** וְאֵין סָפֵק שֶׁלֹּא הָיוּ בְּנֵי עַמּוֹן כְּדַאי לְהוֹרִישָׁם, וְעָשָׂה הָאֵל יִתְבָּרְךְ לָהֶם.

כב **כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לִבְנֵי עֵשָׂו.** שֶׁאַחַר שֶׁהָיוּ גָּרִים בְּאֶרֶץ שֵׂעִיר גֵּרְשׁוּ אֶת הַתּוֹשָׁבִים.

כג **וְהָעַוִּים הַיּוֹשְׁבִים בַּחֲצֵרִים עַד עַזָּה.** אַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ מִבְּנֵי עֵשָׂו אוֹ מִבְּנֵי פְּלִשְׁתִּים שֶׁנִּשְׁבַּע לָהֶם אַבְרָהָם, לֹא נִמְנְעוּ יִשְׂרָאֵל לִכְבּוֹשׁ אֶת אַרְצָם. וְהַסִּבָּה בָּזֶה הָיְתָה שֶׁלֹּא מָצְאוּ יִשְׂרָאֵל אֶת הָאָרֶץ בְּיָדָם, שֶׁהֲרֵי כַּפְתּוֹרִים הַיּוֹצְאִים מִכַּפְתּוֹר מֵרוֹב הָעָם בָּעִיר שֶׁיָּצְאוּ לָתוּר לָהֶם מְנוּחָה, הֵם הִשְׁמִידוּ אֶת הָעַוִּים, וּמִיַּד אוֹתָם כַּפְתּוֹרִים כָּבְשׁוּ יִשְׂרָאֵל אֶת הָאָרֶץ.

ל **כִּי הַקֹּשָׁה ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֶת רוּחוֹ.** לְמַעַן שֶׁלֹּא לְהָנִיחַ אֶת יִשְׂרָאֵל לַעֲבֹר בִּגְבוּלוֹ.

וְאַמֵּץ אֶת לְבָבוֹ. לְהִלָּחֵם.

פרק ג

י **עָרֵי מִמְלֶכֶת עוֹג בַּבָּשָׁן. כִּי רַק עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן נִשְׁאַר.** וְהַטַּעַם שֶׁמָּלַךְ עוֹג בְּאוֹתוֹ הַגָּלִיל הָיָה, כִּי הוּא לְבַדּוֹ נִשְׁאַר מִיֶּתֶר הָרְפָאִים, כִּי מִמִּלְחֶמֶת אַמְרָפֶל וַחֲבֶרְיו שֶׁהִכּוּ אֶת רְפָאִים בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנַיִם (בראשית יד:ה) נִשְׁאֲרוּ רְפָאִים רַבִּים, וְאוֹתָם הַנִּשְׁאָרִים הִכּוּ אוֹתָם בְּנֵי עַמּוֹן כְּמוֹ שֶׁבֵּאַר לְמַעְלָה (דברים ב:כא), וּמִמִּלְחֶמֶת הָעַמּוֹנִים נִשְׁאַר הוּא לְבַדּוֹ. וּבִהְיוֹתוֹ גִּבּוֹר כְּגִבּוֹרַת שְׁאָר הָרְפָאִים, לָכֵן מָלָךְ.

יא **בְּאַמַּת אִישׁ.** בְּאַמַּת כָּל אֶחָד מֵאוֹתָם הָרְפָאִים, וּמִלַּת ״אִישׁ״ תּוֹרָה כָּל אֶחָד וְאֶחָד, כְּמוֹ ״אִישׁ לְבָצְעוֹ מְקֻצֶּהוּ״ (ישעיהו נו:יא). ״וַיִּכּוּ אִישׁ אִישׁוֹ״ (מלכים א כ:כ) וְזוּלָתָם. אָמַר, אַף עַל פִּי שֶׁאוֹתָהּ הָעֶרֶשׂ הָיְתָה תֵּשַׁע אַמּוֹת אָרְכָּהּ בְּאַמַּת כָּל אֶחָד מֵהֶם, וְהָיְתָה בְּלִי סָפֵק אַמּוֹת בֵּינוֹנִיּוֹת הָרְחָבָה מְאֹד יוֹתֵר מִתֵּשַׁע אַמּוֹת, אוּלַי עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה. וּבָזֶה יוּבַן גֹּדֶל אוֹתָם הָעֲנָקִים וְחָזְקָם. וְעִם כָּל זֶה הִשְׁמִידוּ אוֹתָם בְּנֵי עַמּוֹן בִּגְזֵרַת הָאֵל יִתְבָּרְךְ, כְּמוֹ שֶׁבֵּאַר לְמַעְלָה (דברים ב:כא).

כד **וָאֶתְחַנַּן אֶל ה׳ וְאֶת יָדְךָ הַחֲזָקָה.** לְשַׁנּוֹת טֶבַע הַנִּבְרָאִים הַבִּלְתִּי נִפְסָדִים, שֶׁלֹּא יוּכַל זֶה זוּלָתְךָ. וְכָל אֵלֶּה עָשִׂיתָ כְּדֵי לְהָבִיא אֶת יִשְׂרָאֵל לָאָרֶץ, וְלָכֵן רָאוּי לְהִשְׁתַּדֵּל בְּקִיּוּם שִׁבְתָּם בָּהּ.

כה **אֶעְבְּרָה נָּא.** לְהַכְרִית כָּל יוֹשְׁבֵי כְּנַעַן, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִגְלוּ יִשְׂרָאֵל מִמֶּנָּה.

וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה. אֶתֵּן עֵינַי בָּהּ לְטוֹבָה בִּבְרָכָתִי, שֶׁתִּהְיֶה טוֹבָה לְיִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם.

כו **וַיִּתְעַבֵּר ה׳ לְמַעַנְכֶם.** מִפְּנֵי שֶׁהָיִיתִי מִתְאַוֶּה לְקַיֵּם אֶתְכֶם בָּהּ שֶׁלֹּא תִּגְלוּ מִמֶּנָּה לְעוֹלָם, וְהוּא כְּבָר נָשָׂא יָדוֹ לְזָרוֹתָם.

פרק ד

א **וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל.** מֵאַחַר שֶׁאַתָּה רוֹאֶה גְּזֵרַת הָאֵל יִתְבָּרְךְ לְהַגְלוֹתְכֶם אִם תֶּחֱטְאוּ, הִשָּׁמְרוּ מֵחֲטוֹא וְשִׁמְרוּ מִצְוֹתָיו בְּלִי תּוֹסֶפֶת וְגֵרָעוֹן, כִּי הַתּוֹסֶפֶת וְהַגֵּרָעוֹן בְּכָל שֶׁהוּא יָבִיאוּ אֶתְכֶם לְתַכְלִית הַקִּלְקוּל.

ב **וְלֹא תִגְרְעוּ מִמֶּנּוּ לִשְׁמֹר.** וְלֹא יַחְשֹׁב הַחוֹשֵׁב שֶׁכַּאֲשֶׁר תָּסוּר סְבַת הָאִסּוּר אֶצְלְךָ לֹא יִהְיֶה חֵטְא לִגְרֹעַ, כְּמוֹ שֶׁחָשַׁב שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ ״אֲנִי אַרְבֶּה וְלֹא אָסוּר״, ״אֲנִי אַרְבֶּה וְלֹא אָשׁוּב״, וְנִכְשָׁלָה.

ג **עֵינֵיכֶם הָרֹאוֹת.** הִנֵּה יָעִיד עַל זֶה מַה שֶּׁרָאִיתֶם שֶׁקָּרָה בְּעִנְיַן בַּעַל פְּעוֹר, כִּי אָמְנָם אוֹתָם שֶׁחָטְאוּ בַּעֲבוֹדַת בַּעַל פְּעוֹר לֹא הִתְכַּוְּנוּ לָזֶה בַּתְּחִלָּה, אֲבָל הָיְתָה תְּחִלַּת כַּוָּנָתָם לִזְנוֹת בִּלְבָד, כְּאָמְרוֹ ״וַיָּחֶל הָעָם לִזְנוֹת״ (במדבר כה:א). וְאַף עַל פִּי שֶׁהַתּוֹרָה אָסְרָה זֶה מִפְּנֵי חֲשַׁשׁ עֲבוֹדַת גִּלּוּלִים, כְּאָמְרָם ״וְזָנוּ בְנֹתָיו וְהִזְנוּ אֶת בָּנֶיךָ״ (שמות לד:טז), חָשַׁב כָּל אֶחָד מֵהֶם שֶׁזֶּה לֹא יִקָּרֶה לוֹ כְּלָל. וְהִנֵּה קָרָה הַהֵפֶךְ, כִּי כָּל הָאִישׁ אֲשֶׁר הָלַךְ אַחֲרֵי בַּעַל פְּעוֹר לְהִדָּבֵק בִּבְנוֹתָיו, אֵין גַּם אֶחָד מֵהֶם שֶׁנִּשְׁמַר בְּחָכְמָתוֹ מֵהַכָּשֵׁל בָּעֲבוֹדָה עַצְמָהּ, עַד שֶׁהִשְׁמִידוֹ ה׳ אֱלֹהֶיךָ.

ד **וְאַתֶּם הַדְּבֵקִים בַּה׳ אֱלֹהֵיכֶם חַיִּים כֻּלְּכֶם הַיּוֹם.** הֱיִיתֶם כֻּלְּכֶם חֲכָמִים לְהִשָּׁמֵר מֵהַכְּשׁוֹל בַּעֲבוֹדַת בַּעַל פְּעוֹר.

ו **כִּי הִיא חָכְמַתְכֶם.** בָּהּ תָּשִׁיבוּ לָאֶפִּיקוֹרוֹס בְּמוֹפְתִים שִׂכְלִיִּים.

ז **כִּי מִי גּוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר לוֹ אֱלֹהִים קְרֹבִים אֵלָיו.** וְהַטַּעַם שֶׁרָאוּי לְהַקְפִּיד שֶׁתִּהְיוּ נֶחְשָׁבִים חֲכָמִים וּנְבוֹנִים לְעֵינֵי הָעַמִּים, הוּא שֶׁהָאֵל יִתְבָּרַךְ קָרוֹב אֵלֵינוּ בְּכָל קָרְאֵנוּ אֵלָיו. וְזֶה יוֹרֶה שֶׁבְּחַר בָּנוּ מִכָּל הָעַמִּים. וְאִם יַחְשְׁבוּ אֶתְכֶם הָעַמִּים לִסְכָלִים, יִהְיֶה חִלּוּל ה׳ בֶּאֱמֹר לָכֶם ״עַם ה׳ אֱלֹה״ (יחזקאל לו:כ).

ח **וּמִי גּוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר לוֹ חֻקִּים וְגוֹ׳.** וְהַטַּעַם שֶׁתֶּחְשְׁבוּ חֲכָמִים בְּעֵינֵי הָאוּמּוֹת בְּשָׁמְרְכֶם אֶת חֻקֵּי הָאֱלֹהִים וְאֶת תּוֹרוֹתָיו, הוּא שֶׁאֵין שׁוּם גּוֹי בְּמִצְיאוּת כָּזֶה שֶׁיִּהְיוּ לוֹ חֻקִּים מוֹרִים מְצִיאוּת הָאֵל וּדְרָכָיו, וּמִשְׁפָּטִים צַדִּיקִים שֶׁאֵין בָּם עִנְיָן לְתוֹעֶלֶת הַדַּיָּן וְלֹא לִשְׂכַר חַזָּנֵיהֶם וְסוֹפְרֵיהֶם, אֲבָל כָּל עִנְיָנָם מִשְׁפָּט וָצֶדֶק. כְּעִנְיַן אָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין ו): מִשְׁפָּט לָזֶה וּצְדָקָה לָזֶה. מִשְׁפָּט לָזֶה שֶׁהֶחֱזִיר לוֹ אֶת שֶׁלּוֹ, וּצְדָקָה לָזֶה שֶׁהוֹצִיא גְּזֵלָה מִתַּחַת יָדוֹ.

ט **רַק הִשָּׁמֶר לְךָ.** אַף עַל פִּי שֶׁאָמַרְתִּי שֶׁתִּהְיוּ נֶחְשָׁבִים חֲכָמִים בְּעֵינֵי הָאוּמּוֹת, הִשָּׁמֶר לְךָ מִדֵּעוֹת אוֹתָם הַטּוֹעִים הַמַּכְחִישִׁים מְצִיאוּת הָאֵל יִתְבָּרַךְ וִיכָלְתּוֹ וְהַשְׁגָּחָתוֹ, וְחָשְׁבוּ הֵם לְהָבִיא עַל כָּל זֶה רְאָיוֹת שִׂכְלִיּוֹת.

פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ. וְהַטַּעַם שֶׁהִזְהַרְתִּיךָ מְאֹד לְהִשָּׁמֵר מִזֶּה, הוּא שֶׁיֵּשׁ לָחוּשׁ פֶּן תִּשְׁכַּח מַה שֶּׁרָאוּ עֵינֶיךָ הַגַּשְׁמִיִּים בְּסִינַי, וְעֵינֶיךָ הַשִּׂכְלִיִּים גַּם כֵּן בְּפֵרוּשׁ הַתּוֹרָה, אֲשֶׁר בָּהּ הָרְאֵיתָ לָדַעַת הֶפֶךְ דֵּעוֹתֵיהֶם בְּמוֹפְתִים שִׂכְלִיִּים.

וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ. לְבָנֶיךָ שֶׁלֹּא רָאוּ אָז תּוֹדִיעַ בְּמוֹפְתִים שִׂכְלִיִּים.

טו **כִּי לֹא רְאִיתֶם כָּל תְּמוּנָה.** וְזֶה הֶפֶךְ דֵּעַת כַּת הַצָּאבִ״א שֶׁחָשְׁבוּ שֶׁאֵין בַּמְּצִיאוּת דָּבָר יוֹתֵר נִכְבָּד מִן הַגְּרָמִים הַשָּׁמַיְמִיִּים, וְשֶׁהֵם לְבַדָּם קַדְמוֹנִים וְנִצְחִיִּים רִאשׁוֹנִים.

טז **תְּמוּנַת כָּל סָמֶל.** כְּמַעֲשֵׂה הַחוֹשְׁבִים שֶׁלְּכָל נִמְצָא נִפְסָד יֵשׁ אֵיזוֹ הִתְחַלָּה קַדְמוֹנִית, וְהָיוּ עוֹשִׂים צוּרַת אוֹתוֹ הַנִּפְסָד לְהוֹרוֹת עַל מָה שֶׁחָשְׁבוּ הֱיוֹת קַדְמוֹן וְהַתְחָלָה לְאוֹתוֹ הַנִּפְסָד הַמְצֻיָּר. וְהָיוּ עוֹבְדִים לְאוֹתָהּ הַצּוּרָה לְהַשְׁפִּיעַ עֲלֵיהֶם פְּעֻלַּת מָה מֵאוֹתוֹ הַנִּמְצָא שֶׁחָשְׁבוּהוּ קַדְמוֹן.

יט **חָלַק ה׳ אֱלֹהֶיךָ אוֹתָם לְכֹל הָעַמִּים.** סִדֵּר אוֹתָם עַל סֵדֶר נָאוֹת לְצֹרֶךְ כָּל אֶחָד מֵחֶלְקֵי הָאָרֶץ, כְּפִי הִשְׁתַּנּוּתָם וְהִשְׁתַּנּוּת הָעָם אֲשֶׁר בָּהּ. וְזֶה הַסֵּדֶר הַמּוּחָשׁ יוֹרֶה עַל הֶפֶךְ דֵּעוֹת הַתּוֹעִים, כִּי אָמְנָם יוֹרֶה בְּהֶכְרֵחַ שֶׁיֵּשׁ אִיזֶה נִמְצָא מְסַדֵּר לְתַכְלִית מְכֻוָּן מֵאִתּוֹ, אֲשֶׁר הִמְצִיאוֹ לְסַדְּרָם לְמַעַן יַשִּׂג תַּכְלִית מְצִיאוּתָם וְסִדְרָם, כִּי לֹא יִהְיֶה כָּל זֶה בְּמִקְרֶה בְּלִי סָפֵק.

כ **וְאָתָּם לָקַח.** לָלֶכֶת בִּדְרָכָיו וּלְדָבְקָה בּוֹ, וּלְזֶה לֹא יִהְיוּ עֵינֵיכֶם בְּהַנְהָגַת צְבָא הַשָּׁמַיִם וְסִדְרָם.

כב **כִּי אָנֹכִי מֵת.** צָרִיךְ אֲנִי לְהַזְהִירְכֶם מְאֹד, מֵאַחַר שֶׁאֵינִי עוֹבֵר עִמָּכֶם, כְּעִנְיַן אָמְרוֹ ״כִּי יָדַעְתִּי אַחֲרֵי מוֹתִי כִּי הַשְׁחֵת תַּשְׁחִתוּן״ (דברים לא:כט).

כד **אֵשׁ אֹכְלָה הוּא.** אֵשׁ אוֹכֶלֶת אֵשׁ, וּבָזֶה יְכֻלָּה אֶת הַנֶּפֶשׁ עִם הַבָּשָׂר.

אֵל קַנָּא. כִּי מִבְּלִי אֵין מְצִיאוּת שׁוּם נִמְצָא זוּלָתוֹ דּוֹמֶה לִמְצִיאוּתוֹ כְּלָל, הִנֵּה כָּל מִי שֶׁיַּעֲבוֹד לְזוּלָתוֹ יַעֲשֶׂה אָמְנָם לְזוּלָתוֹ מַה שֶּׁרָאוּי לוֹ לְבַדּוֹ, כְּעִנְיַן אִשָּׁת אִישׁ שֶׁתִּתֵּן לְזוּלָתוֹ מַה שֶּׁרָאוּי לְאִישָׁהּ לְבַדּוֹ, וּבָזֶה יִהְיֶה מְקֻנָּא.

כה **לְהַכְעִיסוֹ.** לְסַלֵּק הַשְּׁכִינָה מִיִּשְׂרָאֵל, כְּדֵי לִהְיוֹת בִּלְתִּי מְשֻׁעְבָּדִים לְתוֹרַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ וּמִצְוֹתָיו.

כח **וַעֲבַדְתֶּם שָׁם אֱלֹהִים.** יִשְׂרָאֵל שֶׁבְּחוּצָה לָאָרֶץ, עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה בְּטָהֳרָה הֵם (עבודה זרה ח.).

אֲשֶׁר לֹא יִרְאוּן. שֶׁאֵין בָּהֶם כֹּחַ רְצוֹנִי, כְּמוֹ שֶׁחָשְׁבוּ עוֹבְדֵיהֶם שֶׁעוֹשִׂים צוּרוֹת עִם כְּלֵי הַפְּעֻלּוֹת הָרְצוֹנִיּוֹת, לְהוֹרוֹת שֶׁאוֹתָהּ הַהִתְחָלָה הַקַּדְמוֹנִית שֶׁחָשְׁבוּ הִיא פּוֹעֶלֶת כָּל אוֹתָן הַפְּעֻלּוֹת כִּרְצוֹנָהּ, וְהָיוּ עוֹבְדִים אוֹתָהּ וּמִתְפַּלְּלִים לָהּ לְהַשִּׂיג שֶׁתִּרְצֶה לָתֵת אֶת שְׁאֵלַת עוֹבְדֶיהָ. וְהִנֵּה אֵין לְשׁוּם נִמְצָא זוּלָתִי לָאֵל יִתְבָּרַךְ וְלָאָדָם בְּחַיָּיו שׁוּם כֹּחַ רְצוֹנִי, אֲבָל כָּל פְּעֻלּוֹת זוּלָתָם הֵם בְּטֶבַע מְסֻדָּר לָהֶם מֵאֵת הָאֵל יִתְבָּרַךְ.

כט **וּמָצָאתָ.** אַף עַל פִּי שֶׁאֵין שָׁם מְקֻדָּשׁ וְלֹא כְּלֵי קֹדֶשׁ.

כִּי תִדְרְשֶׁנּוּ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשֶׁךָ. וְהַטַּעַם שֶׁתִּמְצָאֶנּוּ הוּא כִּי אָמְנָם תִּדְרְשֶׁנּוּ בְּכָל לְבָבְךָ מֵרֹב הַצָּרוֹת.

ל **בְּאַחֲרִית הַיָּמִים.** לְקֵץ הַיָּמִין, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד בְּאָמְרוֹ ״וְהָיָה כִּי יָבֹאוּ עָלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְשַׁבְתָּ עַד ה׳ אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְקֹלוֹ״ (דברים ל:א-ב).

לב **כִּי שְׁאַל נָא.** וְהָרְאָיָה עַל זֶה שֶׁאָמַרְתִּי שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח בְּרִית אָבוֹת, הִיא כִּי אָמְנָם מַה שֶּׁעָשָׂה עִם כָּל יִשְׂרָאֵל בְּמַתַּן תּוֹרָה שֶׁתִּהְיוּ כֻּלְּכֶם זוֹכִים לְאוֹתָהּ הַמַּדְרֵגָה מִן הַנְּבוּאָה, לֹא הָיָה זוּלָתִי לְקַחַת אֶת כֻּלְּכֶם לוֹ לְעָם בִּשְׁבִיל בְּרִית אָבוֹת, שֶׁלֹּא כָּל אֶחָד מִכֶּם הָיָה רָאוּי לָהּ. שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁקָּרָא בְּאֵיזֶה זְמַן לְאֵיזֶה יָחִיד שֶׁיִּתְנַבֵּא, הִנֵּה לֹא קָרָה זֶה לְשׁוּם עָם.

לד **אוֹ הֲנִסָּה אֱלֹהִים.** אַף עַל פִּי שֶׁקָּרָה לְאֵיזֶה יָחִיד אוֹ יְחִידִים שֶׁיִּמָּלְטוּ מִבֵּין רְשָׁעִים, מִכָּל מָקוֹם לֹא קָרָה זֶה לְשׁוּם גּוֹי בִּכְלָל.

בְּמַסּוֹת בְּאוֹתוֹת. מוֹרוֹת שֶׁלֹּא הָיָה זֶה בְּמִקְרֶה, אֶלָּא בְּכַוָּנַת פּוֹעֵל רְצוֹנַיִי.

וּבְזָרוֹעַ נְטוּיָה. מוּכָנָה לְהַכּוֹת עוֹד, לְהוֹרוֹת שֶׁאִם לֹא יָשׁוּב הַחוֹטֵא שֶׁתָּשׁוּב לְהַכּוֹת.

לה **אַתָּה הָרָאֵתָ.** אֶת כָּל אֵלֶּה הֶרְאַךְ הָאֵל יִתְבָּרַךְ.

לָדָעַת. כְּדֵי שֶׁתִּתְבּוֹנֵן וְתֵדַע בְּלִי סָפֵק כִּי ה׳ הוּא הָאֱלֹהִים, הוּא אוֹתוֹ הַקַּדְמוֹן הַנִּמְצָא בְּהֶכְרֵח.

לו **לְיַסְּרֶךָּ.** לַהֲבִיאֲךָ לְמַדְרֵגַת הַנְּבוּאָה בְּקַבָּלַת הַתּוֹרָה, כְּעִנְיַן בְּאֵלְיָהוּ ״וְהִנֵּה רוּחַ גְּדוֹלָה וְחָזָק״ (מלכים א יט:יא). וְכֵן ״וְעַל הָאָרֶץ הֶרְאַךְ אֶת אִשּׁוֹ״, כְּעִנְיַן שָׁם כְּאָמְרוֹ ״וְאַחַר הָרַעַשׁ אֵשׁ״ (מלכים א יט:יב).

לז **וְתַחַת כִּי אָהַב אֶת אָבוֹתֶיךָ.** וּמֵאַחַר שֶׁעָשָׂה כָּל אֵלֶּה, הִנֵּה תַּחַת שֶׁאָהַב אֶת אֲבוֹתֶיךָ.

וַיִּבְחַר בְּזַרְעוֹ. שֶׁל אֶחָד מֵהֶם בִּלְבַד, וְהוּא זַרְעוֹ שֶׁל יַעֲקֹב.

וַיּוֹצִיאֲךָ בְּפָנָיו. בִּפְעֻלּוֹת בָּאוֹת מִפָּנָיו לְמַעְלָה מִן הַטֶּבַע, לֹא מֵאֲחוֹרָיו כִּפְעֻלּוֹת טִבְעִיּוֹת.

מִמִּצְרַיִם לְהוֹרִישׁ. שֶׁהִתְכַּוֵּן לְהוֹצִיאֲךָ מֵעַבְדוּת, אֲשֶׁר בּוֹ לֹא הָיִיתָ יָכוֹל לְהִתְבּוֹנֵן.

לח **לָתֶת לְךָ אֶת אַרְצָם.** שֶׁהִיא אֶרֶץ ה׳ הַמּוּכָנֶת לִקְנוֹת הַשְׁלֵמוּת הַמְכֻוָּן.

לט **וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם.** אִם כֵּן רָאוּי בְּלִי סָפֵק שֶׁתִּתְבּוֹנֵן וְתֵדַע כָּל חֶלְקֵי הַסּוֹתֵר.

וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל לְבָבֶךָ. וְאַחַר הַהִתְבּוֹנְנוּת תָּשִׁיב אֶל לְבָבְךָ הַחֵלֶק הָאֲמִתִּי מֵהֶם, וְהוּא **כִּי ה׳ הוּא הָאֱלֹהִים** הַמְסַדֵּר הַנִּצְחִי הַמְפֻרְסָם **בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתָּחַת.** כִּי אָמְנָם עַל זֶה יוֹרֶה סִדְרָם וְקִשְׁרָם וְהַתַּכְלִית הַמֻּשָּׂג מֵהֶם, אֲשֶׁר לֹא יוּשַׂג זוּלָתָם, וּבָהֶם נוֹדַע שֶׁיֵּשׁ נִמְצָא מְכַוֵּן שֶׁהִמְצִיא כָּל זֶה לְתַכְלִית מְכֻוָּן מֵאִתּוֹ. **אֵין עוֹד.** וּמִזֶּה יוֹדַע שֶׁאֵין עוֹד, כִּי הוּא מִן הַהֶכְרֵחַ שֶׁלֹּא יִהְיֶה כָּל זֶה זוּלָתִי בְּכֹחַ אֵיזֶה נִמְצָא נִבְדָּל מֵחוֹמֶר מְאֹד, נַעֲלֶה בְּתַכְלִית הָאֲפִשָּׁר, וְהוּא נִמְנָע שֶׁיִּהְיֶה יוֹתֵר מֵאֶחָד בְּזֹאת הַמַּדְרֵגָה מֵהָעִלּוּי אֲשֶׁר אֵין כָּמוֹהָ, כִּי בַּנִּבְדָּלִים לֹא יִפּוֹל מִסְפָּר זוּלָתִי בִּהְיוֹתָם בִּלְתִּי שָׁוִים בְּמַדְרֵגָה.

מ **וְשָׁמַרְתָּ אֶת חֻקָּיו.** וּכְשֶׁתְּדַעֵהוּ תִּשְׁמוֹר אֶת חֻקָּיו בְּלִי סָפֵק. כְּאָמְרוֹ ״מִי לֹא יִרָאֲךָ מֶלֶךְ הַגּוֹיִם״ (ירמיהו י:ז).

וְאֶת מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ וכו׳ הַיּוֹם כָּל הַיָּמִים. כִּי לֹא תִחַדֵּשׁ דָּת לְעוֹלָם.

מא **אָז יַבְדִּיל מֹשֶׁה שָׁלֹשׁ עָרִים.** אַחַר שֶׁסִּיֵּם הַהַקְדָּמָה לְבָאֵר הַתּוֹרָה, הִבְדִּיל הֶעָרִים לְהַרְאוֹת לְיִשְׂרָאֵל מַה נִּכְבָּד עִנְיַן שְׁמִירַת הַמִּצְוֹת, שֶׁהִקְפִּיד לְקַיֵּם קְצָת מִצְוַת עֲשֵׂה.

מד **וְזֹאת הַתּוֹרָה.** הַחֵלֶק הָעִיּוּנִי.

מה **אֵלֶּה הָעֵדֹת.** הַחֵלֶק שֶׁבָּא עֲלֵיהֶם עֵדוּת הַמּוֹפֵת.

מז **וַיִּירְשׁוּ אֶת אַרְצוֹ.** אַחַר שֶׁכָּבְשׁוּ אֶרֶץ נוֹשֶׁבֶת שֶׁיָּכְלוּ לְקַיֵּם בָּהּ הַמִּצְוֹת וְאֵין מַחֲרִיד, הוֹאִיל לְבָאֵר אֶת הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה וּלְהַזְהִיר עֲלֵיהֶם.

פרק ה

ג **הַיּוֹם כֻּלָּנוּ חַיִּים.** לְפִיכָךְ אַתֶּם כּוֹרְתֵי הַבְּרִית הַנִּכְנָסִים לָאָרֶץ, סַדְּרוּ אֶת עִנְיְנֵיכֶם בְּאֹפֶן שֶׁהַדּוֹרוֹת הַבָּאִים שֶׁלֹּא הָיוּ בְּעֵת הַבְּרִית הַזֹּאת יְקַיְּמוּ מַה שֶּׁאַתֶּם מְקַבְּלִים עֲלֵיכֶם.

ד **פָּנִים בְּפָנִים.** בִּלְתִּי חֲלוֹם וּמַרְאוֹת הַלַּיְלָה, אֲבָל בְּעוֹדְכֶם מִשְׁתַּמְּשִׁים בַּחוּשִׁים.

ה **לֵאמֹר.** פָּנִים בְּפָנִים דִּבֶּר ה׳ אֲלֵיכֶם לֵאמֹר אָנֹכִי, כְּמוֹ שֶׁבָּאַר לְמַעְלָה (שמות כ:א) ״וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֵת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לֵאמֹר אָנֹכִי וכו׳״. אָמְנָם עָמַדְתִּי בֵּין ה׳ וּבֵינֵיכֶם הָיִתָה לְהַגִּיד לָכֶם אֶת דְּבַר ה׳ כִּי יְרֵאתֶם.

יב **לְקַדְּשׁוֹ כַּאֲשֶׁר צִוָּךְ.** בְּאוֹתוֹ הָאֹפֶן שֶׁצִּוָּךְ בְּמָרָה (שמות טו:כו), כִּי אָמְנָם כְּשֶׁצִּוָּךְ שָׁם עַל הַשַּׁבָּת הוֹדִיעַ שֶׁלֹּא יַסְפִּיק לְךָ שֶׁתְּקַדְּשֵׁהוּ בְּמָה שֶׁתִּשְׁבּוֹת בּוֹ מִמְּלָאכָה, אֲבָל שֶׁתַּעֲסֹק בּוֹ בַּתּוֹרָה וּבַמִּצְוֹת, כְּאָמְרוֹ ״וְהָיָשָׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה וְהַאֲזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו״ (שמות טו:כו).

יד **לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וַאֲמָתְךָ כָּמוֹךָ.** הִנֵּה מִצְוַת שְׁבִיתַת הַבְּהֵמָה הִיא כְּדֵי שֶׁיָּנוּחַ הָעֶבֶד. וּמִצְוַת מְנוּחַת הָעֶבֶד הִיא זֵכֶר לִיצִיאַת מִצְרַיִם, שֶׁהִשְׁבִּית בָּהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת הָעֲבוֹדָה מִן הָעֲבָדִים.

טז **וּלְמַעַן יִיטַב לָךְ.** אֲפִלּוּ בָּעוֹלָם הַזֶּה, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (פאה א:א) דְּבָרִים שֶׁאָדָם אוֹכֵל פֵּרוֹתֵיהֶם בָּעוֹלָם הַזֶּה וְהַקֶּרֶן קַיֶּמֶת לוֹ לָעוֹלָם הַבָּא, כִּבּוּד אָב וָאֵם וְכוּ׳.

כד **וְאַתְּ תְּדַבֵּר אֵלֵינוּ.** אַף עַל פִּי שֶׁיִּהְיֶה דִּבּוּרְךָ גָּרוּעַ בְּעֵרֶךְ אֶל הַדִּבּוּר הָאֱלֹהִי.

כט **וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹת.** וּמֵאַחַר שֶׁנִּמְשַׁךְ הַדִּבּוּר כָּךְ, הִנֵּה רָאוּי לָכֶם שֶׁתִּשְׁמְרוּ.

לֹא תָסוּרוּ יָמִין וּשְׂמֹאל. לֹא לְהוֹסִיף לְטוֹב כְּפִי מַחְשְׁבוֹתֵיכֶם, וְלֹא לִגְרֹעַ כְּלָל.

ל **לְמַעַן תִּחְיוּן וְטוֹב לָכֶם.** כְּדֵי שֶׁתִּחְיוּ חַיֵּי עַד בְּאֹפֶן טוֹב וּמְאֻשָּׁר.

וְהַאֲרַכְתֶּם יָמִים בָּאָרֶץ אֲשֶׁר תִּירָשׁוּן. וְשֶׁתִּקְנוּ אוֹתוֹ אֲרִיכוּת יָמִים לְעוֹלָם שֶׁכֻּלּוֹ אָרוּךְ, בִּהְיוֹתְכֶם בָּאָרֶץ בְּלִי צַעַר וּבְאֵין מַחְרִיד וּמוֹנֵעַ.

פרק ו

א **וְזֹאת הַמִּצְוָה.** אָמְנָם הַמִּצְוֹת הַתְּלוּיוֹת בָּאָרֶץ וּבִכְנִיסָתְכֶם בָּהּ, כְּגוֹן בָּהֶם הַמְצֻוֶּה יִתְבָּרֵךְ.

ב **לְמַעַן תִּירָא אֶת ה׳ אֱלֹהֶיךָ.** שֶׁתִּזְכֹּר שֶׁהוּא בַּעַל הַקְּרָקַע, וְכִי גֵּרִים וְתוֹשָׁבִים אַתֶּם עִמּוֹ (ויקרא כה: כג).

אַתָּה וּבִנְךָ וּבֶן בִּנְךָ. שֶׁגַּם הַדּוֹרוֹת שֶׁלֹּא רָאוּ אֶת מַעֲשֵׂה ה׳ הַגָּדוֹל יִירָאוּהוּ, כְּשֶׁיְּקַבְּלוּ אֵלֶּה הַמִּצְוֹות מִכֶּם שֶׁרְאִיתֶם.

וּלְמַעַן יַאֲרִיכֻן יָמֶיךָ. וּכְדֵי שֶׁאֵלּוּ הַמִּצְוֹת יִקְנוּ לְךָ חַיֵּי עוֹלָם שֶׁכֻּלּוֹ אָרוּךְ.

ג **וְשָׁמַעְתָּ יִשְׂרָאֵל.** וּבִהְיוֹת זֶה הַתַּכְלִית הַמְכֻוָּן מֵאֵת הָאֵל יִתְבָּרַךְ בְּרֹב חַסְדּוֹ עָלֶיךָ, רָאוּי שְׁתִּשְׁמַע וְתָבִין אֶת כַּוָּנַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ בְּכָל אֵלֶּה.

וְשָׁמַרְתָּ לַעֲשׂוֹת אֲשֶׁר יִיטַב לָךְ. וְתִשְׁתַּדֵּל לַעֲשׂוֹת אָז מֵאַהֲבָה לְרָצוֹן לְפָנָיו מַה שֶּׁייֵטַב לְךָ לְהַקָּנוֹתְךָ אֹשֶׁר נִצְחִי, וּכְמוֹ כֵן תִּשְׁמוֹר לַעֲשׂוֹת אַתָּה שֶׁתִּרְבּוּן מְאֹד, וְזֶה בִּשְׁמִירַת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט לִכְבוֹדוֹ.

כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה׳ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֶיךָ לָךְ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ. כְּמוֹ שֶׁהוּא דִּבֵּר לְךָ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ, מוּכָנֶת לְעוֹבְדָיו לָזֶה הַתַּכְלִית, שֶׁתִּתְפָּרְנְסוּ בָּהּ שֶׁלֹּא בְּצַעַר, וְיִהְיֶה לָכֶם פְּנַאי לְעִיּוּן וּלְמַעֲשֶׂה, לִפְרוֹת וְלִרְבּוֹת.

ד **שְׁמַע יִשְׂרָאֵל.** הִתְבּוֹנֵן וְהָבֵן זֶה.

ה׳. הַנּוֹתֵן מְצִיאוּת כָּל נִבְרָא.

אֱלֹהֵינוּ. הוּא נִבְחַר שֶׁבִּנְבְדָּלִים אֶצְלֵנוּ, אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ נִקְוֶה לְהַשִּׂיג חֶפְצֵינוּ בְּלִי אֶמְצָעִי. וּמִצַּד הֱיוֹתוֹ עֶלְיוֹן בְּכֹחוֹ הַבּוֹרֵא, הִנֵּה לוֹ לְבַדּוֹ רָאוּי לְהִשְׁתַּחֲוֹות. וּמִצַּד שֶׁמִּמֶּנּוּ תִּקָּוָתֵנוּ בְּלִי אֶמְצָעִי, רָאוּי שֶׁאֵלָיו לְבַדּוֹ נִתְפַּלֵּל וְנַעֲבוֹד.

ה׳ אֶחָד. וּבִהְיוֹתוֹ נוֹתֵן הַמְּצִיאוּת אַחַר אֲפִיסוּת מַחְלָט, הִתְבָּאֵר שֶׁאֵין נִמְצָא זוּלָתוֹ מִמִּין מְצִיאוּתוֹ, וְשֶׁהוּא נִבְדָּל בְּמִין מִמְּצִיאוּת עוֹלָם הַנִּפְסָדִים וּמִמְּצִיאוּת עוֹלָם הַגַּלְגַּלִּים וּמִמְּצִיאוּת עוֹלָם הַמַּלְאָכִים, בְּאֹפֶן שֶׁהוּא יָחִיד בְּעוֹלָמוֹ הָרְבִיעִי. וְזֶה נִרְאֶה שֶׁנִּרְמַז בִּהְיוֹת אוֹת הַדָּל״ת שֶׁל אֶחָד גְּדוֹלָה, וּבְאוֹת הָעַי״ן שֶׁל שְׁמַע הַגְּדוֹלָה נִרְמַז שֶׁרָאוּי לְפַקֵּחַ עַיִן וּלְהַגְדִּיל הָעִיּוּן בָּזֶה. וּלְזֶה אָמְרוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות פרק היה קורא): וּבִלְבַד שֶׁיַּאֲרִיךְ בְּדָל״ת שֶׁל אֶחָד, לְמַעַן יְכַוֵּן לָזֶה.

ה **וְאָהַבְתָּ.** תִּשְׁמַח לַעֲשׂוֹת דָּבָר שֶׁייֵּטַב בְּעֵינָיו, כַּאֲשֶׁר תָּבִין שֶׁאֵין תַּכְלִית נִכְבָּד כָּזֶה.

ו **עַל לְבָבֶךָ.** שֶׁתִּזְכֹּר תָּמִיד לְהַיְשִׁיר כָּל פְּעֻלּוֹתֶיךָ לָזֶה הַתַּכְלִית.

ז **וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ.** תְּלַמֵּד אוֹתָם בְּשִׁנּוּן וַחֲרִיפוּת מוֹפְתִים שִׂכְלִיִּים.

וְדִבַּרְתָּ בָּם. כִּי בְּזֹאת הַהִתְמָדָה תִּזָּכֵרֶם תָּמִיד.

י **אֲשֶׁר לֹא בָנִיתָ וּבָתִּים מְלֵאִים כָּל טוּב אֲשֶׁר לֹא מִלֵּאתָ.** שֶׁתַּשִּׂיג עֹשֶׁר בְּלִי עָמָל.

יב **הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן תִּשְׁכַּח.** כִּי עֹשֶׁר קָנוּי בָּזֶה הָאֹפֶן גּוֹרֵם בְּרוֹב הַמְשֵׁךְ אַחַר הַתַּאֲוֹות, וּבָהֶן יִשְׁכַּח הָאָדָם אֶת עוֹשֵׂהוּ.

כ **מָה הָעֵדֹת.** הַחֵלֶק הָעִיקָּרִי שֶׁהוּא עֵדוּת מוֹפְתִי.

וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים. הַחֵלֶק הַמַּעֲשִׂי.

אֲשֶׁר צִוָּה ה׳ אֱלֹהֵינוּ אֶתְכֶם. וְלֹא הִסְפִּיקוּ מִצְוֹת בְּנֵי נֹחַ.

כא **עֲבָדִים הָיִינוּ.** וּבְהֵיוֹת שֶׁבְּעַבְדוּתֵנוּ לֹא הָיִינוּ יְכוֹלִים לְקַנּוֹת הַשְׁלֵמוּת הַמְכֻוָּן מֵאִתּוֹ, הִפְלִיא לַעֲשׂוֹת לְהוֹצִיאֵנוּ וּלְהָבִיא אוֹתָנוּ אֶל הָאָרֶץ שֶׁנּוּכַל לְקַנּוֹת בָּהּ אוֹתָהּ הַשְׁלֵמוּת.

כד **וַיְצַוֵּנוּ ה׳ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַחֻקִּים הָאֵלֶּה.** לְהָכִין אוֹתָנוּ בִּשְׁמִירָתָם.

לְיִרְאָה אֶת ה׳ אֱלֹהֵינוּ. וְזֶה כְּהִתְבּוֹנֵן וְהִכִּיר אֶת גְּדֻלּוֹ, וְכָל זֶה רָצָה לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים. כִּי חֶפֶץ חֶסֶד הוּא, לֹא לְתוֹעַלְתּוֹ. לְחַיּוֹתֵנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה.

כה **וּצְדָקָה תִּהְיֶה לָּנוּ.** וְזֶה שֶׁאָמַרְתִּי לְךָ לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים, רְצוֹנִי לוֹמַר לְטוֹב לָנוּ בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא.

לְחַיּוֹתֵנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה. חַיֵּי שָׁעָה, וְלִהְיוֹת לָנוּ צְדָקָה וּזְכוּת לִפְנֵי ה׳ אֱלֹהֵינוּ בָּעוֹלָם הַנִּצְחִי.

פרק ז

ו **כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה.** וְאֵין רָאוּי שֶׁתִּתְחַלֵּל קְדֻשָּׁתְךָ לְהוֹלִיד זֶרַע פָּסוּל, כַּאֲמָרוֹ ״כִּי חִלֵּל יְהוּדָה אֶת קֹדֶשׁ ה׳ אֲשֶׁר אָהֵב וְגוֹ׳״ (מלאכי ב:יא).

בְּךָ בָּחַר. וְלֹא בְּזֶרַע פָּסוּל, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (קידושין ע׳).

ז **לֹא מֵרֻבְּכֶם.** לֹא כְּדֵי שֶׁיִּתְכַּבֵּד בְּרֹב עָם.

ח **כִּי מֵאַהֲבַת ה׳ אֶתְכֶם.** בִּהְיוֹתְכֶם זֶרַע אוֹהֲבָיו וְחוֹשְׁבֵי שְׁמוֹ.

ט **הָאֵל הַנֶּאֱמָן.** קַיָּם עַל עִנְיָן אֶחָד, לֹא יִשְׁתַּנֶּה.

שׁוֹמֵר הַבְּרִית וְהַחֶסֶד לְשׁוֹנְאָיו. וְטַעַם ״רָשָׁע וְטוֹב לוֹ״ הוּא לְשִׁתֵּי סִבּוֹת: הָאַחַת הוּא זְכוּת אָבוֹת. וְהַשֵּׁנִית אֵיזֶה זְכוּת שֶׁנִּמְצָא לָרָשָׁע עַצְמוֹ, בִּלְתִּי מַגִּיעַ אֶל שֶׁיִּזְכֶּה בּוֹ לְחַיֵּי עוֹלָם הַבָּא, וּמְשֻׁלָּם לוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה, שֶׁאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְקַפֵּחַ שְׂכַר כָּל בְּרִיָּה.

יא **הַיּוֹם לַעֲשׂוֹתָם.** וְלֹא תַּטְרִיד מַחֲשַׁבְתְּךָ אִם לֹא תְקֻבַּל שָׂכָר מֵהֶם בָּעוֹלָם הַזֶּה. חסלת פרשת ואתחנן.

יב **וְהָיָה עֵקֶב תִּשְׁמְעוּן.** הִנֵּה הַמֶּלֶךְ צִוָּה אֶת כָּל אֵלֶּה כְּדֵי שֶׁתִּזְכּוּ שֶׁיִּשְׁמֹר לָכֶם הַבְּרִית וְהַחֶסֶד, וְזֶה שֶׁאִם תִּשְׁמְרוּ הַיּוֹם לַעֲשׂוֹתָם מֵאַהֲבָה, שֶׁלֹּא עַל מְנָת לְקַבֵּל פְּרָס, וְהוּא בִּשְׁבִיל זֶה יִשְׁמֹר לָכֶם הַבְּרִית וְהַחֶסֶד.

אֵת הַמִּשְׁפָּטִים. כִּי ״בְּמִשְׁפָּט יַעֲמִיד אָרֶץ״ (משלי כט:ד).

וּשְׁמַרְתֶּם. זוֹ מִשְׁנָה.

וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם. וּבָזֶה הָאִפֶּן תַּעֲשׂוּ אוֹתָם אֶל נָכוֹן.

וְשָׁמַר ה׳ אֱלֹהֶיךָ לְךָ אֶת הַבְּרִית. שֶׁנִּשְׁבַּע, כְּאָמְרוֹ ״וַהֲקִימֹתִי אֶת בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתָם לִבְרִית עוֹלָם לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ״ (בראשית יז:ז). כִּי אָמְנָם בִּהְיוֹתוֹ לָנוּ לֵאלֹהִים בִּלְתִּי אֶמְצָעִי, יַשְׁפִּיעַ מְצִיאוּת נִצְחִי הֶהְוֶה מִמֶּנּוּ בִּלְתִּי אֶמְצָעִי, כְּאָמְרוֹ ״כִּי כָל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הָאֱלֹהִים הוּא יִהְיֶה לְעוֹלָם״ (קהלת ג:יד). אָמְנָם מְצִיאוּת הַנִּפְסָדִים הוּא מִמֶּנּוּ בְּאֶמְצָעִי בְּלִי סָפֵק.

וְאֶת הַחֶסֶד. כְּאָמְרוֹ ״אָז וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֶת אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ״ (בראשית יז:ח). כִּי אָמְנָם הַטּוֹב הֶהְוֶה לַצַּדִּיקִים בָּעוֹלָם הַזֶּה הוּא חֶסֶד בִּלְבַד, לֹא גְּמוּל מַעֲשֵׂיהֶם.

יג **וַאֲהֵבְךָ.** בִּהְיוֹתְכֶם בָּנִים כִּרְמוּתוֹ בְּצַלְמוֹ, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ג, י) ״חֲבִיבִין וְגוֹ׳ שֶׁנִּקְרְאוּ בָּנִים לַמָּקוֹם״. וּבָזֶה יִהְיֶה נִצְחִיּוּת שֶׁל בְּרִית מְאֻשָּׁר.

וּבֵרַכְךָ. בְּמָמוֹן לְחַיֵּי שָׁעָה, וּבְזֶה יֵיטִיב אֶת הַחֶסֶד אֲשֶׁר נִשְׁבַּע, שֶׁתִּהְיוּ בָּאָרֶץ בְּאֹפֶן מְאֻשָּׁר.

טו **כָּל חֹלִי.** אֲפִילּוּ הַמַּרְגָּלִים לָבֹא מִצַּד הַמַּעֲרֶכֶת.

הָרָעִים. הַמִּתְדַּבְּקִים.

אֲשֶׁר יָדַעְתָּ. שֶׁלָּקוּ עַל הַיָּם, כַּמְבוֹאָר לְמַעְלָה.

לֹא יְשִׂימָם בָּךְ וּנְתָנָם בְּכָל שֹׂנְאֶיךָ. אַף עַל פִּי שֶׁיִּתְּנֵם בְּשׂוֹנְאֶיךָ, לֹא יִדְבְּקוּ בָּךְ, כְּעִנְיַן ״יִפֹּל מִצִּדְּךָ אֶלֶף, אֵלֶיךָ לֹא יִגַּשׁ״ (תהלים צא:ז).

טז לֹא תָחוֹס עֵינְךָ עֲלֵיהֶם וְלֹא תַעֲבֹד אֶת אֱלֹהֵיהֶם. לֹא תָחוֹס, וּבָזֶה הָאֹפֶן לֹא תַעֲבֹד אֶת אֱלֹהֵיהֶם, כִּי אִם תָּחוֹס יַחֲטִיאוּךָ בְּלִי סָפֵק.

כִּי מוֹקֵשׁ הוּא לָךְ. כִּי אָמְנָם הֱיוֹתְךָ חָס עֲלֵיהֶם יִהְיֶה לְךָ לְמוֹקֵשׁ שֶׁיְּפַתּוּךָ לַעֲבוֹד אֶת אֱלֹהֵיהֶם.

יז כִּי תֹאמַר אַיֵּכָה אוּכַל לְהוֹרִישָׁם, לֹא תִירָא מֵהֶם. כְּשֶׁתֹּאמַר אֵיכָה אוּכַל לְהוֹרִישָׁם בְּהְיוֹתָם רַבִּים מִמֶּנִּי, לֹא תֹאמַר זֶה עַל צַד שֶׁתִּירָא מֵהֶם, אֶלָּא עַל צַד שֶׁתַּפְכִּיר שֶׁזֶּה הָיָה נִמְנָע לוּלֵא ה׳ שֶׁהָיָה לְךָ. וְזֶה כִּי **זָכֹר תִּזְכֹּר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה ה׳ אֱלֹהֶיךָ לְפַרְעֹה וּלְכָל מִצְרָיִם**, שֶׁהָיוּ רַבִּים וַחֲזָקִים מִמְּךָ וּנְתָנָם בְּיָדְךָ וְהַאֲבַדְתָּ אֶת שְׁמָם.

כד וְנָתַן מַלְכֵיהֶם בְּיָדֶךָ, וְהַאֲבַדְתָּ אֶת שְׁמָם. כִּי אָמְנָם קִיּוּם זֶרַע מְלוּכַת הָאוֹיְבִים הוּא לְשָׁטָן בְּכָל עֵת, כְּעִנְיַן הַדַּד נַעַר קָטָן שֶׁהָיָה מִזֶּרַע הַמֶּלֶךְ בֶּאֱדוֹם, וְקָם לְשָׂטָן לִשְׁלֹמֹה (מלכים א יא:יד).

כה פֶּן תִּוָּקֵשׁ בּוֹ. שֶׁלִּפְעָמִים יִקָּרֶה שֶׁתַּצְלִיחַ בְּאוֹתוֹ כֶּסֶף וְזָהָב שֶׁעֲלֵיהֶם, וְתַחְשׁוֹב שֶׁהָיָה זֶה בְּכֹחַ אוֹתָהּ הָעֲבוֹדַת גִּלּוּלִים שֶׁהָיוּ עָלֶיהָ.

כו תְּתַעֵבֶנּוּ כִּי חֵרֶם הוּא. תְּתַעֵב אוֹתוֹ הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב שֶׁל תּוֹעֵבָה.

כִּי חֵרֶם הוּא. שֶׁלֹּא בִלְבַד יִקָּרֶה שֶׁלֹּא תַצְלִיחַ בּוֹ, אֲבָל יַחֲרִים אֶת שְׁאָר נְכָסֶיךָ.

פרק ח

א כָּל הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת. הִנֵּה הַמְכֻוָּן אֵצֶל הֶהָמוֹן הוּא הַשָּׂגַת הַצְלָחוֹת זְמַנִּיּוֹת הַנִּכְלָלוֹת בִּשְׁלוֹשָׁה מִינִים, וְהֵם אֹרֶךְ יָמִים וְהַבָּנִים וְהַמָּמוֹן. וְהִנֵּה בְּקִיּוּם הַמִּצְוֹת תַּשִּׂיגוּ אֶת כֻּלָּם, לְפִיכָךְ תִּשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹתָם.

לְמַעַן תִּחְיוּן. כִּי אָמְנָם הָאֵל יִתְבָּרַךְ כְּשֶׁצִּוָּה, כְּוַן שֶׁבְּקִיּוּם מִצְוֹתָיו תַּשִּׂיגוּ אֹרֶךְ יָמִים, אֲפִלּוּ בְּחַיֵּי שָׁעָה.

וּרְבִיתֶם. שֶׁתַּשִּׂיגוּ רִבּוּי הַבָּנִים.

וּבָאתֶם וִירִשְׁתֶּם. וְשֶׁתַּשִּׂיגוּ עֹשֶׁר וְכָבוֹד בִּירֻשַּׁת הָאָרֶץ.

ב וְזָכַרְתָּ אֶת כָּל הַדֶּרֶךְ. שֶׁנָּתַן לְךָ לֶחֶם לֶאֱכוֹל וּבֶגֶד לְלָבוּשׁ שֶׁלֹּא בְּדֶרֶךְ טֶבַע.

לְנַסֹּתֶךָ. אִם תַּעֲשֶׂה רְצוֹנוֹ בְּהַשִּׂיגְךָ לֶחֶם וְשִׂמְלָה שֶׁלֹּא בְּצַעַר.

לָדַעַת אֶת אֲשֶׁר בִּלְבָבְךָ. שֶׁיִּהְיֶה מַה שֶּׁבִּלְבָבְךָ יוֹצֵא לְפוֹעַל, כְּדֵי שֶׁיֵּדַע כָּל מַלְאָךְ שֶׁבַּדִּין תִּהְיֶה מַעֲלָתְךָ יוֹתֵר מִן מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת, וְתִהְיֶה עָלֶיךָ יְדִיעָתִי הַפּוֹעֶלֶת לְטוֹב כְּרָאוּי לִנְמְצָא בְּפוֹעֵל.

ה מְיַסְּרֶךָ. נוֹתֵן לְךָ בְּמִצְוֹתָיו מוּסָר נָאוֹת אֶל הַשְׁלֵמוּת הַמְכֻוָּן מֵאִתּוֹ.

ז אֶל אֶרֶץ טוֹבָה. שֶׁנִּקְבְּצוּ בָּהּ מִינֵי הַטּוֹבוֹת שֶׁלֹּא יִקָּבְצוּ בְּגִלִּיל זוּלָתוֹ, וְסִפֵּר חֲמִשָּׁה מִינֵי הַטּוֹב, וּבְכָל אֶחָד מֵהֶם אָמַר "אֶרֶץ". הָרִאשׁוֹן הוּא **אֶרֶץ נַחֲלֵי מָיִם עֲיָנוֹת וּתְהֹמוֹת**, לֹא מֵי יְאוֹרִים וַאֲגַמִּים הָרָעִים, עַל הֶפֶךְ "וְהַמַּיִם רָעִים וְהָאָרֶץ מְשַׁכָּלֶת" (מלכים ב ב:יט). הַשֵּׁנִי הוּא **אֶרֶץ חִטָּה וּשְׂעֹרָה** הַצְּרִיכִים לַמָּזוֹן. הַשְּׁלִישִׁי הוּא **אֶרֶץ זַיִת שֶׁמֶן וּדְבָשׁ** שֶׁהֵם מַעֲדַנֵּי מֶלֶךְ. הָרְבִיעִי **אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְמִסְכֵּנֻת תֹּאכַל בָּהּ לָחֶם**, שֶׁיִּמָּצְאוּ בָהּ מָעוֹת בְּזוֹל, כְּאָמְרוֹ "וַתִּמְלֵא אַרְצוֹ כֶּסֶף וְזָהָב וְאֵין קֵצֶה לְאוֹצְרֹתָיו" (ישעיהו ב:ז). כִּי אָמְנָם יִקַּר הַמָּעוֹת קָשֶׁה מִיֹּקֶר הַפֵּרוֹת, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תענית יט) "לֹא שָׁנוּ אֶלָּא עַל בַּצֹּרֶת שֶׁל פֵּרוֹת, אֲבָל עַל בַּצֹּרֶת שֶׁל מָעוֹת מַתְרִיעִים עֲלֵיהֶם מִיָּד". הַחֲמִישִׁי הוּא **אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבָנֶיהָ בַרְזֶל**, שֶׁבָּהּ נִמְצָא רִבּוּי אֲבָנִים קָשׁוֹת וּבְהִירוֹת יָפוֹת וְטוֹבוֹת לִבְנְיָן.

ט תֹּאכַל נָחְשֶׁת. הוּא הַבַּרְזֶל הַטּוֹב שֶׁהוּא בָּהִיר וְנָאוֹת לִבְנְיָן וְכֵלִים.

י וּבֵרַכְתָּ אֶת ה׳ אֱלֹהֶיךָ. לְמַעַן תִּזְכֹּר כִּי מֵאִתּוֹ הָיוּ אֵלֶּה לָךְ.

טו מִצּוּר הַחַלָּמִישׁ. שֶׁנָּהֲפַךְ לְמַיִם, כְּאָמְרוֹ "הַהֹפְכִי הַצּוּר אֲגַם־מָיִם" (תהלים קיד:ח).

טז לְמַעַן עַנֹּתְךָ. שֶׁתִּתְקַיֵּם מְעָנִי, כְּדַאֲגַת מִי שֶׁאֵין לוֹ פַּת בְּסַלּוֹ.

וּלְמַעַן נַסֹּתֶךָ. אִם תַּעֲשֶׂה רְצוֹנוֹ בְּתִתּוֹ פַּרְנָסָתְךָ שֶׁלֹּא בְּצַעַר.

לְהֵיטִיבְךָ. יוֹתֵר מִמַּלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת, כָּרָאוּי לַמְּנֻסֶּה לְפָנָיו.

יט וְהָיָה אִם שָׁכֹחַ תִּשְׁכַּח. וְזֶה יִקָּרֶה כַּאֲשֶׁר תִּיחַס הַצְלָחָתְךָ אֶל כֹּחֲךָ וְלֹא תְּבָרְכֵהוּ עָלֶיהָ.

תֹּאבֵדוּן. הֶגְוִים מִשְּׁנֵי עוֹלָמוֹת.

כ **עֵקֶב.** וְכָל זֶה יִקָּרֶה כְּשֶׁלֹּא תְּבָרֵךְ כַּאֲשֶׁר צִוִּךָ לְמַעְלָה.

פרק ט

ד **אַל תֹּאמַר בִּלְבָבְךָ בַּהֲדֹף.** כְּשֶׁתִּרְאֶה שֶׁתְּנַצְּחֵם שֶׁלֹּא כְּמִנְהַג הָעוֹלָם וְתַכִּיר שֶׁהוּא פֹּעַל אֱלֹהִי.

אַל תִּטְעֶה לוֹמַר **בְּצִדְקָתִי הֱבִיאַנִי לָרֶשֶׁת.** וּכְדֵי שֶׁאֵירַשׁ הָאָרֶץ מְהֵרָה בִּזְכוּתִי הָדַף אוֹתָם מְהֵרָה.

וּבְרִשְׁעַת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה ה׳ מוֹרִישָׁם מִפָּנֶיךָ. וְהִנֵּה הַסִּבָּה שֶׁהוּא נִלְחָם בָּהֶם הִיא בִּרְשָׁעָתָם, לֹא כְּדֵי שֶׁתִּירַשׁ אַתָּה מְהֵרָה.

ה **לֹא בְצִדְקָתְךָ אַתָּה בָא לָרֶשֶׁת.** כִּי אָמְנָם מַה שֶּׁאַתָּה יוֹרֵשׁ הָאָרֶץ אֵינוֹ בִּזְכוּתְךָ, בְּאֹפֶן שֶׁאֵין רָאוּי שֶׁיִּלָּחֵם ה׳ לָכֶם לְמַעַן תִּירְשׁוּ מְהֵרָה.

כִּי בְרִשְׁעַת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה ה׳ אֱלֹהֶיךָ מוֹרִישָׁם מִפָּנֶיךָ. שֶׁרָצָה שֶׁתִּהְיֶה נְקִמָתוֹ בָּם עַל יָדֶךָ, שֶׁתַּחֲרִימֵם בַּעֲוֹנָם, כְּאָמְרוֹ ״רַ֥ע אָמֶ֛ר הַשְׁמֵ֖ד״ (דברים לג:כז), עַל הֶפֶךְ ״וּבְיַד אָדָם אַל אֶפֹּלָה״ (שמואל ב כד:יד).

וּלְמַעַן הָקִים. וּכְדֵי שֶׁבְּקִיּוּם מִצְוָתוֹ תִּזְכֶּה לָרֶשֶׁת אוֹתָהּ, עַל דֶּרֶךְ ״כְּכֹל אֲשֶׁר בִּלְבָבִי עָשִׂיתָ לְבֵית אַחְאָב, בְּנֵי רִבְעִים יֵשְׁבוּ לְךָ עַל כִּסֵּא יִשְׂרָאֵל״ (מלכים ב י:ל). וְכָל זֶה עָשָׂה לְמַעַן הָקִים מַה שֶּׁנִּשְׁבַּע לָאָבוֹת.

ו **כִּי עַם קְשֵׁה עֹרֶף אָתָּה.** שֶׁאִי אֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה צֶדֶק וְיֹשֶׁר לַבָּב עִם קְשֵׁי הָעֹרֶף, כִּי אָמְנָם קְשֵׁה הָעֹרֶף הוּא הַהוֹלֵךְ אַחֲרֵי שְׁרִירוּת לִבּוֹ וּמַחֲשַׁבְתּוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁיּוֹדִיעֵהוּ אֵיזֶה מוֹרֶה צֶדֶק בִּרְאָיָה בְּרוּרָה שֶׁמַּחֲשַׁבְתּוֹ הִיא בְּלִתִּי טוֹבָה וּמְבִיאָה אֶל הַהֶפְסֵד, וְזֶה כִּי לֹא יִפְנֶה אֶל הַמּוֹרֶה כְּאִלּוּ עָרְפּוֹ קָשֶׁה כְּגִיד בַּרְזֶל בְּאֹפֶן שֶׁלֹּא יוּכַל לִפְנוֹת אָנָה וְאָנָה, אֲבָל יֵלֵךְ אַחֲרֵי שְׁרִירוּת לִבּוֹ כְּמֹאז.

ז **זָכוֹר אַל תִּשְׁכַּח.** וְיָעִיד עַל הֱיוֹתְךָ עַם קְשֵׁה עֹרֶף, כִּי הִנֵּה חִזַּרְתָּם לְהַקְצִיף פַּעַם אַחַר פַּעַם כְּכֻלֵּב שָׁב עַל קֵיאוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁבְּכָל פַּעַם רְאִיתֶם אֶת מוֹסַר ה׳ אֱלֹהֵיכֶם וְאֶת גְּדֻלּוֹ.

ח **וּבְחֹרֵב הִקְצַפְתֶּם.** וְיָעִיד עַל רֹעַ מִדַּת קְשִׁי הָעֹרֶף, כִּי אָמְנָם כְּשֶׁהִקְצַפְתֶּם אֶת ה׳ בְּחֹרֵב, לֹא הָיָה אוֹמֵר לְהַשְׁמִידְכֶם אֶלָּא בְּשִׁבְיל שֶׁאִתָּם עַם קְשֵׁה עֹרֶף, כַּאֲמָרוֹ יִתְבָּרֵךְ ״רָאִיתִי אֶת הָעָם הַזֶּה וְהִנֵּה עַם קְשֵׁה עֹרֶף הוּא, הֶרֶף מִמֶּנִּי וְאַשְׁמִידֵם״ (דברים ט:יג-יד). וְזֶה כִּי אָמְנָם קְשִׁי הָעֹרֶף מֵסִיר אֶת תִּקְוַת הַתְּשׁוּבָה.

טו **וְהָהָר בֹּעֵר בָּאֵשׁ.** וּבְכֵן חֲטָאתֶם בְּעוֹד שֶׁהַמֶּלֶךְ בְּמִסְבּוֹ.

כב **וּבְתַבְעֵרָה וּבְמַסָּה.** וְאַף עַל פִּי שֶׁרְאִיתֶם שֶׁבְּהַקְצִיפְכֶם אֶת הָאֵל יִתְבָּרֵךְ נִשְׁבְּרוּ הַלּוּחוֹת וְהֻצְרַכְתִּי לְהִתְפַּלֵּל בַּעֲדָכֶם בְּצוֹם אַרְבָּעִים יוֹם, חִזַּרְתֶּם לְהַקְצִיף בְּתַבְעֵרָה וּבְמַסָּה כְּשֶׁבְּכִיתֶם בְּאָזְנָיו לְנַסּוֹת.

וּבְקִבְרוֹת הַתַּאֲוָה. בִּשְׁאֵלַת הַבָּשָׂר.

פרק י

א **בָּעֵת הַהִיא אָמַר ה׳ אֵלַי פְּסָל לְךָ.** וְהִנֵּה עִם כָּל תְּפִלָּתִי הָיָה הַתִּקּוּן בִּלְתִּי שָׁלֵם, כִּי תְּמוּרַת הַלּוּחוֹת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים אָמַר אֵלַי פְּסָל לְךָ.

ו **וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל נָסְעוּ.** אַף עַל פִּי שֶׁרָאוּ שֶׁתְּפִלַּת הַצַּדִּיק מְגִנָּה עַל דּוֹרוֹ וְשֶׁרָאוּי לְהִתְאוֹנֵן עַל מִיתָתוֹ, הִנֵּה קָצָתָם אוֹ רֻבָּם שֶׁהָיוּ רוֹעִים בַּמִּדְבָּר נָסְעוּ לְמוֹסֵרָה לְמִצְא מַיִם וּמִרְעֶה לַצֹּאן, וּבְעוֹדָם שָׁם מֵת אַהֲרֹן וַיִּקָּבֵר וַיְכַהֵן אֶלְעָזָר, וְלֹא בָאוּ לְהִתְאוֹנֵן עַל הַמִּיתָה וְלֹא לְהִתְאַבֵּל עַל הַקְּבוּרָה, וְלֹא חָשְׁשׁוּ לְכַבֵּד אֶלְעָזָר שֶׁכֹּהֵן תַּחְתָּיו, אֲבָל מִשָּׁם נָסְעוּ הַגַּדְגֹּדָה לִרְעוֹת צֹאן.

וּמִן הַגַּדְגֹּדָה יָטְבָתָה אֶרֶץ נַחֲלֵי מָיִם. שֶׁכָּל אוֹתָם הַמְּקוֹמוֹת הַנִּזְכָּרִים עַתָּה הָיוּ אֶרֶץ נְחָלִים נְכוֹנִים לְמִרְעֶה הַצֹּאן, וְלֹא שָׁתוּ לְבָם לְהֵיזִק שֶׁקָּרָה בְּמוֹת הַצַּדִּיק, וְלֹא לְכִבּוּדוֹ וְלִכְבוֹד בְּנוֹ.

ח **בָּעֵת הַהִיא הִבְדִּיל.** וּמֵאַחַר שֶׁכְּבָר הִבְדִּיל הָאֵל יִתְבָּרֵךְ שֵׁבֶט מִיֶּחָד לַעֲבוֹדַת הַמִּקְדָּשׁ וְאֵין אַתֶּם רְאוּיִים לְהִשְׁתַּדֵּל בָּהּ, וְעִם זֶה לֹא הִשַּׁגְתִּי בִּתְפִלָּתִי רַק שֶׁלֹּא יַשְׁחִיתְךָ וְאָמַר לִי.

יא **קוּם לְךָ לְמַסָּע.** לְמַסַּע, כְּמוֹ ״וּלְמַסַּע אֶת הַמַּחֲנוֹת״ (במדבר י:ב).

וְיָבֹאוּ וְיִירְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי. כִּי לוּלֵא הַשְׁבוּעָה לֹא הָיִיתֶם זוֹכִים לָהּ לְרֹב מְרִיכֶם.

יב **וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל.** אִם כֵּן אַתָּה יִשְׂרָאֵל, הִשְׁתַּדֵּל עַתָּה לְתַקֵּן מְעַוָּתְךָ מִכָּאן וָהָלְאָה, וְהִתְבּוֹנֵן מַה ה׳ אֱלֹהֶיךָ שׁוֹאֵל מֵעִמָּךְ, שֶׁאֵינוֹ שׁוֹאֵל דָּבָר לְצָרְכּוֹ, כִּי אִם לְיִרְאָה. וְזֶה תַּעֲשֶׂה בְּהִתְבּוֹנְנְךָ בָּאָפֶן שֶׁתֵּדַע גְּדֻלּוֹ.

וּלְאַהֲבָה אוֹתוֹ. וְזֶה תַּשִּׂיג בְּהִתְבּוֹנְנְךָ אֶל דַּרְכֵי טוּבוֹ. וְכָל זֶה הוּא שׁוֹאֵל לְטוֹב לְךָ, כְּדֵי שֶׁתִּזְכֶּה לְחַיֵּי עוֹלָם.

יד **הֵן לַה׳ אֱלֹהֶיךָ הַשָּׁמַיִם.** וְיָעִיד עַל זֶה שֶׁהוּא מְבַקֵּשׁ לְטוֹב לָךְ, כִּי אָמְנָם הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ הֵם שֶׁלּוֹ, וְעִם הֱיוֹתָם נִכְבָּדִים בִּלְתִּי נִפְסָדִים.

טו **רַק בַּאֲבוֹתֶיךָ חָשַׁק.** שֶׁשִּׁנָּה אֶת טֶבַע אוֹתָם הַנִּכְבָּדִים בִּגְלָלְכֶם בִּזְכוּת אָבוֹת, וְאֵין זֶה בְּלִי סָפֵק אֶלָּא כְּדֵי לְהַשִּׂיג דָּבָר יוֹתֵר נִכְבָּד מִן הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ, וְהוּא הָאָדָם הַשָּׁלֵם בְּהִיוֹתוֹ דּוֹמֶה לְבוֹרְאוֹ כְּפִי הָאֶפְשָׁר, כְּאָמְרוֹ ״בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ״ (בראשית א׳:כו).

טז **וּמַלְתֶּם אֵת עָרְלַת לְבַבְכֶם.** אִם כֵּן רָאוּי שֶׁתָּסִירוּ אֶת עָרְלַת שִׂכְלְכֶם, וְהוּא שֶׁתִּתְבּוֹנְנוּ לְהָסִיר כָּל טָעוּת מוֹלִיד דֵּעוֹת כּוֹזְבוֹת.

וְעָרְפְּכֶם לֹא תַקְשׁוּ עוֹד. וּבְסוּר קְשִׁי הָעֹרֶף הַמּוֹנֵעַ מִלְּפְנוֹת אֶל הָרְאוּי, תִּפְנוּ לְהַכִּיר אֶת בּוֹרַאֲכֶם וְתִרְאוּ כִּי רַע וּמָר לָעָזְבוֹ, וְזֶה שֶׁתִּתְבּוֹנָנוּ.

יז **כִּי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים.** הַנִּצְחִי עַל כָּל הַנִּצְחִיִּים הַנִּבְדָּלִים מֵחֹמֶר, וְזֶה שֶׁנִּצְחִיּוּת כֻּלָּם הוֹוֶה מִנִּצְחִיּוּתוֹ.

וַאֲדוֹנֵי הָאֲדוֹנִים. מַנְהִיג הַמַּנְהִיגִים, וְהֵם הַגַּלְגַּלִּים וּמְנִיעֵיהֶם, שֶׁהַנְהָגַת כֻּלָּם מְכֻוֶּנֶת לְהַשִּׂיג תַּכְלִית כַּוָּנָתוֹ, כְּעִנְיַן הַמְּלָאכוֹת הַפְּרָטִיּוֹת בְּיַחַס אֶל הָרֹאשִׁיּוֹת.

הָאֵל הַגָּדוֹל. שֶׁאֵין נִמְצָא שָׁוֶה לוֹ בְּמַדְרֵגַת מִין מְצִיאוּתוֹ.

הַגִּבּוֹר. הַמְקַיֵּם כָּל הַמְּצִיאוּת בִּמְצִיאוּתוֹ, כְּאָמְרוֹ (נחמיה ט׳:ו) ״וְאַתָּה מְחַיֶּה אֶת כֻּלָּם״.

וְהַנּוֹרָא. מַשִּׂגִיחַ לְשַׁלֵּם וְלַעֲנוֹשׁ בְּאֹפֶן שֶׁרָאוּי לְיִרְאָה מִפָּנָיו.

אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָנִים. לְבֶן פָּרִיץ מִפְּנֵי הָאָב הַצַּדִּיק, אַף עַל פִּי שֶׁהוּא מַאֲרִיךְ אַף בִּזְכוּתוֹ שֶׁל אָב.

וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד. לֹא יָסִיר כְּלָל מֵעֹנֶשׁ הָעֲבֵרָה בִּשְׁבִיל זְכוּת מִצְוָה שֶׁעָשָׂה הַחוֹטֵא, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁאֵין מִצְוָה מְכַפָּה עֲבֵרָה. וְכָל זֶה יוֹרֶה שֶׁלֹּא תִבְטְחוּ אִם תֶּחֱטְאוּ לְהִנָּצֵל בְּשׁוּם זְכוּת מִן הָעֹנֶשׁ כְּלָל, זוֹלָתִי בַּתְּשׁוּבָה הַשְּׁלֵמָה.

כא **הוּא תְהִלָּתְךָ.** תִּתְהַלֵּל שֶׁתִּהְיֶה עֶבֶד לְמִי שֶׁמּוֹלִךְ עַל כָּל הַמְּצִיאוּת.

פרק יא

ב **כִּי לֹא אֶת בְּנֵיכֶם.** לְפִיכָךְ אַתֶּם שֶׁרְאִיתֶם עֲשׂוּ אוֹתוֹת הַמְּעִידִים לְדוֹרוֹת בִּכְנִיסַתְכֶם.

וְזֹרְעוּ הַנְּטוּעָה. מוּכָנֶת לְהַכּוֹת אֶת הַשֶּׁבֶט לַחַטָּא.

ד **וַיְאַבְּדֵם ה׳ עַד הַיּוֹם הַזֶּה.** כִּי אָז טָבְעוּ שָׁלִישֵׁי מִצְרַיִם וְחֵילָם בְּאֹפֶן שֶׁגַּם אַרְבָּעִים שָׁנָה אַחֲרֵי כֵן הָיוּ מַרְגִּישִׁים בַּאֲבֵדַת אוֹתָם הַגִּבּוֹרִים, שֶׁלֹּא קָמוּ עֲדַיִן מְמַלְאִים אֶת מְקוֹמָם.

ז **כִּי עֵינֵיכֶם הָרֹאוֹת אֶת כָּל מַעֲשֵׂה ה׳.** שֶׁהִגְדִּיל לַעֲשׂוֹת נֶגֶד הַמּוֹרְדִים בּוֹ.

לַפַּרְעֹה וּלְמִצְרַיִם. בְּמִצְרַיִם וְעַל הַיָּם וְלַמּוֹרְדִים בַּמִּדְבָּר וּלְדָתָן וְלַאֲבִירָם, וַעֲלֵיכֶם לְהַזְהִיר אֶת הַבָּנִים שֶׁלֹּא רָאוּ כָּל אֵלֶּה. לְפִיכָךְ.

ח **וּשְׁמַרְתֶּם אֶת כָּל הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם.** מִצְוֹת הָאֲבָנִים שֶׁתָּקִימוּ בַּיַּרְדֵּן וְשֶׁתִּקָּחוּ מִתּוֹךְ הַיַּרְדֵּן וְשֶׁתִּכְתְּבוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַתּוֹרָה, לִהְיוֹת לְדוֹרוֹת לְעֵדוּת מֵאִתְּכֶם שֶׁרְאִיתֶם.

ט **וּלְמַעַן תַּאֲרִיכוּ יָמִים עַל הָאֲדָמָה.** שֶׁאִם בְּנֵיכֶם לֹא יִשְׁמְרוּ אֶת הַמִּצְוֹת יִגְלוּ מִמֶּנָּה מְהֵרָה, קֹדֶם לְ״וְנוֹשַׁנְתֶּם בָּאָרֶץ״ (דברים ד׳:כה), כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד בְּאָמְרוֹ ״וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם״ (דברים י״א:יז) ״וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה״ (דברים י״א:יז).

י **כִּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא כְאֶרֶץ מִצְרַיִם הוּא.** שֶׁאֵינָהּ צְרִיכָה לִגְשָׁמִים.

יא **לִמְטַר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מָיִם.** שֶׁאֵין שָׁם נְהָרוֹת מַסְפִּיקִים לְהַשְׁקוֹת אֶת הַקַּרְקָעוֹת, אֲבָל צָרִיךְ שֶׁיִּשְׁתּוּ מֵי גְּשָׁמִים.

יב **דּוֹרֵשׁ אוֹתָהּ.** לְהַשְׁגִּיחַ עַל מַעֲשֵׂי יוֹשְׁבֶיהָ אִם הֵם רְאוּיִם לְמָטָר וְאִם לֹא. לְפִיכָךְ דְּעוּ זֶה כִּי אָמְנָם.

יג **אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמְעוּ וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ.** בְּאֹפֶן שֶׁתִּתְפָּרְנְסוּ שֶׁלֹּא בְצַעַר וְתוּכְלוּ לַעֲבֹדוֹ, וְאִם לָאוֹ לֹא יִתֵּן מָטָר כְּלָל וְלֹא יִהְיֶה לָכֶם מָזוֹן לְחִיּוֹת בָּהּ.

יז **וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה.** בָּרָעָב, הֶרֶע מִן הַחֶרֶב. לְפִיכָךְ הִשָּׁמְרוּ לָכֶם.

יח **וְשַׂמְתֶּם אֶת דְּבָרַי אֵלֶּה עַל לְבַבְכֶם.** לְהִתְבּוֹנֵן בָּם.

וְעַל נַפְשְׁכֶם. לְקַיְּמָם בְּרָצוֹן.

יט **וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם.** הַרְגִּילוּ אֶת בְּנֵיכֶם בְּמִצְוֹת.

לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ. כְּדֵי שֶׁתְּדַבְּרוּ בָם תָּמִיד.

כב **כִּי אִם שָׁמוֹר תִּשְׁמְרוּן וְגוֹ' לְאַהֲבָה.** שֶׁיִּהְיֶה עִסְקְכֶם בַּתּוֹרָה כְּדֵי לְהַכִּיר חַסְדֵי הָאֵל יִתְעַלֶּה, אֲשֶׁר מִזֶּה תִּמָּשֵׁךְ הָאַהֲבָה.

וְלָלֶכֶת בְּכָל דְּרָכָיו. לְהִתְנַהֵג בְּאוֹתָם הַדְּרָכִים אֲשֶׁר הוּא מְנַהֵג בָּם אֶת עוֹלָמוֹ, וְהֵם צְדָקָה וּמִשְׁפָּט.

וּלְדָבְקָה בו. שֶׁיִּהְיוּ כָּל מַעֲשֵׂיכֶם מְכֻוָּנִים לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ, כְּאָמְרוֹ "בְּכָל דְּרָכֶיךָ דָּעֵהוּ" (משלי ג:ו).

כג **וְהוֹרִישׁ.** יִתֵּן לָכֶם מָקוֹם לְהִתְפָּרְנֵס בּוֹ שֶׁלֹּא בְּצַעַר, לְמַעַן תּוּכְלוּ לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ.

כה **לֹא יִתְיַצֵּב אִישׁ בִּפְנֵיכֶם.** אֲפִילּוּ בְּחוּצָה לָאָרֶץ. חסלת פרשת עקב.

כו **רְאֵה.** הַבִּיטָה וּרְאֵה שֶׁלֹּא יִהְיֶה עִנְיָנְךָ עַל אֹפֶן בֵּינוֹנִי כְּמוֹ שֶׁהוּא הַמִּנְהָג בִּשְׁאָר הָאֻמּוֹת, כִּי אָמְנָם **אָנֹכִי נֹתֵן לִפְנֵיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה וּקְלָלָה,** וְהֵם שְׁנֵי הַקְּצָווֹת. כִּי הַבְּרָכָה הִיא הַצְלָחָה יוֹתֵר מִן הַמַּסְפִּיק עַל צַד הַיּוֹתֵר טוֹב, וְהַקְּלָלָה הִיא מְאֵרָה מַחְסֶרֶת שֶׁלֹּא יוּשַׂג הַמַּסְפִּיק, וּשְׁנֵיהֶם לִפְנֵיכֶם לְהַשִּׂיג כְּפִי מַה שֶּׁתִּבְחָרוּ.

כט **וְנָתַתָּה אֶת הַבְּרָכָה.** תְּבָרֵךְ אֶת שׁוֹמְרֵי הַמִּצְוֹת.

וְאֶת הַקְּלָלָה. לְעוֹבְרִים עֲלֵיהֶם.

ל **הֲלֹא הֵמָּה בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן.** בִּתְחִלַּת בּוֹאֲכֶם בָּאָרֶץ, כְּדֵי לְפָרְסֵם בִּתְחִלַּת כְּנִיסַתְכֶם שֶׁלֹּא תִּהְיֶה יְשִׁיבַתְכֶם בָּהּ עַל אֹפֶן מַסְפִּיק, אֲבָל יִהְיֶה עַל אֹפֶן מְקֻלָּל.

פרק יב

א **אֵלֶּה הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּן וְגוֹ' לְרִשְׁתָּהּ כָּל הַיָּמִים.** וּמִכְלַל הַמִּצְוֹת הָאֵלֶּה הֵם שֶׁצָּרִיךְ שֶׁתִּשְׁמְרוּ אוֹתָן, אֲשֶׁר בְּקִיּוּמָן תִּירְשׁוּ הָאָרֶץ כָּל הַיָּמִים, שֶׁתְּאַבְּדוּ מְקוֹמוֹת כָּל עֲבוֹדָה זָרָה וְשֶׁלֹּא תַּעֲשׂוּ כְּמוֹתָם לְאֵל יִתְבָּרַךְ לְהַקְרִיב לְפָנָיו בְּכָל מָקוֹם, וְשֶׁיִּהְיֶה לָכֶם מָקוֹם מְיֻחָד לְהַקְרִיב לְפָנָיו, אוֹתוֹ הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל שִׁבְטֵיכֶם.

ה **לְשָׁכְנוֹ.** לִהְיוֹת שָׁם מִשְׁכַּן שְׁמוֹ, וְהוּא שִׁילֹה אוֹ בֵּית עוֹלָמִים.

תִּדְרְשׁוּ. אֶל אוֹתוֹ הַמָּקוֹם הַנִּבְחָר תִּדְרְשׁוּ לְהִשְׁתַּחֲווֹת וּלְהַקְרִיב, כְּעִנְיַן "אֵלָיו גּוֹיִם יִדְרֹשׁוּ" (ישעיהו יא:י).

וּבָאתָ שָּׁמָּה. לֹא שֶׁיָּבֹא מִשְׁכַּן שְׁמוֹ אֲלֵיכֶם בְּכָל מָקוֹם כְּמִנְהַג עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה.

ז **לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם. וּשְׂמַחְתֶּם.** עִבְדוּ אֶת ה' בְּשִׂמְחָה, כָּרָאוּי לְכָל עוֹבֵד מֵאַהֲבָה.

בְּכֹל מִשְׁלַח יֶדְכֶם. כִּי אָז תַּצְלִיחוּ אֶת דַּרְכֵיכֶם וְאָז תַּשְׂכִּילוּ.

כ **וְאָמַרְתָּ אׇכְלָה בָשָׂר.** בִּלְתִּי שֶׁאֶצְטָרֵךְ לִטְרֹחַ לְהַעֲלוֹתוֹ לְבֵית הַבְּחִירָה.

כִּי תְאַוָּה נַפְשְׁךָ לֶאֱכֹל בָּשָׂר. גַּם כֵּן כְּשֶׁתְּאַוֶּה לֶאֱכֹל אוֹתוֹ הַחֵלֶק הַנִּתָּן לַכֹּהֲנִים מִן הַזֶּבַח.

בְּכָל אַוַּת נַפְשְׁךָ תֹּאכַל בָּשָׂר. אֲבָל לֹא חֵלֶב וָדָם, אַף עַל פִּי שֶׁהֵם חוּלִין.

כב **אַךְ כַּאֲשֶׁר יֵאָכֵל אֶת הַצְּבִי.** שֶׁלֹּא בְּמָקוֹם קָדוֹשׁ.

כג **רַק חֲזַק לְבִלְתִּי אֲכֹל הַדָּם.** אַף עַל פִּי שֶׁתְּקֻוֶּה בַּאֲכִילָתוֹ חֶבְרַת הַשֵּׁדִים שֶׁיְּגִידוּ לְךָ עֲתִידוֹת, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חגיגה טז) שׁוֹמְעִים מַה שֶּׁעָתִיד לִהְיוֹת כְּמַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת, לֹא תֹּאכַל הַדָּם לְהִתְחַבֵּר לָהֶם.

כד **לֹא תֹאכְלֶנּוּ, עַל הָאָרֶץ תִּשְׁפְּכֶנּוּ כַּמָּיִם.** עֲשֵׂה בְּאֹפֶן שֶׁלֹּא יִהְיֶה רָאוּי לַאֲכִילָה, וְזֶה שֶׁתִּשְׁפְּכֶהוּ עַל הָאָרֶץ כַּמַּיִם, וְלֹא תַּצְנִיעֶהוּ כְּמוֹ שֶׁמַּצְנִיעִים הַיַּיִן וְהַשֶּׁמֶן וּשְׁאָר מַשְׁקִין לַאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה.

כה **לֹא תֹאכְלֻנּוּ וגו׳ כִּי מַעֲשֶׂה הַיָּשָׁר בְּעֵינַי ה׳.** וְכַאֲשֶׁר תִּמָּנַע מִלֶּאֱכֹל, לֹא יִהְיֶה זֶה כְּמוֹאֵס בּוֹ, אֲבָל כְּדֵי שֶׁתַּעֲשֶׂה הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה׳, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תורת כהנים קדושים ט, י) ״אַל יֹאמַר אִי אֶפְשִׁי בִּבְשַׂר חֲזִיר, אֲבָל יֹאמַר אֶפְשִׁי וְאֶפְשִׁי וְאָבִי שֶׁבַּשָּׁמַיִם גָּזַר עָלַי״.

ל **וְאֶעֱשֶׂה כֵּן גַּם אָנִי.** שֶׁאֶעֱבוֹד אֶת הָאֵל יִתְבָּרַךְ בְּאוֹתָם מִינֵי הָעֲבוֹדָה שֶׁהֵם עוֹבְדִים לַעֲבוֹדָה זָרָה.

לא **כִּי כָל תּוֹעֲבַת ה׳ אֲשֶׁר שָׂנֵא עָשׂוּ לֵאלֹהֵיהֶם.** כִּי אָמְנָם הֵם עוֹבְדִים לַעֲבוֹדָה זָרָה בְּקֶצֶת מִינֵי עֲבוֹדוֹת נִמְאָסוֹת אֵצֶל הָאֵל יִתְבָּרַךְ.

פרק יג

א **לֹא תוֹסֵף עָלָיו.** כִּי אוּלַי תּוֹסִיף דָּבָר נִמְאָס אֶצְלוֹ יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שֶׁיִּהְיֶה אִם תִּרְצֶה לְהוֹסִיף מִינֵי עֲבוֹדוֹת לָאֵל יִתְבָּרַךְ, שֶׁלִּפְעָמִים תִּהְיֶה הַעֲבוֹדָה הַנּוֹסֶפֶת דָּבָר נִמְאָס אֶצְלוֹ יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שְׂרֵפַת הַבָּנִים.

וְלֹא תִגְרַע מִמֶּנּוּ. אֲפִילּוּ בְּסוּר סִבַּת הַמִּצְוָה בְּעֵינֶיךָ, כְּעִנְיַן שְׁלֹמֹה בְּאָמְרוֹ ״אֲנִי אַרְבֶּה וְלֹא אָסוּר״.

ג **אֲשֶׁר לֹא יָדָעְתָּם.** שֶׁלֹּא בָּא מוֹפֵת אֲפִלּוּ עַל מְצִיאוּתָם. כִּי אָמְנָם הַנּוֹדָעִים בְּחוּשׁ אוֹ בְּמוֹפֵת נוֹדָע מֵהֶם שֶׁהֵם פּוֹעֲלִים תָּמִיד בְּעִנְיָן אֶחָד, בְּאֹפֶן שֶׁנּוֹדָע שֶׁהֵם פּוֹעֲלִים טְבָעִיִּים לֹא רְצוֹנִיִּים, וּבְכֵן לֹא יוֹעִיל לְהִתְפַּלֵּל אֲלֵיהֶם וְלֹא לְעָבְדָם.

ד **לֹא תִשְׁמַע אֶל דִּבְרֵי הַנָּבִיא הַהוּא.** לֹא תִפְּנֶה אֶל דְּבָרָיו לִרְאוֹת אִם יֵשׁ מַמָּשׁ בְּקִצָּתָם, כִּי אֵין סָפֵק שֶׁכָּל דְּבָרָיו שֶׁקֶר שֶׁבָּדָה מִלִּבּוֹ הַכֹּל לְהָרַע, כְּאָמְרוֹ ״כִּי דֶּבֶר סָרָה״ (דברים יג:ו), וְהָאוֹת אוֹ מוֹפֵת נַעֲשָׂה עַל יְדֵי כְּשׁוּף אוֹ תַּחְבּוּלָה וְזוּלָתָם, לֹא מִכֹּחַ נְבוּאָה שֶׁבָּאָה לוֹ.

אוֹ אֶל חוֹלֵם הַחֲלוֹם הַהוּא. לִרְאוֹת אִם יֵשׁ בְּקִצָּת חֲלוֹמוֹ אֱמֶת, אֲבָל תֵּדַע בְּלִי סָפֵק שֶׁלֹּא חָלַם דָּבָר מִמָּה שֶׁאָמַר, אֲבָל הִמְצִיא הַכֹּל מִלִּבּוֹ כְּדֵי לְהַדִּיחַ.

כִּי מְנַסֶּה ה׳ אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם. כִּי כְּשֶׁתַּחְשְׁבוּ לְאוֹיֵב אֶת הַמְדַבֵּר נֶגֶד אֱלֹהֵיכֶם, בָּזֶה תִּהְיוּ מְנַסִּים לְפָנָיו לְאוֹהֲבָיו.

לָדַעַת. כְּדֵי שֶׁעַל אַהֲבַתְכֶם הַמְּגֻשֶּׁת בְּפֹעַל תִּהְיֶה בְּפֹעַל יְדִיעָתוֹ הַפּוֹעֶלֶת לְטוֹב לְעוֹלָם כָּרָאוּי בְּדָבָר הַמּוּכָן בְּפֹעַל לְקַבָּלַת שֶׁפַע טוּבוֹ.

ה **אַחֲרֵי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם תֵּלֵכוּ.** כְּעִנְיַן ״וְהָלַכְתָּ בִּדְרָכָיו״ (דברים כח:ט), וְלֹא בִּדְרָכִים שֶׁיֹּאמַר נָבִיא אוֹ חוֹלֵם לְהַדִּיחַךְ מִן הַדֶּרֶךְ.

וְאוֹתוֹ תִירָאוּ. אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה אוֹתוֹ הַנָּבִיא אֶצְלְךָ כְּבַר אָדָם חָשׁוּב וְנוֹרָא וּמְגֻזָּם, עַתָּה תִּבְטַל יִרְאַת הַנָּבִיא מִפְּנֵי יִרְאַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ.

וְאֶת מִצְוֹתָיו תִּשְׁמֹרוּ. וְלֹא מִצְוֹת חֲדָשׁוֹת שֶׁיְּחַדֵּשׁ הַנָּבִיא, בְּפֶרֶט בַּעֲבוֹדָה זָרָה שֶׁהִיא מְנֻגֶּדֶת לְכָל מִצְוֹת הָאֵל יִתְעַלֶּה, כִּי אָמְנָם הוּא צִוָּה ״לְעוֹלָם בְּרִיתוֹ, לֹא יַחֲלִיפֶנּוּ וְלֹא יָמִיר אוֹתוֹ״ (תהלים קיא:ט).

וּבְקוֹלוֹ תִּשְׁמָעוּ. בְּמַה שֶׁיִּרְצֶה עַל יְדֵי נְבִיאָיו לְקִיּוּם תּוֹרָתוֹ וּלְקִדּוּשׁ שְׁמוֹ, כְּעִנְיַן אֵלִיָּהוּ בְּהַר הַכַּרְמֶל, לֹא בְּקוֹל זֶה הַמְכַשֵּׁל אֶת כָּל מִצְוֹת הָאֵל יִתְעָלֶה.

וְאוֹתוֹ תַּעֲבֹדוּ. לְבַדּוֹ, כַּאֲמָרוֹ ״זוֹבֵחַ לָאֱלֹהִים יָחֳרָם״ (שמות כב:יט), כְּמוֹ שֶׁהִתְבָּאֵר בִּמְקוֹמוֹ.

וּבוֹ תִדְבָּקוּן. שֶׁיִּהְיֶה תַּכְלִית כָּל פְּעֻלּוֹתֵיכֶם לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ, וְלֹא תִהְיֶה שְׂנָאָתְךָ עַל זֶה מְסוּבֶּבֶת מֵאֵיבָה קוֹדֶמֶת.

ו **יוּמַת כִּי דִבֶּר סָרָה עַל ה׳.** אַף עַל פִּי שֶׁדִּבֵּר בְּשֵׁם ה׳ וְלֹא בְּשֵׁם עֲבוֹדָה זָרָה, וּמִזֶּה הָיָה נִרְאֶה שֶׁלֹּא יִתְחַיֵּב מִיתָה, כְּמוֹ שֶׁגָּזְרוּ זְקֵנִים בְּאָמְרָם עַל יִרְמְיָהוּ (ירמיהו כו:טז) ״אֵין לָאִישׁ הַזֶּה מִשְׁפַּט מָוֶת כִּי בְשֵׁם ה׳ אֱלֹהֵינוּ דִּבֶּר אֵלֵינוּ״, הִנֵּה זֶה חַיָּב מִיתָה מִפְּנֵי שֶׁדִּבֶּר סָרָה בְּשֵׁמוֹ.

לְהַדִּיחֲךָ מִן הַדָּרֶךְ. אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא אָמַר לְהַדִּיחֲךָ מֵעַל ה׳, הוּא אוֹמֵר בְּשֵׁם ה׳ שֶׁתַּעַבְדוּ עֲבוֹדָה זָרָה בְּמִצְוָתוֹ, מִכָּל מָקוֹם בְּקֵשׁ לְהַדִּיחֲךָ מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוְּךָ ה׳ אֱלֹהֶיךָ.

ח **הַקְּרֹבִים אֵלֶיךָ.** אַף עַל פִּי שֶׁמִּצַּד קִרְבָתָם תֵּדַע שִׂקְרוּתָם, וְאֵין לָחוּשׁ שֶׁתִּטְעֶה בָּם.

אוֹ הָרְחוֹקִים מִמְּךָ מִקְצֵה הָאָרֶץ. אַף עַל פִּי שֶׁמִּצַּד הַמֶּרְחָק אֵין לָחוּשׁ שֶׁתֵּלֵךְ שָׁם לְעָבְדָם.

ט **לֹא תֹאבֶה לוֹ.** בְּאָמְרוֹ שֶׁתַּחֲקוֹר לְדַעַת אִם כְּנִים דְּבָרָיו שֶׁעֲבוֹדָה זָרָה פְּלוֹנִי כָּךְ מַטִּיבָה וְכָךְ מְרִיעָה.

וְלֹא תִשְׁמַע אֵלָיו. וּבָזֶה הָאֹפֶן לֹא תִשְׁמַע אֵלָיו וְלֹא תְקַבֵּל מִמֶּנּוּ לַעֲבֹד, שֶׁאִם יִהְיֶה בַּדָּבָר סָפֵק אֶצְלְךָ אִם הוּא רָאוּי, סוֹף שֶׁתִּשְׁמַע אֵלָיו, כִּי סָפֵק כָּזֶה לֹא יִקָּרֶה אֶלָּא מֵחֶסְרוֹן הִתְבּוֹנְנוּת בְּגֹדֶל הָאֵל יִתְבָּרַךְ וְסִדְרוֹ בָּעוֹלָם.

יא **כִּי בְקֵשׁ לְהַדִּיחֲךָ.** אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא עָשָׂה הַהֶזֵּק כְּמוֹ שֶׁעוֹשִׂים מַדִּיחֵי עִיר הַנִּדַּחַת, מִכָּל מָקוֹם חַיָּב מִיתָה בִּשְׁבִיל שֶׁבִּקֵּשׁ לְהַדִּיחֲךָ, וּבַהֲרִיגָתוֹ תַּשִּׂיג שֶׁלֹּא יַדִּיחַ אֲחֵרִים. וְאִם לֹא תַהַרְגֶנּוּ, אוּלַי יַדִּיחַ הוּא אוֹ זוּלָתוֹ אֶת אֲחֵרִים וְתַעֲלֶה בְיָדָם.

יב **וְכָל יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וְיִירָאוּ וְלֹא יוֹסִיפוּ.** לֹא הוּא וְלֹא זוּלָתוֹ.

טז **וְאֶת בְּהֶמְתָּהּ לְפִי חָרֶב.** לִמְחוֹת זִכְרָם עַל צַד נְקֻמַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ הָעִנְיָן בַּעֲמָלֵק כְּאָמְרוֹ "תִּמְחֶה אֶת זֵכֶר עֲמָלֵק" (דברים כה:יט). וְכֵן בֵּאֵר הַנָּבִיא בְּאָמְרוֹ "וְהֵמַתָּה מֵאִישׁ עַד אִשָּׁה מֵעוֹלֵל וְעַד יוֹנֵק מִשּׁוֹר וְעַד שֶׂה מִגָּמָל וְעַד חֲמוֹר" (שמואל א טו:ג).

יח **וְלֹא יִדְבַּק בְּיָדְךָ מְאוּמָה מִן הַחֵרֶם.** פֵּן יִהְיֶה לְמוֹקֵשׁ, כְּמוֹ הָעִנְיָן בִּנְוֵי עֲבוֹדָה זָרָה שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם (דברים ז:כה) "לֹא תַחְמֹד כֶּסֶף וְזָהָב עֲלֵיהֶם וְלָקַחְתָּ לָךְ פֶּן תִּוָּקֵשׁ בּוֹ", כְּמוֹ שֶׁהִתְבָּאֵר בִּמְקוֹמוֹ.

פרק יד

א **בָּנִים אַתֶּם לַה' אֱלֹהֵיכֶם, לֹא תִתְגֹּדְדוּ.** שֶׁאֵין רָאוּי לְהַרְאוֹת תַּכְלִית הַדְּאָגָה וְהַצַּעַר עַל הַקָּרוֹב הַמֵּת כְּשֶׁנִּשְׁאַר קָרוֹב נִכְבָּד מִמֶּנּוּ בְּמַעֲלָה וּבְתִקְוַת טוֹב. לְפִיכָךְ אַתֶּם בָּנִים לַה' שֶׁהוּא אֲבִיכֶם קַיָּם לָעַד, אֵין רָאוּי שֶׁתִּדְאֲגוּ וְתִתְאַבְּלוּ בְּתַכְלִית עַל שׁוּם מֵת.

וְלֹא תָשִׂימוּ קָרְחָה בֵּין עֵינֵיכֶם לָמֵת כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה. וְגַם כֵּן אֵין לְהַצְטַעֵר מְאֹד בִּשְׁבִיל נֶזֶק הַמַּגִּיעַ לַמֵּת בְּמִיתָתוֹ, כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה מְזֻמָּן לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא אֲשֶׁר קוֹרַת רוּחַ בָּהֶם יָפָה מִכָּל חַיֵּי הָעוֹלָם הַזֶּה.

ב **סְגֻלָּה מִכֹּל הָעַמִּים.** וְלָכֵן הוּא אוֹסֵר זֶה לָכֶם, וְלֹא אָסַר אוֹתָן לִבְנֵי נֹחַ שֶׁאֵינָם כָּל כָּךְ סְגֻלָּה.

ג **לֹא תֹאכַל כָּל תּוֹעֵבָה.** הִנֵּה קָדֵם מַתַּן תּוֹרָה נוֹדַע הַבְדֵּל בֵּין טָמֵא לְטָהוֹר, כַּמְבֹאָר בְּעִנְיַן נֹחַ (בראשית ז:ב). מִכָּל מָקוֹם, כְּשֶׁהִתִּיר הָאֵל יִתְבָּרַךְ לְנֹחַ וּלְבָנָיו אֲכִילַת בַּעֲלֵי חַיִּים, לֹא הִבְדִּיל בֵּין טָמֵא לְטָהוֹר. אֲמָנָם אַתָּה, בִּהְיוֹתְךָ קָדוֹשׁ, אֵין רָאוּי לְךָ לִהְיוֹת נִזּוֹן מִן הַטָּמֵא וּמִתַּעֵב לְהַדְּמוֹת לְמִזְּגוֹ.

כא **לֹא תֹאכְלוּ כָּל נְבֵלָה.** אַפִּלּוּ מִן הַמִּין הַטָּהוֹר.

כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה לַה' אֱלֹהֶיךָ. אַף עַל פִּי שֶׁהַנְּבֵלָה הִיא נְאוּתָה לְמָזוֹן אֱנוֹשִׁי כְּמוֹ לְגֵר אוֹ לָנָכְרִי, אֵינָהּ נְאוּתָה לְמָזוֹן עַם קָדוֹשׁ מוּכָן לַשְּׁלֵמוּת הַמְכֻוָּן מֵאֵת הָאֵל יִתְבָּרַךְ.

לֹא תְבַשֵּׁל גְּדִי. כְּמַעֲשֵׂה הַכְּנַעֲנִים שֶׁהָיוּ חוֹשְׁבִים לְהַרְבּוֹת בָּזֶה הַפּעַל מִקְנֵיהֶם וְקִנְיָנָם וְכָל בְּהֶמְתָּם.

כב **עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר.** כִּי בְּעִשּׂוּר הַתְּבוּאָה וְהַבְּהֵמָה תִּרְבֶּה הַתְּבוּאָה וְיִרְבֶּה הַמִּקְנֶה, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת קיט) עַשֵּׂר בִּשְׁבִיל שֶׁתִּתְעַשֵּׁר.

כג **לְמַעַן תִּלְמַד לְיִרְאָה.** כִּי בַּמָּקוֹם הַנִּבְחָר לַמִּקְדָּשׁ יִהְיֶה בֵּית דִּין הַגָּדוֹל לְהָבִין וּלְהוֹרוֹת.

פרק טו

ב **וְזֶה דְּבַר הַשְּׁמָטָה.** כְּשֶׁאָמַר הָאֵל יִתְבָּרַךְ "וְהַשְּׁבִיעִת תִּשְׁמְטֶנָּה" (שמות כג:יא), הָיְתָה הַכַּוָּנָה שֶׁתַּעֲשֶׂה שְׁמִטַּת כְּסָפִים, שֶׁנֶּאֱמַר "שָׁמוֹט כָּל בַּעַל מַשֵּׁה יָדוֹ".

כִּי קָרָא שְׁמִטָּה. הָאֵל יִתְבָּרַךְ בְּאָמְרוֹ "תִּשְׁמְטֶנָּה".

ד **אֶפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֶבְיוֹן.** אַף עַל פִּי שֶׁאָמַרְתִּי שֶׁתַּשְׁמִט יָדֶךָ, הִנֵּה לֹא יִקָּרֶה בָכֶם אֵיזֶה לָוֶה שֶׁתִּצְטָרֵךְ לְשַׁמֵּט. וְזֶה בְּלִי סָפֵק הִתְקַיֵּם בְּדוֹר בָּאֵי הָאָרֶץ כָּל יְמֵי יְהוֹשֻׁעַ וְכָל יְמֵי הַזְּקֵנִים אֲשֶׁר הֶאֱרִיכוּ יָמִים אַחֲרֵי יְהוֹשֻׁעַ (יהושע כד:לא).

יא **כִּי לֹא יֶחְדַּל אֶבְיוֹן.** כְּעִנְיַן "כִּי יָדַעְתִּי אַחֲרֵי מוֹתִי כִּי הַשְׁחֵת תַּשְׁחִתוּן" (דברים לא:כט).

טו **וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ.** שֶׁלֹּא בִלְבַד הוֹצִיאֲךָ מֵעַבְדוּת חָפְשִׁי, אֲבָל הֶעֱנִיק לְךָ מִמָּמוֹן הַמִּשְׁעְבָּדִים בְּךָ.

יח **לֹא יִקָּשֶׁה בְעֵינֶיךָ.** לְהַעֲנִיק עִם שִׁלּוּחוֹ חָפְשִׁי, כִּי רָאוּי הוּא לָזֶה וְאַתָּה לֹא תֶחְסַר.

וּבֵרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ. וּמִשָּׁלוֹ תִּתֵּן.

יט **כָּל הַבְּכוֹר.** אַחַר שֶׁבֵּאֵר מִינֵי חֶסֶד בַּתְּבוּאָה וְהוּא מַעְשַׂר עָנִי, וּבְמָעוֹת וְהוּא שְׁמִטַּת כְּסָפִים וְהַצְּדָקָה, וּבִשְׁאָר הַקִּנְיָנִים בְּהַעֲנָקַת עֶבֶד עִבְרִי, בֵּאֵר מִצְוֹת אֲשֶׁר בָּהֶן הוֹדָאָה לָאֵל יִתְעַלֶּה, וְהֵן מַתַּן הַבְּכוֹרוֹת הָרָאוּי לְבַעֲלֵי הַמִּקְנֶה לְהוֹדוֹת כִּי מְיָדוֹ הַמִּקְנֶה לָנוּ. וְחַג הַמַּצּוֹת לְהוֹדוֹת עַל הַגְּאֻלָּה בְּזֵבַח הַפֶּסַח וּבְמַצּוֹת, וְעַל הָאָבִיב בְּעֹמֶר הַתְּנוּפָה. וְחַג הַשָּׁבוּעוֹת לְהוֹדוֹת עַל שִׁבְעוֹת חֻקּוֹת קָצִיר שֶׁשָּׁמַר לָנוּ. וְחַג הָאָסִיף לְהוֹדוֹת עַל הָאָסִיף, וְשֶׁבְּכָל אֶחָד מֵהֶם נָבִיא אֵיזֶה דּוּרוֹן לָאָדוֹן, כְּאָמְרוֹ (דברים טז:טז) "וְלֹא יֵרָאֶה אֶת פְּנֵי ה' רֵיקָם". וּלְזֶה לֹא הִזְכִּיר בָּהֶם בְּאֵיזֶה חֹדֶשׁ וּבְכַמָּה בַּחֹדֶשׁ יִהְיוּ, אֲבָל הִזְכִּיר הָאָבִיב וְהַשָּׁבוּעוֹת וְהָאָסִיף.

פרק טז

א **שָׁמוֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאָבִיב.** שְׁמוֹר בְּהִתְמַדַּת הַשְׁגָּחָה שֶׁיִּהְיֶה נִיסָן חֹדֶשׁ הָאָבִיב, עַל יְדֵי עִבּוּרֵי הַחֲדָשִׁים וְהַשָּׁנִים, שֶׁיִּכָּוְנוּ בָּהֶם שְׁנֵי הַלְּבָנָה עִם שְׁנֵי הַחַמָּה.

וְעָשִׂיתָ פֶּסַח. בְּעֶרֶב חַג הַמַּצּוֹת.

כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב הוֹצִיאֲךָ. כֹּחַ וְרָצָה שֶׁתִּהְיֶה יְצִיאָתְךָ בְּעֵת שֶׁנִּשְׁלַם הַחֹדֶשׁ שֶׁל אָבִיב, וְהוּא הַנִּגּוּד בִּהְיוֹת טָלֶה אֱלֹהֵי מִצְרַיִם עִם הַשֶּׁמֶשׁ בִּגְבוּרָתוֹ וְהַיָּרֵחַ בְּנִגּוּדוֹ.

לָיְלָה. כִּי אוֹתוֹ הַנִּגּוּד הָיָה אָז בַּלַּיְלָה, וּבֶהֱיוֹת שֶׁאֵין קָרְבָּן בַּלַּיְלָה, הֵצֶרְךָ לְהַקְדִּים הַקָּרְבָתוֹ בַּיּוֹם הַקּוֹדֵם לְאוֹתוֹ הַנִּגּוּד, וּלְזָכְרוֹן זֶה קָבַע כֵּן לְדוֹרוֹת.

ב **וּבָקָר.** לְקָרְבַּן חֲגִיגָה. אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נַעֲשָׂה זֶה עִם פֶּסַח מִצְרַיִם.

ג **לֹא תֹאכַל עָלָיו חָמֵץ שִׁבְעַת יָמִים.** אַף עַל פִּי שֶׁפֶּסַח מִצְרַיִם הָיָה אִסּוּר חֲמוּצוֹ יוֹם אֶחָד בִּלְבַד, כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (פסחים צ״ו).

תֹּאכַל עָלָיו מַצּוֹת. שֶׁבְּהִיוֹתוֹ קָרְבַּן זִכָּרוֹן הַגְּאֻלָּה שֶׁהָיְתָה בְּרֶגַע קָטָן, אֵין רָאוּי לֶאֱכֹל עִמּוֹ חָמֵץ שֶׁהוּא צָרִיךְ עִכּוּב בַּעֲשִׂיָּתוֹ מִלּוּשׁ בָּצֵק עַד חֲמַצְתּוֹ (הושע ז:ד).

לֶחֶם עֹנִי. לֶחֶם שֶׁהָיוּ אוֹכְלִים בְּעֹנִי וְשֶׁלֹּא הָיָה לָהֶם פְּנַאי לְהַשְׁהוֹת עִסָּתָם עַד שֶׁתֶּחְמַץ מִפְּנֵי נוֹגְשִׂים אָצִים.

כִּי בְחִפָּזוֹן יָצָאתָ. וְהַטַּעַם לְהַזְכִּיר חִפָּזוֹן הַלֶּחֶם הוּא, כִּי תְּמוּרַת אוֹתוֹ חִפָּזוֹן הָעֹנִי הָיָה לְךָ אַחַר כָּךְ חִפָּזוֹן הַגְּאוּלָה, כְּעִנְיַן ״וְהָפַכְתִּי אֶבְלָם לְשָׂשׂוֹן״ (ירמיהו לא:יב).

לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ. וְהַטַּעַם שֶׁצִּוִּיתִי לְהַתְמִיד הַהַשְׁגָּחָה עַד שֶׁיִּהְיוּ שְׁנוֹת הַלְּבָנָה מְכֻוָּנוֹת עִם שְׁנוֹת הַחַמָּה עַל יְדֵי הָעִבּוּרִים, כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה נִיסָן חֹדֶשׁ אָבִיב, וְלֹא צִוִּיתִי לִמְנוֹת לְחָדְשֵׁי חַמָּה שֶׁהֵם בִּלְתִּי צְרִיכִין לְעִבּוּר, הוּא כְּדֵי שֶׁתִּזְכֹּר יְצִיאַת מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ, שֶׁבְּכָל עִבּוּר חֹדֶשׁ וְעִבּוּר שָׁנָה שֶׁתַּעֲשֶׂה בְּשִׁבְיל שֶׁיִּהְיֶה נִיסָן חֹדֶשׁ הָאָבִיב, תִּזְכֹּר שֶׁזֶּה הוּא בְּשִׁבְיל יְצִיאַת מִצְרַיִם.

ד **וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֹר בְּכָל גְּבֻלְךָ שִׁבְעַת יָמִים.** אַף עַל פִּי שֶׁזֶּה לֹא הֵצֶרְךָ בְּפֶסַח מִצְרַיִם.

וְלֹא יָלִין מִן הַבָּשָׂר. שֶׁלֹּא תַחְשׁוֹב שֶׁנֶּאֱסַר הַמּוֹתָר בְּפֶסַח מִצְרַיִם בִּלְבַד, מִפְּנֵי שֶׁהָיוּ יוֹצְאִים אָז מִשָּׁם בְּחִפָּזוֹן, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשָּׁאֵר מִמֶּנּוּ בְּיַד מִצְרַיִם.

ה **לֹא תוּכַל לִזְבֹּחַ אֶת הַפֶּסַח.** אַף עַל פִּי שֶׁפֶּסַח מִצְרַיִם נַעֲשָׂה בְּזוּלַת מִזְבֵּחַ וּבְזוּלַת מִקְדָּשׁ, לֹא יֵעָשֶׂה כֵּן לְדוֹרוֹת.

ח **וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עֲצֶרֶת.** נֶעֱצְרוּ בוֹ יִשְׂרָאֵל יַחְדָּיו לַעֲבוֹדַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ, וְשָׁרוּ לוֹ שִׁירָה בַּשְּׁבִיעִי שֶׁל חַג הַמַּצּוֹת, לְפִיכָךְ נִקְדַּשׁ אוֹתוֹ הַיּוֹם.

וְלֹא תַעֲשֶׂה מְלָאכָה. כִּי לוּלֵא זֶה לֹא הָיָה הַשְּׁבִיעִי קָדוֹשׁ כְּלָל, כְּמוֹ שֶׁהוּא הָעִנְיָן בְּחַג הַסֻּכּוֹת שֶׁאֵין הַשְּׁבִיעִי שֶׁלּוֹ מִקְרָא קֹדֶשׁ.

ט **מֵהָחֵל חֶרְמֵשׁ בַּקָּמָה.** בִּקְמַת שְׂעוֹרֵי הָעֹמֶר, כִּי הַשְּׂעוֹרָה אָבִיב (שמות ט:לא), וּמִן הָאָבִיב עַד הַקָּצִיר תִּסְפֹּר שִׁבְעָה שָׁבוּעוֹת, חֻקַּת קָצִיר.

יא **וְהַגֶּר וְהַיָּתוֹם וְהָאַלְמָנָה.** יִשְׁמְחוּ בְּחַג הַקָּצִיר בְּלֶקֶט וּפְאָה הַמְּצוּיִים בַּקָּצִיר. וְהִזְכִּירָם בְּעִנְיַן זֶה הַחַג בְּפָרָשַׁת אֱמֹר (ויקרא כג:כב).

יב **וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ.** שֶׁלֹּא הָיָה אָז שׁוּם מָמוֹן שֶׁלְּךָ, כִּי מַה שֶּׁקָּנָה עֶבֶד קָנָה רַבּוֹ.

וְשָׁמַרְתָּ וְעָשִׂיתָ אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה. בִּנְתִינַת לֶקֶט וּפֵאָה לָרָצוֹן לִפְנֵי ה׳ שֶׁהוֹצִיאֲךָ מִשָּׁם וְנָתַן לְךָ עֹשֶׁר וּנְכָסִים.

יג **בְּאָסְפְּךָ מִגָּרְנְךָ וּמִיִּקְבֶךָ.** בְּאָסְפְּךָ הַתְבוּאָה אֶל בֵּיתְךָ מִן הַגֹּרֶן וּמִן הַיֶּקֶב.

יד **וְהַגֵּר וְהַיָּתוֹם וְהָאַלְמָנָה.** יִשְׁמְחוּ בְּפֶרְט וְעוֹלֵלוֹת וּמַתְּנוֹת פֵּירוֹת הָאִילָן.

טו **כִּי יְבָרֶכְךָ.** שֶׁיִּהְיֶה לְךָ אָסִיף מְרֻבֶּה, וְלָעֲנִיִּים יִהְיוּ מַתָּנוֹת מְרֻבּוֹת.

וְהָיִיתָ אַךְ שָׂמֵחַ. תִּהְיֶה שָׂמֵחַ בְּלִבַּד, וּבִשְׂמְחָתְךָ לֹא יִתְעָרֵב עִצָּבוֹן.

יז **אִישׁ כְּמַתְּנַת יָדוֹ.** לֹא שֶׁיִּתֵּן כָּל אֲשֶׁר לוֹ וְיִצְטָרֵךְ הוּא לַבְּרִיּוֹת, כְּמַחֲשָׁבוֹת פְּתָאֵי הָאֱוִילִים, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (כתובות נ:) ״הַמְבַזְבֵּז אַל יְבַזְבֵּז יוֹתֵר מֵחֹמֶשׁ״.

יח **שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים.** אַחַר הַמִּצְווֹת לְהֶהָמוֹן צִוָּה עִנְיְנֵי מְנַהִיגָיו, וְהֵם הַמְּלָכִים וְהַשּׁוֹפְטִים וְהַכֹּהֲנִים וְהַנְּבִיאִים, אֲשֶׁר בְּתִקּוּנָם יִתְקַן עִנְיַן הֶהָמוֹן וּבְקִלְקוּלָם יִקָּלְקֵל, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיר הַנָּבִיא בְּאָמְרוֹ ״שָׂרֶיהָ בְקִרְבָּהּ אֲרָיוֹת שֹׁאֲגִים, שֹׁפְטֶיהָ זְאֵבֵי עֶרֶב לֹא גָרְמוּ לַבֹּקֶר, נְבִיאֶיהָ פֹּחֲזִים אַנְשֵׁי בְגִדוֹת, כֹּהֲנֶיהָ חִלְּלוּ קֹדֶשׁ חָמְסוּ תּוֹרָה״ (צפניה ג:ג-ד).

נוֹתֵן לְךָ לִשְׁבָטֶיךָ. בִּשְׁעָרֶיךָ שֶׁהוּא נוֹתֵן לְךָ שֶׁתְּחַלֵּק לִשְׁבָטֶיךָ, לֹא בְּמָה שֶׁתִּכְבּוֹשׁ חוּצָה לָאָרֶץ שֶׁאֵינוֹ מִתְחַלֵּק לַשְּׁבָטִים, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין): ״בְּחוּצָה לָאָרֶץ אֵין אַתָּה מוֹשִׁיב דַּיָּנִים בְּכָל פֶּלֶךְ וּבְכָל עִיר וָעִיר״, וְזֶה כְּמוֹ בְּסוּרְיָא וְזוֹלָתָהּ.

מִשְׁפַּט צֶדֶק. תִּהְיֶה קַבָּלַת הַטְּעָנוֹת בְּאֹפֶן שֶׁיִּפְסְקוּ הַדִּין בְּצֶדֶק, שֶׁלֹּא יֵהֵא רַךְ לָזֶה וְקָשֶׁה לָזֶה.

כ **צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף.** כְּשֶׁתִּתֵּן לְךָ שׁוֹפְטִים, אַתָּה הַמְמַנֶּה אֶת הַשּׁוֹפְטִים, בְּחַר אֶת הַיּוֹתֵר שׁוֹפְטֵי צֶדֶק, אַף עַל פִּי שֶׁאֵין בָּהֶם כָּל כָּךְ שְׁאָר תַּכְסִיסִים הָרְאוּיִים לְדַיָּן, כְּמוֹ שְׁלֵמוּת הַקִּנְיָן וּשְׁלֵמוּת הַגּוּף, כָּעִנְיָן ״אַל תַּבֵּט אֶל מַרְאֵהוּ וְאֶל גְּבַהּ קוֹמָתוֹ״ (שמואל א טז:ז).

לְמַעַן תִּחְיֶה וְיָרַשְׁתָּ. תִּצְטָרֵךְ לָזֶה יוֹתֵר בָּאָרֶץ, כִּי חִסָּרוֹן זֶה יִמְנַע הַיְרֻשָּׁה בָּהּ, כְּאָמְרוֹ ״בַּעֲוֹן בִּצְעוֹ קָצַפְתִּי״ (ישעיהו נז:יז).

כא **לֹא תַטֶּע לְךָ אֲשֵׁרָה.** הֻבִיא שְׁלֹשָׁה דּוֹמִים מֵעִנְיַן דְּבָרִים שֶׁהֵם נָאִים כְּפִי הַחוּשׁ וְנִמְאָסִים מִפְּנֵי מוּמָם הָרוּחָנִי. רִאשׁוֹנָה הִיא הָאֲשֵׁרָה שֶׁהִיא לְנוֹי הֵיכָלוֹת, וּמִכָּל מָקוֹם הָיְתָה נִמְאֶסֶת לַקֹּדֶשׁ מִפְּנֵי שֶׁהָיְתָה תַּכְסִיס לַעֲבוֹדַת גִּלּוּלִים, וְכֵן נְקֵדִים הַעֲדָפַת הָצֶדֶק הָרוּחָנִי לְשַׁלְמוּת גּוּף הַדַּיָּן שֶׁהוּא חוּשִׁי וְגַשְׁמִי. שֵׁנִית הַמַּצֵּבָה, שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁהָיְתָה לְרָצוֹן לְקֶדֶם מִתַּן תּוֹרָה, כְּאָמְרוֹ (שמות כד:ד) ״וּשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה מַצֵּבָה״, וְזֶה כִּי הָיָה עִנְיָנָהּ כְּאִלּוּ הַמַּקְרִיב נִצָּב תָּמִיד לִפְנֵי הַקֹּדֶשׁ, כָּעִנְיָן (תהלים טז:ח) ״שִׁוִּיתִי ה׳ לְנֶגְדִּי תָּמִיד״, וְנִפְלוּ מִזֹּאת הַמַּדְרֵגָה בְּעִנְיַן הָעֵגֶל, כְּאָמְרוֹ שָׁם (שמות לג:ג) ״כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבֶּךָ״. וְכֵן יִקָּרֶה בְּעִנְיַן זָקֵן שֶׁאֵין פְּרָקוֹ נָאֶה, שֶׁיָּצָא עָלָיו שֵׁם רַע בְּיִלְדוּתוֹ, כְּשֶׁתִּמְצָא זָקֵן וּפְרָקוֹ נָאֶה. שְׁלִישִׁית הֵבִיא עִנְיַן הַמּוּם הַנִּמְאָס, אַף עַל פִּי שֶׁתִּהְיֶה הַבְּהֵמָה יָפָה כְּפִי הַחוּשׁ וּשְׁמֵנָה שָׁוָה אֶלֶף זוּז, וְעִם כָּל זֶה הִיא נִפְסֶלֶת לַקֹּדֶשׁ מִפְּנֵי מוּם בִּלְתִּי מְחַסֵּר מִדָּמִים, וְיִהְיֶה שׁוֹר שָׁוֶה סֶלַע בִּשְׁבִיל הֱיוֹתוֹ תָּמִים כָּשֵׁר לְקָרְבָּן. וְכֵן יִהְיֶה בְּזָקֵן בַּעַל מִדָּה מְגֻנֶּה, כְּשֶׁתִּמְצָא שָׁלֵם מִמֶּנּוּ בַּמִּדּוֹת, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יִהְיֶה עָשִׁיר וְנָאֶה כָּמוֹהוּ.

פרק יז

ב **כִּי יִמָּצֵא בְקִרְבְּךָ.** אַחַר שֶׁצִּוָּה לְמַנּוֹת דַּיָּנִים בְּכָל עִיר וָעִיר לִשְׁפֹּט כָּל בֵּית דִּין אֶת בְּנֵי עִירוֹ, הִזְכִּיר מִשְׁפַּט עוֹבֵד עֲבוֹדַת גִּלּוּלִים שֶׁאֵינוֹ נִדּוֹן בְּעִירוֹ אֲבָל נִדּוֹן בְּאוֹתָהּ הָעִיר שֶׁעָבַד בָּהּ. וְאַחֲרָיו הִזְכִּיר עִנְיַן מַחְלֹקֶת בָּתֵּי דִינִים, שֶׁזֶּה גַּם כֵּן נִשְׁפָּט בְּעִיר אַחֶרֶת, הַיְינוּ ״בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה׳״ (דברים יז:ח). וְכֵן עִנְיַן זָקֵן מַמְרֵא.

לַעֲבֹר בְּרִיתוֹ. הַבְּרִית שֶׁכָּרַת עַל כָּל הַמִּצְוֹת, כִּי אָמְנָם הָעוֹבֵד עֲבוֹדַת גִּלּוּלִים כּוֹפֵר כָּל הַמִּצְוֹת וּמְבַטְּלָן.

ג **וַיֵּלֶךְ וַיַּעֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים.** עֲצָמִים נִבְדָּלִים זוּלַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ.

וַיִּשְׁתָּחוּ אוֹ לָהֶם. שֶׁהֵם גַּשְׁמִיִּים.

אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִי. אֲשֶׁר לֹא מִנִּיתִי בְּשׁוּם מִנּוּי בְּחִירִי, שֶׁיּוּכְלוּ לַעֲשׂוֹת כִּרְצוֹנָם, אֲבָל נָתַתִּי לָהֶם חֹק וְלֹא יַעֲבוֹר. עַל הֵיפֶךְ מַחֲשֶׁבֶת עוֹבְדֵי עֲבוֹדַת גִּלּוּלִים, שֶׁחָשְׁבוּ שֶׁלְּכָל עִיר וָעִיר יֵשׁ שַׂר יָכוֹל כִּרְצוֹנוֹ לְהֵיטִיב וּלְהָרַע, וְשֶׁהוּא מֵטִיב כְּשֶׁיַּעַבְדוּהוּ.

ה **אֶת הָאִישׁ הַהוּא אוֹ אֶת הָאִשָּׁה הַהִיא.** וְלֹא נֶאֱמַר שֶׁהָיָה זֶה פְּתִיחוּת וּבַל יָדָעָה מָה, וְשֶׁאֵין צָרִיךְ לְדוֹנָהּ בַּשַּׁעַר שֶׁעָבְדָה בּוֹ, לְהוֹרוֹת הֵיפֶךְ דֵּעוֹתֶיהָ.

אֶל שְׁעָרֶיךָ. אֶל שַׁעַר שֶׁעָבַד בּוֹ, לְהַרְאוֹת שֶׁלֹּא יוֹשִׁיעֵהוּ הָאֱלִיל הַנֶּעֱבָד שָׁם אֲשֶׁר חָשַׁב הָעוֹבֵד לִהְיוֹת נוֹשָׁע בּוֹ.

ו **עַל פִּי שְׁנַיִם עֵדִים אוֹ שְׁלֹשָׁה.** אֲפִלּוּ בַּעֲבוֹדַת גִּלּוּלִים תִּבָּטֵל כָּל הָעֵדוּת אִם נִמְצָא אֶחָד מֵהֶם פָּסוּל, וְלֹא נֹאמַר תִּתְקַיֵּם הָעֵדוּת בַּשְּׁאָר.

ח **כִּי יִפָּלֵא מִמְּךָ.** אַף עַל פִּי שֶׁמִּנִּיתֶם הַשּׁוֹפְטִים בְּכָל עִיר וָעִיר, כְּדֵי שֶׁכָּל בֵּית דִּין יִשְׁפֹּט אֶת עִירוֹ, הִנֵּה בְּהִוָּלֵד סָפֵק אֵיךְ הָיָה מִפִּי הַשְּׁמוּעָה, לֹא יִשְׁפְּטוּהוּ בֵּית דִּין שֶׁל אוֹתָהּ הָעִיר כְּפִי מַחֲשַׁבְתָּם, אֲבָל יִהְיֶה פְּסַק דִּין כְּפִי מַחֲשֶׁבֶת רֹב בֵּית דִּין הַגָּדוֹל. וְכֵן כְּשֶׁלֹּא יִרְבּוּ אֵלּוּ עַל אֵלּוּ.

יב **וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְזָדוֹן.** שֶׁיּוֹרֶה הֲלָכָה לְמַעֲשֶׂה נֶגֶד הוֹרָאַת בֵּית דִּין הַגָּדוֹל. **וּמֵת הָאִישׁ הַהוּא,** עַל פִּי בֵּית דִּין הַגָּדוֹל, וּבָזֶה כָּל הָעָם יִשְׁמְעוּ וְיִירָאוּ.

יד **אָשִׂימָה עָלַי מֶלֶךְ כְּכָל הַגּוֹיִם.** שֶׁתִּהְיֶה הַמַּלְכוּת לוֹ וּלְזַרְעוֹ, לֹא כְּעִנְיַן הַשּׁוֹפְטִים שֶׁהָיָה הַשּׁוֹפֵט מוֹלִךְ הוּא בִּלְבַד, אֲבָל לֹא זַרְעוֹ אַחֲרָיו. וְעַל מִנּוּי שׁוֹפֵט לְמֶלֶךְ בָּזֶה הָאֹפֶן נִצְטַוּוּ בְּבִיאָתָם לָאָרֶץ, כְּאָמְרוֹ ״וְלֹא תִהְיֶה עֲדַת ה׳ כַּצֹּאן אֲשֶׁר אֵין לָהֶם רֹעֶה״ (במדבר כז:יז). אָמְנָם שֶׁיִּהְיֶה כְּמַלְכֵי הַגּוֹיִם, מַחֲזִיק בַּמַּלְכוּת הוּא וְזַרְעוֹ, נִמְאַס אֵצֶל הָאֵל יִתְבָּרַךְ. אֲבָל צִוָּה שֶׁכַּאֲשֶׁר יַקְשׁוּ עָרְפָּם לְהִתְעַמֵּיד לָהֶם מֶלֶךְ בָּזֶה הָאֹפֶן, לֹא יִבְחֲרוּ אֶלָּא אָדָם כָּשֵׁר שֶׁיִּבְחַר בּוֹ ה׳ (דברים יז:טו), וְלֹא יַעֲבִיר יִשְׂרָאֵל עַל דָּת, וְשֶׁלֹּא יִהְיֶה אִישׁ נָכְרִי (דברים יז:טו), אַף עַל פִּי שֶׁיִּהְיֶה אָדָם כָּשֵׁר, וְאַף עַל פִּי שֶׁיִּהְיֶה גִּבּוֹר וְאִישׁ מִלְחָמָה. וְכַאֲשֶׁר חָטְאוּ בִּשְׁאֵלַת הַמֶּלֶךְ שֶׁיִּמְלוֹךְ הוּא וְזַרְעוֹ כְּכָל הַגּוֹיִם (שמואל א ח:ה), הָיָה הָעֹנֶשׁ עֲלֵיהֶם בְּתַקָּלוֹת הַקּוֹרוֹת לָהֶמּוֹן בִּשְׁבִיל הַמֶּלֶךְ, כְּאָמְרוֹ ״וּזְעַקְתֶּם בַּיּוֹם הַהוּא מִלִּפְנֵי מַלְכְּכֶם אֲשֶׁר בְּחַרְתֶּם לָכֶם, וְלֹא יַעֲנֶה ה׳ אֶתְכֶם בַּיּוֹם הַהוּא״ (שמואל א ח:יח), וּכְאָמְרוֹ ״אֶתֵּן לְךָ מֶלֶךְ בְּאַפִּי, וְאֶקַּח בְּעֶבְרָתִי״ (הושע יג:יא). וְהָיָה הָרְשׁוּת בְּמִנּוּי הַמֶּלֶךְ כְּמוֹ שֶׁהָיָה הָרְשׁוּת בְּיִפַּת תֹּאַר, אֲשֶׁר רָמַז שֶׁסּוֹפוֹ לִשְׁנֹאתָהּ וּלְהוֹלִיד מִמֶּנָּה בֵּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה, כְּמוֹ שֶׁקָּרָא לְדָוִד בִּדְבַר אַבְשָׁלוֹם.

יט לְמַעַן יִלְמַד לְיִרְאָה. בַּחֵלֶק הָעִיּוּנִי מִמְּנָה הַמּוֹרֶה בְּמוֹפֵת אֶת גֹּדֶל וְהַשְׁגָּחַת הָאֵל יִתְעַלֶּה, אֲשֶׁר בִּידִיעַת זֶה תִּתְחַיֵּב הַמּוֹרָא.

פרק יח

ה כִּי בוֹ בָּחַר ה׳ אֱלֹהֶיךָ מִכָּל שְׁבָטֶיךָ. וְרָאוּי לְךָ לָתֵת לוֹ לֶחֶם וְשִׂמְלָה כְּדֵי שֶׁיּוּכַל לַעֲמֹד לְשָׁרֵת.

ח לְבַד מִמְכָּרָיו עַל הָאָבוֹת. אֵין עַל הָאָבוֹת לַחֵלֶק לְמִשְׁמְרוֹת כְּהֻנָּה, אֶלָּא מִמִּכָּרָיו, מַה שֶּׁהָיָה כָּל מִשְׁמָר מֵהֶם יָכוֹל לְמָכֹר לַחֲבֵרוֹ בַּחֲלִיפִין, וְהֵם קָרְבְּנוֹת כָּל יְמוֹת הַשָּׁנָה, שֶׁיַּחֲלִיף כָּל מִשְׁמָר עִם חֲבֵרָיו אֶת חֶלְקוֹ בְּקָרְבְּנוֹת הַשָּׁנָה בְּעַד מַה שֶּׁיִּתְּנוּ לוֹ חֶלְקָם בְּשָׁבוּעַ אַחַת אוֹ שְׁתַּיִם. אֲבָל קָרְבְּנוֹת הָרְגָלִים שֶׁאֵין לָהֶם חֲלִיפִין וְאֵינָם מִכְּלַל מִמְכָּרָיו שֶׁיּוּכְלוּ הָאָבוֹת לְחַלְּקָם לְמִשְׁמָרוֹת, לְפִיכָךְ **חֵלֶק כְּחֵלֶק יֹאכֵלוּ** מֵהֶם.

י לֹא יִמָּצֵא בְךָ. אֲפִלּוּ מֵעֵת נָכְרִי, כְּגוֹן בְּעַלַת אוֹב שֶׁנִּשְׁאֲרָה בְּעֵין דֹּאר (שמואל א כח).

יג תָּמִים תִּהְיֶה. שָׁלֵם עִמּוֹ, שֶׁגַּם בִּדְרִישַׁת הֶעָתִידוֹת לֹא תִּדְרוֹשׁ זוּלָתוֹ, אֲבָל תִּדְרוֹשׁ עַל יְדֵי נָבִיא אוֹ עַל יְדֵי אוּרִים וְתוּמִּים.

יד וְאַתָּה לֹא כֵן נָתַן לָךְ. שֶׁלֹּא יִתְאַמְּתוּ בְּךָ דִּבְרֵי הַמְעוֹנְנִים וְהַקּוֹסְמִים, כְּאָמְרָם (שבת קנו:) ״אֵין מַזָּל לְיִשְׂרָאֵל״.

טו אֵלָיו תִּשְׁמָעוּן. אִם יִצְוֶה מִצְוַת שָׁעָה.

כא אֵיכָה נֵדַע אֶת הַדָּבָר. כְּשֶׁיִּצְוֶּה לְשָׁעָה אֵיזוֹ מִצְוָה, כְּגוֹן אֵלִיָּהוּ בְּהַר הַכַּרְמֶל (מלכים א יח), וִיהוֹשֻׁעַ שֶׁהִקְיף יְרִיחוֹ בְּשַׁבָּת (יהושע ו) וְצִוָּה אֶת הַכֹּהֲנִים לָשֵׂאת אֶת הָאָרוֹן בַּיַּרְדֵּן וְלַעֲמוֹד שָׁם עַד שֶׁיַּעַבְרוּ כָּל הָעָם.

כב וְלֹא יִהְיֶה הַדָּבָר. כִּי אָמְנָם לֹא תִתְחַדֵּשׁ מִצְוָה אֲפִילוּ לְשָׁעָה לֶהָמוֹן, אִם לֹא יִהְיֶה עִמָּהּ אֵיזֶה אוֹת, כְּמוֹ שֶׁהָיָה בִּיהוֹשֻׁעַ בִּבְקִיעַת הַיַּרְדֵּן וּנְפִילַת חוֹמַת יְרִיחוֹ (יהושע ג:ו), וּבְאֵלִיָּהוּ יְרִידַת הָאֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם (מלכים א יח:לח). אָמְנָם מִצְוֹת הַנָּבִיא שֶׁאָמַר ״אֶל רַעֲהוּ הַכֵּנִי נָא״ (מלכים א כ:לה) הָיְתָה לְרַעֲהוּ נָבִיא כְּמוֹהוּ שֶׁיָּדַע כִּי דְבַר ה׳ הוּא, לְפִיכָךְ נֶעֱנַשׁ כַּאֲשֶׁר מֵאֵן.

פרק יט

ב שָׁלוֹשׁ עָרִים תַּבְדִּיל. אַחַר שֶׁבֵּאֵר עִנְיַן הַשּׁוֹפְטִים וְהַמֶּלֶךְ וְהַכֹּהֲנִים וְהַנְּבִיאִים, סִפֵּר הַמִּצְווֹת הַמּוּטָלוֹת עַל הַשּׁוֹפְטִים, וְהֵם הַבְדָּלַת עָרֵי מִקְלָט וּגְבוּלוֹת הָאָרֶץ וַחֲקִירַת הָעֵדִים וְקַבָּלָתָם, וְהַמִּצְווֹת הַמּוּטָלוֹת עַל הַמְּלָכִים, וְהֵם ״כִּי תֵצֵא לַמִּלְחָמָה״ (דברים כ:א), ״כִּי תִקְרַב אֶל עִיר״ (דברים כ:י) וְ״כִּי תָצוּר״ (דברים כ:יט). וְהַמּוּטָל עַל הַכֹּהֲנִים וְהַשּׁוֹפְטִים יַחְדָּיו, וְהֵם עִנְיְנֵי עֶגְלָה עֲרוּפָה (דברים כא:א-ט).

יג וּבִעַרְתָּ דַם הַנָּקִי מִיִּשְׂרָאֵל. עֹנֶשׁ דַּם הַנָּקִי. כְּאָמְרוֹ (במדבר לה:לג) ״וְלָאָרֶץ לֹא יְכֻפַּר לַדָּם אֲשֶׁר שֻׁפַךְ בָּהּ כִּי אִם בְּדַם שֹׁפְכוֹ״.

וְטוֹב לָךְ. שֶׁלֹּא יוֹסִיף הָרוֹצֶה לַהֲרוֹג אֲחֵרִים, ״וְהַנִּשְׁאָרִים יִשְׁמְעוּ וְיִירָאוּ״ (דברים יט:כ).

יח וְהִנֵּה עֵד שֶׁקֶר הָעֵד שֶׁקֶר עָנָה בְאָחִיו. שֶׁהָיְתָה עֲדוּתוֹ שֶׁקֶר וּבְכַוָּנָה מִמֶּנּוּ לַעֲנוֹת שֶׁקֶר עַל אָחִיו, לֹא כְּמוֹטָעֶה אוֹ שׁוֹגֵג, כְּעִנְיַן בְּטָעוּת שְׁעוֹת יוֹם הַמֶּעֱנָן אוֹ בְּעִבּוּרוֹ שֶׁל חֹדֶשׁ.

פרק כ

א כִּי תֵצֵא לַמִּלְחָמָה. לְחוּצָה לָאָרֶץ, שֶׁבְּמִלְחֶמֶת מִצְוָה לֹא הָיוּ שָׁם שָׁבִים מֵעוֹרְכֵי הַמִּלְחָמָה, אֶלָּא אֲפִילוּ חָתָן מֵחֶדְרוֹ וְכַלָּה מֵחֻפָּתָהּ (סוטה מ״ד).

ה פֶּן יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יַחְנְכֶנּוּ. שֶׁמָּא יֵשׁ עָלָיו עֲבֵרָה שֶׁבִּשְׁבִילָהּ יֵעָנֵשׁ בָּזֶה הָעֹנֶשׁ הַמְבֹאָר בַּתּוֹכָחוֹת (דברים כח), וְיַזִּיק לְאָחִיו שֶׁיָּנִיא אֶת לִבָּם וְזוּלָתוֹ.

ט וּפָקְדוּ שָׂרֵי צְבָאוֹת. אַחֲרֵי חֲזָרַת הַחוֹזְרִים, שֶׁמָּא יִפָּקְדוּ לְשַׂר צָבָא אֶחָד מֵהַחוֹזְרִים וְיָמֵס לִבַּב כָּל צְבָאוֹ, כַּאֲמָרוֹ ״הַךְ הַכַּפְתּוֹר וְיִרְעֲשׁוּ הַסִּפִּים״ (עמוס ט:א).

טו הָרְחוֹקוֹת מִמְּךָ מְאֹד. הָרְחוֹקוֹת מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר בּוֹ מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל עַתָּה, כִּי גְּבוּל יִשְׂרָאֵל שָׁם רָחוֹק מִכָּל צַד.

יט לֹא תַשְׁחִית אֶת עֵצָהּ לִנְדֹּחַ עָלָיו גַּרְזֶן. לֹא תַשְׁחִית אֶת הָעֵץ כְּדֵי לִנְדֹּחַ עָלָיו גַּרְזֶן מַשְׁחִית בִּלְבָד, שֶׁלֹּא לְצֹרֶךְ אֶלָּא לְהַזִּיק לִבְנֵי הָעִיר.

כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכֵל. כִּי אָמְנָם כְּרִיתַת הָעֵצִים דֶּרֶךְ הַשְׁחָתָה בִּלְבַד יַעֲשֵׂהוּ הַצָּבָא לְהַזִּיק, כַּאֲשֶׁר לֹא יִהְיֶה בָּטוּחַ לְנַצֵּחַ וְלָשֶׁבֶת בָּאָרֶץ. אֲבָל אַתָּה הַבָּטוּחַ לִכְבּוֹשׁ אֶת הָאָרֶץ וְלָשֶׁבֶת בָּהּ, אֵין לְךָ לְהַשְׁחִית עֵץ מַאֲכָל.

כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכֵל. שֶׁתִּכְבּוֹשׁ הָאָרֶץ בְּלִי סָפֵק וְתֹאכַל מִמֶּנּוּ כְּשֶׁלֹּא תַשְׁחִיתֵהוּ.

כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה. כִּי הַאֱמְנָם עֵץ הַשָּׂדֶה הָאָדָם, רָאוּי לָבֹא מִפָּנֶיךָ בְּגִלַּל הָעִיר בַּמָּצוֹר, לְמָסוֹר אֶת עַצְמָם בְּיָדֶךָ מִכֹּחַ מָצוֹר? וְכֵיוָן שֶׁאֵינוֹ כֵּן בָּזֶה, גַּם שֶׁרָאוּי לְהַזִּיק לִיוֹשְׁבֵי הָעִיר בִּכְלֵי מִלְחָמָה, כְּמוֹ בְּסוֹלְלוֹת וְזוּלָתָם, לְהָבִיא הָעִיר בַּמָּצוֹר, הִנֵּה בִּהְיוֹת שֶׁלֹּא תַשִּׂיג זֶה בְּהַשְׁחָתַת הָאִילָנוֹת, אֵין רָאוּי לְהַשְׁחִיתָם, כְּמוֹ שֶׁרָאוּי שֶׁתַּשְׁחִית הָאָדָם יוֹשְׁבֵי הָעִיר.

לָבֹא מִפָּנֶיךָ בַּמָּצוֹר. כְּדֵי שֶׁתָּבֹא בִּשְׁבִיל זֶה הָעִיר מִפָּנֶיךָ בַּמָּצוֹר, בְּאֹפֶן שֶׁיִּמְסְרוּ אֶת עַצְמָם בְּיָדֶךָ.

כ רַק עֵץ אֲשֶׁר תֵּדַע כִּי לֹא עֵץ מַאֲכָל הוּא. אַף עַל פִּי שֶׁיִּהְיֶה מִמִּין עֲצֵי מַאֲכָל, כְּשֶׁתֵּדַע שֶׁהוּא זָקֵן אוֹ מְקֻלְקָל בְּאֹפֶן שֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה פְּרִי שֶׁיִּהְיֶה רָאוּי שֶׁיִּטָּרַח הָאָדָם בְּעִנְיָנוֹ, אוֹתוֹ תַּשְׁחִית.

פרק כא

ד אֶל נַחַל אֵיתָן. שֶׁאֵין שָׁם רֶגֶל מְצוּיָה.

וְעָרְפוּ. שֶׁהִיא מִיתָה נֶעְלֶמֶת מֵעֵינֵי הַנֶּהֱרָג, מוֹרֶה עַל שֶׁהַהֲרִיגָה הָיְתָה בְּלִי סָפֵק בְּמָקוֹם נֶעְלָם מֵעֵינֵי הָעָם, וְשָׁנֶעֶשְׂתָה עַל יְדֵי רוֹצֵחַ שֶׁלֹּא הָיָה נוֹדָע לָרוֹצֵחַ אֵצֶל בֵּית דִּין, שֶׁאִם הָיָה נוֹדָע אֶצְלָם הָרוֹצֵחַ הָיוּ מְבַעֲרִים אוֹתוֹ.

ה לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֵךְ. וְעַל יָדָם תִּהְיֶה כַּפָּרָה מִן הַדָּם הַנָּקִי וּבְרָכָה לָאָרֶץ.

וְעַל פִּיהֶם יִהְיֶה כָּל רִיב וְכָל נָגַע. בְּאֹפֶן שֶׁהֵם בְּקִיאִים בְּדַרְכֵי בְּנֵי הָאָדָם וּמִזְגֵיהֶם, בְּמַה שֶׁרָאוּ הֵם וַאֲבוֹתֵיהֶם, וְאוּלַי יַכִּירוּ מִי נִתְלַכְלֵךְ בְּחֵטְא זֶה בִּידִיעַת דְּרָכָיו וּמַעֲלָלָיו, וְיִתְגַּלֶּה הַדָּבָר.

ז יָדֵינוּ לֹא שָׁפְכָה. שֶׁלֹּא הִנַּחְנוּ שׁוּם נוֹדָע לָרוֹצֵחַ בָּאָרֶץ.

וְעֵינֵינוּ לֹא רָאוּ. שֶׁלֹּא הָיָה זֶה בְּמָקוֹם רוֹאִים, שֶׁאִם הָיוּ שָׁם רוֹאִים הָיוּ מִתְקוֹמְמִים וּמַגִּידִים.

ח כַּפֶּר לְעַמְּךָ. כַּפֵּר אַתָּה בְּדָם שׁוֹפְכוֹ, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (כתובות ל:) מִי שֶׁנִּתְחַיֵּב הֲרִיגָה אוֹ נִמְסַר לְמַלְכוּת אוֹ לְסָטִים בָּאִים עָלָיו.

וְנִכַּפֶּר לָהֶם הַדָּם. יְכֻפַּר בְּדִינֵי שָׁמַיִם בְּדַם שׁוֹפְכוֹ, בְּאֹפֶן שֶׁיִּהְיֶה נִרְאֶה כְּמִתְכַּפֵּר מֵאֲלֵיהֶם.

ט וְאַתָּה תְּבַעֵר. הִנֵּה הָאֵל יִתְבָּרְךְ יְכַפֵּר כְּשֶׁלֹּא תֵדָעֵהוּ, וְאַתָּה אִם תֵּדָעֵהוּ תְּבַעֵר קֹדֶם שֶׁיִּפָּעֲלוּ בּוֹ דִּינֵי שָׁמַיִם.

י כִּי תֵצֵא. אֶל חוּצָה לָאָרֶץ.

יג וּבָכְתָה אֶת אָבִיהָ וְאֶת אִמָּהּ. שֶׁתַּעַזְבֵם וְתִתְיַשֵּׁב בָּזֶה בְּדַעְתָּהּ שֶׁלֹּא לַחְשׁוֹב בָּם עוֹד, כְּעִנְיַן "וְשִׁכְחִי עַמֵּךְ וּבֵית אָבִיךְ" (תהלים מה:יא). וְאֵין הַבְּכִי עַל מִיתָתָם, כִּי אֲנַחְנוּ לֹא נָמִית אוֹתָם כְּלָל.

טו כִּי תִהְיֶיןָ לְאִישׁ שְׁתֵּי נָשִׁים. אַחַר נִצָּחוֹן הַמִּלְחָמָה דִּבֵּר בְּעִנְיְנֵי בְּנֵי הַמְּדִינָה, וְהֵם עִסְקֵי הַנָּשִׁים וְהַבָּנִים וְהַמַּקָּנָה וְהַהַכְשִׁיטִים וְהַצִּיד וְהַבְּנְיָן וַעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה וְהַמַּלְבּוּשׁ.

טז לֹא יוּכַל לְבַכֵּר אֶת בֶּן הָאֲהוּבָה עַל פְּנֵי בֶן הַשְּׂנוּאָה הַבְּכֹר. לֹא יַעֲבִיר הַבְּכוֹרָה מִן הַבֵּן בִּשְׁבִיל שִׂנְאַת זוֹ אוֹ אַהֲבַת זוֹ, אֲבָל אִם יַעֲשֶׂה זֶה בְּסִבַּת רִשְׁעַת הַבֵּן הַבְּכוֹר, אָז רָאוּי לְהַעֲבִיר, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא בתרא קל"ג) "אִם לֹא הָיָה נוֹהֵג כַּשּׁוּרָה זָכוּר לְטוֹב". וְכֵן נִרְאֶה שֶׁעָשָׂה יַעֲקֹב אָבִינוּ, כְּאָמְרוֹ (דברי הימים א ה:א) "וּבְחַלְּלוֹ יְצוּעֵי אָבִיו נִתְּנָה בְכֹרָתוֹ לִבְנֵי יוֹסֵף בֶּן יִשְׂרָאֵל".

יח סוֹרֵר וּמוֹרֶה. כִּי מֶרְיוֹ מֵסִיר הַתִּקָּוָה שֶׁיָּשׁוּב מִסּוֹרְרוּתוֹ.

כ זוֹלֵל וְסוֹבֵא. כִּי סוֹבֵא וְזוֹלֵל יְוָרֵשׁ וְיִלְסְטֵם לְמַלֵּא נַפְשׁוֹ.

כג כִּי קִלְלַת אֱלֹהִים תָּלוּי. הִנֵּה כָּל עֻצַּם נִבְדָּל מֵחוֹמֶר יִקָּרֵא אֱלֹהִים, וּמִזֶּה הַמִּין הוּא עֻצַּם הַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית בָּאָדָם הַנִּקְרֵאת "צֶלֶם אֱלֹהִים" (בראשית א:כז). וְעַל זֶה הַדֶּרֶךְ אָמְרָה בַּעֲלַת אוֹב לְשָׁאוּל (שמואל א כח:יג) "אֱלֹהִים רָאִיתִי עֹלִים". וּבִהְיוֹת שֶׁהַבְּזָיוֹן הַנַּעֲשֶׂה לַמֵּת אַחַר מִיתָה הוּא בְּזָיוֹן לַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית

אֲשֶׁר הִיא עֶצֶם נִבְדָּל הַנִּשְׁאָר אַחַר מִיתַת הַגּוּף, אָמַר שֶׁהוּא קְלָלַת אֱלֹהִים, כִּי הַלָּנַת הַתְּלָיָה לְגוּף הַמֵּת בִּלְתִּי קְבוּרָה הִיא בְּזָיוֹן לְאוֹתוֹ הָעֶצֶם הַנִּצְחִי הַנִּקְרָא אֱלֹהִים.

וְלֹא תְטַמֵּא. לְהַשְׁרוֹת רוּחַ הַטֻּמְאָה בְּמָקוֹם הַמֵּת הַבִּלְתִּי נִקְבָּר הַנִּרְקָב.

פרק כב

ג וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְשִׂמְלָתוֹ. אַף עַל פִּי שֶׁאֵין אֲבֵדָתָהּ מְצוּיָה כָּל כָּךְ, אַל תַּחְשְׁבָהּ לַאֲבֵדָה מִדַּעַת.

ז לְמַעַן יִיטַב לָךְ וְהַאֲרַכְתָּ יָמִים. הִנֵּה בְּעִנְיַן שִׁלּוּחַ הַקֵּן יֵשׁ אִיזֶה גְּמִילוּת חֶסֶד לָהֶמּוֹן, שֶׁלֹּא לְהַשְׁחִית זֶרַע עוֹפוֹת הַשָּׂדֶה שֶׁהֵם הֶפְקֵר, וְזֶה בְּשִׁלּוּחַ הָאֵם. אָמַר שֶׁאֲפִלּוּ בָּזֶה הַקְּצָת שֶׁל גְּמִילוּת חֲסָדִים, יִהְיֶה אוֹכֶל פֵּרוֹת בָּעוֹלָם הַזֶּה וְהַקֶּרֶן קַיֶּמֶת לָעוֹלָם הַבָּא.

ח וְלֹא תָשִׂים דָּמִים בְּבֵיתֶךָ כִּי יִפֹּל הַנֹּפֵל. כַּאֲשֶׁר יִקָּרֶה שֶׁיִּפּוֹל אִיזֶה נוֹפֵל מִשָּׁם, לֹא תִהְיֶה אַתָּה הַגּוֹרֵם בְּאֹפֶן שֶׁיִּהְיֶה עֹנֶשׁ הַדָּם בְּבֵיתֶךָ.

יג כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה. אַחַר הַדִּבּוּר בְּעִנְיְנֵי הַיְשׁוּב, דִּבֵּר בְּאֲזָהָרוֹת הַמְחַיְבוֹת לִשְׁרִית הַשְּׁכִינָה בְּיִשְׂרָאֵל וּלְהִשָּׁמֵר מִלְּגָרוֹם הִסְתַּלְּקוּתָהּ בְּפִסּוּל הַזֶּרַע, מִצַּד הָעֲרָיוֹת וּמִצַּד תַּעֲרוֹבֶת הָאֻמּוֹת הַפְּסוּלוֹת וּמִצַּד טֻמְאַת הַמַּחֲנָה, כְּאָמְרוֹ "וְהָיָה מַחֲנֶיךָ קָדוֹשׁ וְלֹא יִרְאֶה בְךָ עֶרְוַת דָּבָר וְשָׁב מֵאַחֲרֶיךָ" (דברים כג:טו).

כד אֲשֶׁר עִנָּה אֶת אֶשֶׁת רֵעֵהוּ. הֶעֱנָה וְהִשְׁפִּיל אוֹתָהּ מִכְּשֶׁרוּתָהּ וּפָסַל אוֹתָהּ מִהְיוֹתָהּ עוֹד רְאוּיָה לְבַעְלָהּ רֵעֵהוּ, כְּעִנְיַן "נְשֵׁי עַמִּי תְּגָרְשׁוּן מִבֵּית תַּעֲנֻגֶיהָ" (מיכה ב:ט).

כו אֵין לַנַּעֲרָה חֵטְא מָוֶת. אַף עַל פִּי שֶׁהָיְתָה סוֹפָהּ בְּרָצוֹן, כֵּיוָן שֶׁהָיְתָה תְּחִלָּתָהּ בְּאֹנֶס פְּטוּרָה, שֶׁכֵּיוָן שֶׁהִתְחִילָה בְּאִסּוּר יִצְרָהּ אֲנָסָהּ, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (כתובות נא) "אֲפִילּוּ אוֹמֶרֶת הַנִּיחוּ לוֹ כוּ".

כִּי כַּאֲשֶׁר יָקוּם אִישׁ עַל רֵעֵהוּ וְגוֹ'. אֵין זֶה כְּעִנְיַן הַבְּהֵמָה הַנִּרְבַּעַת שֶׁכָּתוּב בָּהּ "וְאֶת הַבְּהֵמָה תַּהֲרֹגוּ" (ויקרא כ:טו), כִּי אָמְנָם הַבְּהֵמָה לֹא הִתְקוֹמְמָה כְּלָל, אֲבָל זוֹ שֶׁהָיְתָה תְּחִלָּתָהּ בְּאֹנֶס וְהִתְקוֹמְמָה כְּפִי יְכָלְתָּהּ, הִנֵּה קָרָה לָהּ כְּמוֹ שֶׁקָּרָה לַנַּרְצָח שֶׁנֶּעֱבְדָה בּוֹ עֲבֵרָה נֶגֶד רְצוֹנוֹ, לְפִיכָךְ אֵין לָהּ בַּחֵטְא עִנְיָן כְּלָל.

כז צָעֲקָה הַנַּעֲרָה. דָּנִין אוֹתָהּ לְכַף זְכוּת.

פרק כג

ה אֲשֶׁר לֹא קִדְּמוּ. שְׁנֵיהֶם לֹא קִדְּמוּ, אֲבָל מוֹאָב נָתַן לֶחֶם וּמַיִם בְּכֶסֶף, כְּאָמְרוֹ "אֹכֶל בַּכֶּסֶף תַּשְׁבִּרֵנִי וְכוּ' כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ לִי בְנֵי עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֵׂעִיר וְהַמּוֹאָבִים הַיֹּשְׁבִים בְּעָר" (דברים ב:כח-כט). וְלֹא כֵן עָשׂוּ הָעַמּוֹנִים. אָמְנָם מוֹאָב הוֹסִיף עַל חַטָּאתוֹ פֶּשַׁע "אֲשֶׁר שָׂכַר עָלֶיךָ" (דברים כג:ה). וּבְכֵן "לֹא תִדְרֹשׁ שְׁלֹמָם" (דברים כג:ז), שֶׁשְּׁנֵיהֶם לֹא קִדְּמוּ, וַעֲמוֹן לֹא נָתַן אֲפִלּוּ בְּכֶסֶף, וּמוֹאָב שֶׁנָּתַן שָׂכַר אֶת בִּלְעָם.

טו וְהָיָה מַחֲנֶיךָ קָדוֹשׁ. מִן הַטֻּמְאָה וּמִן הַמָּאוּס.

וְלֹא יִרְאֶה בְךָ עֶרְוַת דָּבָר. טֻמְאָה אוֹ טִנּוּף אוֹ פְּסוּל בַּזֶּרַע, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (קידושין ע:) שֶׁאֵין הַשְּׁכִינָה הָיְתָה שׁוֹרָה אֶלָּא עַל מִשְׁפָּחוֹת מְיֻחָסוֹת שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל, וְלָכֵן אָמְרוּ שֶׁכָּל מִי שֶׁהָיָה כָּתוּב בָּאִסְטַרְטָיָא שֶׁל מַלְכֵי בֵּית דָּוִד הָיָה מְיֻחָס בְּלִי סָפֵק (שם עו:).

מֵאַחֲרֶיךָ. כַּאֲשֶׁר תַּפְנֶה אֵלָיו עֹרֶף וְלֹא תָחוּשׁ לִכְבוֹדוֹ בְּאֶחָד מֵאֵלֶּה.

טז לֹא תַסְגִּיר עֶבֶד אֶל אֲדֹנָיו. אַחַר שֶׁדִּבֵּר בְּמַחֲנֵה הַצּוֹבְאִים, דִּבֵּר בִּדְבָרִים הַקְּוּרִין בּוֹ לְתַקֵּן עִנְיָנָם, וְהֵם עִנְיַן הָעֶבֶד הַבּוֹרֵחַ וְעִנְיַן הַנָּשִׁים הַקְּדֵשׁוֹת הַמְּצוּיוֹת בְּמַחֲנֵה הַצּוֹבְאִים.

כ לֹא תַשִּׁיךְ לְאָחִיךָ. אַחַר שֶׁהִזְהִיר לְהִשָּׁמֵר מִן הַדְּבָרִים הַגּוֹרְמִים שֶׁתִּסְתַּלֵּק הַשְּׁכִינָה מִיִּשְׂרָאֵל, הִזְהִיר עַל מִינֵי חֶסֶד הַגּוֹרְמִים לְהַשְׁרוֹתָהּ בְּיִשְׂרָאֵל. וְהֵם עִנְיַן הָרִבִּית וְהַנְּדָרִים, אֲשֶׁר מֵהֶם הַצְּדָקָה שֶׁחַיָּב עָלֶיהָ לְאַלְתַּר, דְּהָא שְׁכִיחֵי עֲנִיִּים (ראש השנה ו.), וְעִנְיַן אֲכִילַת פּוֹעֵל (דברים כג:כה). וְעִנְיַן הַגֵּט (דברים כד:א) אֲשֶׁר אֵין רָאוּי שֶׁיִּנָּתֵן אֶלָּא בְּסִבַּת עֶרְוַת דָּבָר, לְהָסִיר כָּל מִכְשׁוֹל מִמְּזֵרוּת, לֹא בְּזוּלַת זֶה, כַּאֲמָרוֹ "כִּי ה' הֵעִיד בֵּינְךָ וּבֵין אֵשֶׁת נְעוּרֶיךָ אֲשֶׁר אַתָּה בָּגַדְתָּ בָּהּ" (מלאכי ב:יד). וְהַחֶסֶד לְאִשָּׁה חֲדָשָׁה, וְהוּא "וְשִׁמַּח אֶת אִשְׁתּוֹ" (דברים כד:ה). וְהַחֶסֶד "לֹא יַחֲבֹל רֵחַיִם וָרָכֶב" (דברים כד:ו). וְהַשְׁמִירָה מִמַּזִּיקֵי הָרַבִּים, וְהֵם גּוֹנְבֵי הַנְּפָשׁוֹת (דברים כד:ז) הַמְצוּיִים לִגְנֹב קְטַנִּים. וְהַשְׁמִירָה בְּעִנְיַן הַצָּרַעַת (דברים כד:ח) לְהוֹשִׁיב הַמְצֹרָעִים בָּדָד שֶׁלֹּא תַזִּיק צָרַעְתָּם בְּהִדָּבְקָם.

וְהִשְׁמֵר מֵהָרְכִילוּת וְהוֹצָאַת דִּבָּה (דברים כד:ט). וְהַחֵסֶד לַלְוֹוֶה וְלַשָּׁכִיר וְלָעָנִי בְּמִינֵי הָאֲסִיף (דברים כד:יט). וְהַחֲמָלָה עַל הַלּוֹקֶה (דברים כה:ג) וְעַל הַבְּהֵמָה בַּדִּישָׁה (דברים כה:ד), וְעַל הַמֵּת בְּלִי זֶרַע שֶׁלֹּא יִמָּחֶה שְׁמוֹ (דברים כה:ה).

כא לַנָּכְרִי תַּשִּׁיךְ. תִּתֵּן לוֹ הָרִבִּית אִם הִתְנִיתָ עִמּוֹ, וְלֹא תִּבְגּוֹד.

וּלְאָחִיךָ לֹא תַשִּׁיךְ. אַף עַל פִּי שֶׁהִתְנִיתָ עִמּוֹ וְשֶׁאַתָּה מִתְרַצֶּה לְפָרְעוֹ, אָסוּר לְךָ לָתֵת לוֹ רִבִּית.

לְמַעַן יְבָרֶכְךָ. כְּשֶׁלֹּא תִּבְגֹּד בְּנָכְרִי וְלֹא תְחַלֵּל אֶת הַשֵּׁם.

כב כִּי תִדֹּר נֶדֶר לַה׳ אֱלֹהֶיךָ. הִנֵּה רָאוּי שֶׁיֵּאָמֵן דְּבָרְךָ עִם הַכֹּל, אֲמָנָם מַה שֶּׁתִּדּוֹר לַה׳ אֱלֹהֶיךָ לֹא בִּלְבַד שֶׁאַתָּה חַיָּב לְשַׁלֵּם, אֲבָל עִם זֶה צָרִיךְ שֶׁיִּהְיֶה הַתַּשְׁלוּם בְּלִי אִחוּר.

כִּי דָרֹשׁ יִדְרְשֶׁנּוּ. שֶׁאִם תְּאַחֵר לְשַׁלֵּם הוּא יִגְבֶּה מִמְּךָ בְּעַל כָּרְחֶךָ.

וְהָיָה בְךָ חֵטְא. וְעִם מַה שֶּׁתְּשַׁלֵּם בְּאֹפֶן זֶה יִהְיֶה עָלֶיךָ עֹנֶשׁ הָאִחוּר.

פרק כד

ד כִּי תוֹעֲבָה הִיא. כִּי זֶה דֶּרֶךְ מְבוּא לִנְאֹף, שֶׁיִּגָּרֵשׁ אִישׁ אֶת אִשְׁתּוֹ לְבַקָּשַׁת הַנּוֹאֵף שֶׁיִּקָּחֶנָּה לְאִיזֶה זְמַן, וְיָשׁוּב בַּעְלָהּ הָרִאשׁוֹן לְקַחְתָּהּ.

י מַשַּׁאת מְאוּמָה. אֲפִילּוּ שְׂכַר כָּתָף וְזוּלָתוֹ, כְּשֶׁזְּקָפָן עָלָיו בְּמִלְוֶה, כְּמוֹ שֶׁקִּבְּלוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא מציעא קטו).

טז לֹא יוּמְתוּ אָבוֹת עַל בָּנִים. אֲפִלּוּ עַל חֵטְא הַמֶּרֶד בְּמַלְכוּת יִשְׂרָאֵל (מציעא), שֶׁמִּנְהַג הַמְּלָכִים הַקַּדְמוֹנִים הָיָה לְהָרֹג גַּם אֶת בְּנֵיהֶם, שֶׁלֹּא יָקוּמוּ לִשּׁוֹנְאִים לַמַּלְכוּת. כְּעִנְיַן ״הָכִינוּ לְבָנָיו מַטְבֵּחַ בַּעֲוֹן אֲבוֹתָם, בַּל יָקֻמוּ וְיִרְשׁוּ אֶרֶץ וּמָלְאוּ פְנֵי תֵבֵל עָרִים״ (ישעיהו יד:כא). פֵּרוּשׁ ״שׂוֹנְאִים״ כְּמוֹ ״וַיְהִי עָרֶךְ״ (שמואל א כח:טז). מִכָּל מָקוֹם אָסְרָה תוֹרָה לְמַלְכֵי יִשְׂרָאֵל לַהֲרֹג זֶה בְּשְׁבִיל זֶה, בְּחָמְלַת ה׳ עַל עַמּוֹ. וְזֶה קַיֵּם אֲמַצְיָהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה, כְּאָמְרוֹ ״וַיְהִי כַּאֲשֶׁר חָזְקָה הַמַּמְלָכָה בְּיָדוֹ וַיַּהֲרֹג אֶת עֲבָדָיו הַמַּכִּים אֶת הַמֶּלֶךְ אָבִיו, וְאֶת בְּנֵי הַמַּכִּים לֹא הֵמִית, כַּכָּתוּב בַּתּוֹרָה בְּסֵפֶר מֹשֶׁה אֲשֶׁר צִוָּה ה׳ לֵאמֹר לֹא יוּמְתוּ אָבוֹת עַל בָּנִים וּבָנִים לֹא יוּמְתוּ עַל אָבוֹת״ (דברי הימים ב כה:ג-ד).

יז לֹא תַטֶּה מִשְׁפַּט גֵּר יָתוֹם. בְּעֵת הָרִיב הַזָּהֵר בְּאֵלּוּ שֶׁלֹּא יִסְתַּתְּמוּ טַעֲנוֹתָם מִפְּנֵי שִׁפְלוּתָם, וּפְתַח פִּיךָ לְאֵלֶּם בַּמָּקוֹם הָרָאוּי.

יח וַיִּפְדְּךָ ה׳ אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם. שֶׁהִשְׁגִּיחַ עַל שִׁפְלוּתְכֶם וְנִכְנַס עִמָּכֶם לְפָנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין לְפָדוֹתְכֶם, כְּאָמְרוֹ ״וַיַּרְא אֶת עָנְיֵנוּ וְאֶת עֲמָלֵנוּ וְאֶת לַחֲצֵנוּ״ (דברים כו:ז).

כב וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ. וְהָיִיתָ צָרִיךְ אָז לְעוֹלְלוֹת בְּצִיר.

פרק כה

ב וְהִפִּילוֹ הַשּׁוֹפֵט. יַמְתִּיחֻנּוּ עַל הָעַמּוּד.

ג מַכָּה רַבָּה. שֶׁלֹּא יוּכַל לְסָבְלָהּ.

וְנִקְלָה אָחִיךָ. שֶׁיִּתְקַלְקֵל בִּרְעִי אוֹ בְּמַיִם מֹרֵב הַכְּאֵב.

ה וְיִבְּמָהּ. יָסִיר אוֹתָהּ מֵהֱיוֹת עוֹד יְבִמְתּוֹ, אֲבָל תִּהְיֶה כְּאִשְׁתּוֹ לְכָל דָּבָר, אֲפִילּוּ לְגָרְשָׁהּ בְּגֵט וּלְהַחֲזִירָהּ.

ו וְלֹא יִמָּחֶה שְׁמוֹ מִיִּשְׂרָאֵל. שֶׁיִּהְיֶה הַוָּלָד נֶחְשָׁב אֵצֶל ה׳ יִתְעַלֶּה קִיּוּם פְּרִיָּה וּרְבִיָּה לַמֵּת, שֶׁהֲרֵי נוֹלַד עַל יְדֵי קִדּוּשָׁיו שֶׁל מֵת, וְאֵין הַיָּבָם צָרִיךְ לְקַדְּשָׁהּ קִדּוּשִׁין אֲחֵרִים. וְזֶה מָאַס אוֹנָן בְּשִׁנְאָתוֹ אֶת אָחִיו, וּבְזֹאת הָיָה עָלָיו קָצֶף.

ט כָּכָה יֵעָשֶׂה לָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִבְנֶה אֶת בֵּית אָחִיו. רָאוּי הוּא לָזֶה הַבִּזָּיוֹן, מֵאַחַר שֶׁלֹּא חָפֵץ לְהַשְׁלִים בִּנְיַן הַבַּיִת שֶׁהִתְחִיל לִבְנוֹת אָחִיו בְּקִדּוּשָׁיו, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת קיח) ״לֹא קָרָאתִי לְאִשְׁתִּי אֶלָּא בֵּיתִי״.

יא וְקָרְבָה אֵשֶׁת הָאֶחָד לְהַצִּיל אֶת אִישָׁהּ. אַף עַל פִּי שֶׁהַיְבָמָה מְצֻוָּה לְבַזּוֹת אֶת אֲחִי בַּעְלָהּ עַל שֶׁלֹּא חָס עַל בַּעְלָהּ, לֹא הוּתַּר לְאִשָּׁה לְבַיֵּשׁ אֶת הַנִּלְחָם עִם בַּעְלָהּ.

יד **לֹא יִהְיֶה לְךָ בְּבֵיתְךָ אֵיפָה וְאֵיפָה.** אַחַר שֶׁהִזְכִּיר דַּרְכֵי הַשְׂרָאַת שְׁכִינָה בְּיִשְׂרָאֵל, הִזְהִיר שֶׁלֹּא בִּלְבַד שֶׁנִּא הָאֵל אֶת עִוּוּת הַדִּין, אֶבָל יִשְׂנָא גַּם כֵּן הַמַּחֲזִיק בְּכֵלִים מוּכָנִים לַעֲשׂוֹת עָוֶל, וְשֶׁצָּרִיךְ לְהַרְחִיק אוֹתָם הַכֵּלִים פֶּן תִּגְעַל נַפְשׁוֹ אוֹתָנוּ, כַּאֲמָרוֹ "כִּי תוֹעֲבַת ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל עֹשֵׂה אֵלֶּה" (דברים כה:טז).

יט **תִּמְחֶה אֶת זֵכֶר עֲמָלֵק.** מִשּׁוֹר עַד שֶׂה, מִגָּמָל וְעַד חֲמוֹר, כְּמוֹ שֶׁצִּוָּה לִשְׁאוּל (שמואל א טו:ג). וְזֶה כְּדֵי לְהִנָּקֵם מֵעֲמָלֵק עַל שֶׁהֵעֵז פָּנָיו בָּאֵל יִתְעַלֶּה, כְּמִקַּנְּאִים לִכְבוֹדוֹ.

פרק כו

ב **מֵרֵאשִׁית כָּל פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תָּבִיא מֵאַרְצְךָ.** הַמְשֻׁבָּחִים שֶׁבְּכָל פֵּרוֹתֶיהָ, כְּמוֹ "וְרֵאשִׁית שְׁמָנִים יִמְשָׁחוּ" (עמוס ו:ו), "נִקְבֵי רֵאשִׁית הַגּוֹיִם" (עמוס ו:א). וְהַמְשֻׁבָּחִים הֵם שִׁבְעָה מִינִין שֶׁנִּשְׁתַּבְּחָה בָּהֶם אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁבָּא בַּקַּבָּלָה. וְזֶה בְּאוּר מַה שֶּׁצִּוָּה לְמַעְלָה בְּאָמְרוֹ "רֵאשִׁית בִּכּוּרֵי אַדְמָתְךָ תָּבִיא" (שמות כג:יט). וּבֵאַר שֶׁבְּאָמְרוֹ "רֵאשִׁית בִּכּוּרֵי אַדְמָתְךָ" הָיְתָה הַכַּוָּנָה שֶׁתָּבִיא הַבִּכּוּרִים מִמִּבְחַר פֵּרוֹת אַדְמָתְךָ, וְהֵם שִׁבְעַת הַמִּינִים שֶׁנִּשְׁתַּבְּחָה בָּהֶם (דברים ח:ח-ט).

ג **אֶל הַכֹּהֵן אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם.** אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יִהְיֶה גָּדוֹל בְּחָכְמָה, לֹא תֶחְדַּל מִלְּדַבֵּר עִמּוֹ בְּכָבוֹד בְּאָמְרְךָ "ה' אֱלֹהֶיךָ", אַף עַל פִּי שֶׁזֶּה לֹא יֵאָמֵר זוּלָתִי לְאַנְשֵׁי הַשֵּׁם כְּמוֹ לַמְּלָכִים וְלַנְּבִיאִים. מִכָּל מָקוֹם, בִּהְיוֹתְךָ מֵבִיא אֵלָיו אֶת הַבִּכּוּרִים כְּמֵבִיא דּוֹרוֹן לָאֵל יִתְעַלֶּה שֶׁהוּא בַּעַל הַקַּרְקַע, רָאוּי שֶׁתְּדַבֵּר עִמּוֹ בָּזֶה דֶּרֶךְ כָּבוֹד.

הִגַּדְתִּי הַיּוֹם. הוֹדַעְתִּי לְכֹל מִתּוֹךְ מַעֲשַׂי אֱלֹהָה, כְּמוֹ "כִּי הִגַּדְתָּ הַיּוֹם כִּי אֵין לָךְ שָׂרִים וַעֲבָדִים" (שמואל ב יט:ז).

כִּי בָאתִי אֶל הָאָרֶץ. שֶׁבָּאתִי מֵאֶרֶץ אַחֶרֶת אֶל זֹאת הָאָרֶץ.

אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבוֹתֵינוּ לָתֶת לָנוּ. כְּאָמְרוֹ "וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ וְכוּ'" (שם). וּלְפִיכָךְ אֲנִי הַגֵּר שֶׁבָּאתִי אֶל הָאָרֶץ לְתוֹשָׁב בְּכֹחַ מַתָּנָתוֹ, הֵבֵאתִי הַבִּכּוּרִים הָרְאוּיִים לְנוֹתֵן קַרְקַע בְּמַתָּנָה אוֹ בְּאַרִיסוּת.

ד **וְהִנִּיחוֹ לִפְנֵי מִזְבַּח ה' אֱלֹהֶיךָ.** לְהַרְאוֹת וּלְהוֹדִיעַ שֶׁהַבִּכּוּרִים לֹא הוּבְאוּ לַכֹּהֵן, אֲבָל הוּבְאוּ אֶל הָאֵל יִתְבָּרֵךְ, וְהוּא נְתָנָם לַכֹּהֵן עִם שְׁאָר מַתְּנוֹת כְּהֻנָּה.

ה **אֲרַמִּי אֹבֵד אָבִי.** הִנֵּה אָבִי שֶׁהָיָה יַעֲקֹב הָיָה זְמַן מָה אֲרַמִּי אוֹבֵד, שֶׁלֹּא הָיָה לוֹ בַּיִת מוֹשָׁב, וּבְכֵן לֹא הָיָה מוּכָן לְהַעֲמִיד גּוֹי רָאוּי לָרֶשֶׁת אָרֶץ.

ו **וַיְעַנּוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה.** וְאַחַר שֶׁהָיָה לְגוֹי, לֹא הָיָה רָאוּי לְקַבֵּל מַתָּנָה, שֶׁהָיָה תַּחַת עַבְדוּת, וּמַה שֶּׁקָּנָה עֶבֶד קָנָה רַבּוֹ.

ט **וַיִּתֶּן לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת.** וְאַחַר שֶׁיָּצָאנוּ מִסִּבְלוֹת מִצְרַיִם לֹא הָיָה לָנוּ שׁוּם חֵלֶק אֶרֶץ לָשֶׁבֶת בּוֹ, וְנָתַן לָנוּ זֹאת שֶׁהִיא אֶרֶץ נִבְחֶרֶת זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ.

י **וְעַתָּה.** מֵאַחַר שֶׁיָּדַעְתִּי מָה רַב טוּבְךָ וְחַסְדְּךָ עָלֵינוּ, שֶׁעָשִׂיתָנוּ לְגוֹי רָאוּי לָרֶשֶׁת אֶרֶץ, וּלְהוֹצִיאֵנוּ מִמִּצְרַיִם בְּאֹפֶן שֶׁנּוּכַל לְקַבֵּל מַתָּנָה שֶׁתִּהְיֶה שֶׁלָּנוּ, וְנָתַתָּ לָנוּ זֹאת שֶׁהִיא צְבִי לְכָל הָאֲרָצוֹת וּמִבְחַר הַמְּקוֹמוֹת.

הִנֵּה הֵבֵאתִי אֶת רֵאשִׁית פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לִּי ה'. הֵבֵאתִי מִבְחַר פֵּירוֹת אוֹתָהּ הָאָרֶץ שֶׁנָּתַתָּ לִי, לָתֵת תּוֹדָה לְשִׁמְךָ עָלֶיהָ.

יג **בִּעַרְתִּי הַקֹּדֶשׁ מִן הַבַּיִת.** בַּחֲטָאֵינוּ וּבַעֲוֹנוֹת אֲבוֹתֵינוּ הוּסְרָה הָעֲבוֹדָה מֵהַבְּכוֹרוֹת, אֲשֶׁר לָהֶם הָיוּ רְאוּיוֹת תְּרוּמוֹת וּמַעֲשְׂרוֹת, כְּאָמְרוֹ (יחזקאל כ:כו) "וָאֲטַמֵּא אוֹתָם בְּמַתְּנוֹתָם בְּהַעֲבִיר כָּל פֶּטֶר רֶחֶם", וְזֶהוּ וִדּוּי מַעֲשֵׂר שֶׁהִזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה.

וְגַם נְתַתִּיו לַלֵּוִי. טַעַם "גַּם" כְּטַעַם "אַף עַל פִּי", כְּמוֹ "גַּם הָיִיתִי הַלַּיְלָה לְאִישׁ וְגַם יָלַדְתִּי בָּנִים" (רות א:יב). יֹאמַר אִם כֵּן: מוֹדֶה אֲנִי כִּי גָּדוֹל עֲוֹנִי שֶׁגָּרַמְתִּי לְבַעֵר הַקֹּדֶשׁ מִן הַבַּיִת, וְאַף עַל פִּי שֶׁנְּתַתִּיו לַלֵּוִי וְזוּלָתוֹ כְּמִצְוָתְךָ, אֲנִי מִתְפַּלֵּל שֶׁתַּשְׁקִיף הַשְׁקָפָה לְטוֹבָה בְּמָקוֹם הַהַשְׁקָפָה לְרָעָה הָרְאוּיָה בַּעֲוֹנִי.

טו **וּבָרֵךְ אֶת עַמְּךָ וְגוֹ' וְאֶת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּ לָנוּ.** בְּאוֹתוֹ הָאֹפֶן אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לַאֲבוֹתֵינוּ, כְּשֶׁאָמַרְתָּ "אַעֲלֶה אֶתְכֶם מֵעֳנִי מִצְרַיִם אֶל אֶרֶץ טוֹבָה וּרְחָבָה וְכוּ'" (שמות ג:יז).

טז **הַיּוֹם הַזֶּה.** שֶׁאַתָּה נִכְנָס עִמּוֹ לִבְרִית. הִנֵּה עִנְיַן הַבְּרִית הוּא שֶׁהָאֵל יִתְבָּרֵךְ מְצַוְּךָ לַעֲשׂוֹת אֶת הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים לְטוֹב לְךָ, וְאַתָּה מְקַבֵּל עָלֶיךָ לְשָׁמְרָם.

בְּכָל לְבָבְךָ. שֶׁתַּכִּיר בְּלִי שׁוּם סָפֵק שֶׁרָאוּי לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ.

וּבְכָל נַפְשֶׁךָ. שֶׁלֹּא יָנִיא אוֹתְךָ כֹּחַ מִתְאַוֶּה בְּהִיוֹתְךָ מַכִּיר מַעֲלַת מִי שֶׁצִּוָּה וְתוֹעֶלֶת מִצְוֹתָיו, וּבָזֶה.

יז **אֶת ה' הֶאֱמַרְתָּ הַיּוֹם.** כְּשֶׁקִּבַּלְתָּ עָלֶיךָ לְהִכָּנֵס בַּבְּרִית בִּשְׁבוּעַת הָאָלָה אֲשֶׁר בָּהּ אָבְדַן כָּל טוֹב גַּשְׁמִי אִם תַּעֲבוֹר עָלָיו, הֶאֱמַרְתָּ וְרוֹמַמְתָּ אֶת הָאֵל יִתְבָּרֵךְ בָּזֶה, שֶׁיִּהְיֶה יוֹתֵר נִכְבָּד אֶצְלְךָ קִיּוּם רְצוֹנוֹ מִכָּל טוֹב גַּשְׁמִי.

לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים. שֶׁיִּהְיֶה הוּא אֶצְלְךָ הַנִּבְדָּל הַנִּבְדָּל מִכָּל הָעֲצָמִים הַנִּבְדָּלִים, וּמִמֶּנּוּ כָּל הַנֶּהֱנֶה וְקִיּוּם עֲנָיְנֶיךָ בְּלִי שׁוּם אֶמְצָעִי כָּרָאוּי לְנִצְחִי, בְּאֹפֶן שֶׁרָאוּי לְךָ לַעֲבוֹד וּלְהִכָּנַע לוֹ לְבַדּוֹ כָּרָאוּי לְעֶלְיוֹן וּמַנְהִיגְךָ, וּלְהִתְפַּלֵּל אֵלָיו בִּהְיוֹתוֹ הוּא לְבַדּוֹ מַנְהִיגְךָ.

וְלָלֶכֶת בִּדְרָכָיו. לְהִדַּמּוֹת לַנִּבְדָּל מִכָּל שְׁאָר הַנִּמְצָאִים.

וְלִשְׁמֹעַ בְּקֹלוֹ. כָּרָאוּי לַעֲבָדָיו.

יח **וַה׳ הֶאֱמִירְךָ הַיּוֹם.** בְּמַה שֶּׁהוּא נִכְנָס בִּבְרִית עִמְּךָ וְלֹא עָשָׂה כֵּן לְכָל גּוֹי, נָתַן לְךָ מַעֲלָה בָּזֶה.

לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה. כְּדֵי שֶׁיִּשִּׂיג בָּכֶם מַה שֶּׁחָפֵץ לְהַשִּׂיג מִן הַמִּין הָאֱנוֹשִׁי, כַּאֲמָרוֹ ״נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ״ (בראשית א׳:כו).

וְלִשְׁמוֹר כָּל מִצְוֹתָיו. וְנָתַן לְךָ גַּם כֵּן מַעֲלָה בְּמָה שֶׁבָּחַר בְּךָ לִשְׁמוֹר כָּל מִצְוֹתָיו, אֲשֶׁר בָּם תִּמְצָא חֵן בְּעֵינָיו. וּשְׁאָר הָאֻמּוֹת אֶצְלוֹ בִּלְתִּי מוּכָנִים וּרְאוּיִים לָזֶה, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה ״גּוֹי שֶׁשָּׁבַת חַיָּב מִיתָה״ (סנהדרין נח׳:). בְּכֵן אֵינָם רְאוּיִים לִשְׁמוֹר כָּל מִצְוֹתַי, אֶלָּא קְצָתָם בִּלְבַד, שֶׁהֵם מִצְוֹת בְּנֵי נֹחַ.

יט **וּלְתִתְךָ עֶלְיוֹן.** לְהָבִין וּלְהוֹרוֹת, כְּאָמְרוֹ ״וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים״ (שמות י״ט:ו׳).

לִתְהִלָּה וּלְשֵׁם וּלְתִפְאָרֶת. לְאֵל יִתְבָּרַךְ, כְּאָמְרוֹ (ישעיהו מ״ט:ג׳) ״יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בְּךָ אֶתְפָּאָר״.

וּלְהָיוֹתְךָ עַם קָדוֹשׁ. נִצְחִי לְחַיֵּי עוֹלָם הַבָּא.

כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר. בְּאָמְרוֹ ״וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים וְגוֹי קָדוֹשׁ״ (שמות י״ט:ו׳).

פרק כז

א **וַיְצַו מֹשֶׁה וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל.** שִׁתֵּף עִמּוֹ הַזְּקֵנִים, מִפְּנֵי שֶׁהֵם יִהְיוּ בַּמַּעֲמָד בְּעָבְרָם הַיַּרְדֵּן.

ז **וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי ה׳ אֱלֹהֶיךָ.** עַל שֶׁתִּכָּנֵס אָז עִמּוֹ לִבְרִית בְּהַר גְּרִזִים וּבְהַר עֵיבָל.

ט **וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה וְהַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם.** שִׁתֵּף עִמּוֹ הַכֹּהֲנִים לְהַזְהִיר עַל הָעִיּוּן בַּתּוֹרָה, בִּהְיוֹת מוּטָל עַל הַכֹּהֲנִים לְלַמֵּד דַּעַת אֶת הָעָם, כְּאָמְרוֹ (דברים ל״ג:י׳) ״יוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב״.

הַסְכֵּת. צַיֵּר בְּמַחְשַׁבְתְּךָ, כְּמוֹ ״אֶת סְכוּת מַלְכְּכֶם״ (עמוס ה׳:כו׳).

וּשְׁמַע. וְהִתְבּוֹנֵן.

י **וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה׳ אֱלֹהֶיךָ.** כְּשֶׁתְּצַיֵּר זֶה וְתָבִין, תִּשְׁמַע בְּקוֹלוֹ בְּלִי סָפֵק.

טו **אָרוּר הָאִישׁ.** הִנֵּה כָּל הָאֲרוּרִים אָמְרוּ תְּחִלָּה בִּלְשׁוֹן בָּרוּךְ, כְּמוֹ שֶׁבָּא בַּקַּבָּלָה, וְלָזֶה אָמַר ״אֵלֶּה יַעַמְדוּ לְבָרֵךְ אֶת הָעָם״ (דברים כ״ח:י״ב). אָמְנָם הַזְּכִירָם הַכָּתוּב בִּלְשׁוֹן אָרוּר בִּלְבַד, כִּי עִקַּר הַכַּוָּנָה בְּאֵלּוּ הָאֲרוּרִים הָיָה לְקַלֵּל אֶת הָעוֹבְרִים עַל אֵלֶּה, כְּדֵי שֶׁהֵם לְבַדָּם יִשְׂאוּ עֲוֹנָם וְלֹא יִהְיוּ שְׂאָר הָעָם עֲרֵבִים לָהֶם. וְזֶה כִּי הַחוֹטְאִים הָאֵלֶּה הָיוּ עַל הָרֹב רָאשֵׁי הָעָם, שֶׁלֹּא הָיָה עַל הַהֶדְיוֹטוֹת לְמְחוֹת בְּיָדָם, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד יְחֶזְקֵאל בְּאָמְרוֹ (יחזקאל כ״ב:ו׳-ז׳) ״נְשִׂיאֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ לִזְרֹעוֹ הָיוּ בָךְ לְמַעַן שְׁפֹךְ דָּם, אָב וָאֵם הֵקַלּוּ בָךְ כו׳״. וּבְאוֹתָהּ הַפָּרָשָׁה הִזְכִּיר הַנָּבִיא רֹב אֵלֶּה הָאֲרוּרִים אוֹ כֻּלָּם, וְאָמַר שֶׁנַּעֲשׂוּ אֵלּוּ הָעֲוֹנוֹת בִּירוּשָׁלַיִם, לֹא שֶׁהָעִיר כֻּלָּהּ חָטְאָה בָּזֶה, אֲבָל הַנְּשִׂיאִים הֵם חָטְאוּ בְּכָמוֹ אֵלֶּה. אָמְנָם בְּהַזְכִּירוֹ שָׁם עֲוֹנוֹת הַצְּבוּר, הֶאֱשִׁים אֶת הָעִיר בְּאָמְרוֹ (יחזקאל כ״ב:ח׳) ״קָדָשַׁי בָּזִית וְאֶת שַׁבְּתוֹתַי חִלָּלְתָּ״.

כה **לוֹקֵחַ שֹׁחַד לְהַכּוֹת.** כְּעִנְיַן דּוֹאֵג הָאֲדוֹמִי (שמואל א כ״ב) וְהַזִּיפִים (שמואל א כ״ג) לִמְצוֹא חֵן בְּעֵינֵי שָׁאוּל אוֹ לְהַרְוִיחַ.

כו **אֲשֶׁר לֹא יָקִים אֶת דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת לַעֲשׂוֹת אוֹתָם.** שֶׁלֹּא יְקַיֵּם וְיוֹדֶה שֶׁרָאוּי לַעֲשׂוֹת אֶת כֻּלָּם, אֲבָל תִּהְיֶה אֵיזוֹ מִצְוָה מֵהֶם לְבַטָּלָה אֶצְלוֹ, וְהוּא הֶחָשׁוּד לְדָבָר אֶחָד.

פרק כח

ב **וּבָאוּ עָלֶיךָ כָּל הַבְּרָכוֹת הָאֵלֶּה וְהִשִּׂיגוּךָ.** אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא תִּשְׁתַּדֵּל אַתָּה לְהַשִּׂיגָם.

כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל ה׳ אֱלֹהֶיךָ. וְזֶה כְּשֶׁתִּהְיֶה תּוֹרָתְךָ קֶבַע וּמַלְאַכְתְּךָ עֲרַאי, וּלְפִיכָךְ יַשִּׂיגוּךָ הַבְּרָכוֹת בִּלְתִּי הִשְׁתַּדְּלוּת. וְהִנֵּה הִזְכִּיר בְּרָכוֹת בַּיִת רִאשׁוֹן, וְאָמַר שֶׁיִּזְכּוּ לָהֶן בְּכָל עֵת שֶׁיִּשְׁמְרוּ אֶת הַמִּצְוֹת, עַד אָמְרוֹ ״יְקִימְךָ ה׳ לוֹ לְעַם קָדוֹשׁ״ (דברים כ״ח:ט׳). וְזֶה הָיָה בְּתְחִלַּת בַּיִת שֵׁנִי, כְּמוֹ שֶׁסִּפְּרוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה עַל בְּרָכוֹת שִׁמְעוֹן הַצַּדִּיק וְהַנִּסִּים שֶׁל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ כָּל יָמָיו (יומא כא׳).

י **וְרָאוּ וגו׳.** כְּמוֹ שֶׁסִּפְּרוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה עַל אֶלְכְּסַנְדֶּר שֶׁהִשְׁתַּחֲוָה לְפָנָיו (יומא סט.).

יא **וְהוֹתִירְךָ ה׳ לְטוֹבָה.** שֶׁתִּהְיֶה הַצָּלָחָתְךָ בַּקְּנְיָנִים וְזוּלָתָם יְתֵרָה מֵהַצָּלָחַת שְׁאָר הַמַּצְלִיחִים בָּהֶם. וּבְאֵלֶּה הַבְּרָכוֹת שֶׁהָיוּ בְּבֵית שֵׁנִי סִיֵּם.

יד **וְלֹא תָסוּר מִכָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם יָמִין וּשְׂמֹאל.** שֶׁלֹּא יְשַׁנּוּ אֶת מִצְוֹת הָאֵל יִתְבָּרַךְ, בִּפְרָט עִנְיַן הַמִּשְׁפָּט. וְלֹא יָמִירוּ אֶת שְׁאָר הַמִּצְוֹת בְּמִנְהֲגֵי הֶדְיוֹט וּמִצְוֹת אֲנָשִׁים מְלֻמָּדָה, כָּל שֶׁכֵּן כְּשֶׁיַּעֲשׂוּ זֶה לִכְבוֹד קַדְמוֹנִים שֶׁהִנְהִיגוּ אוֹתָם הַמִּנְהָגִים, לֹא לִכְבוֹד קוֹנָם וְלֹא לִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו. כִּי בָזֶה הָאֹפֶן, אֵין לְךָ "לֶלֶכֶת אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים" גָּדוֹל מִזֶּה, בְּחִדּוּשׁ דָּת לִכְבוֹד קַדְמוֹנִים אֲשֶׁר נֶחְשְׁבוּ אֱלֹהִים שׁוֹפְטִים בָּאָרֶץ. אָמְנָם הַתּוֹכָחוֹת עַד "יוֹלֵךְ ה׳ אוֹתְךָ וְאֶת מַלְכְּךָ" (דברים כח:לו) הָיוּ בְּבֵית שֵׁנִי בִּימֵי יְוָנִים וְזוּלָתָם, עַד שֶׁצָּרוּ מַלְכֵי בֵית חַשְׁמוֹנַאי זֶה עַל זֶה, וְגָלָה אֶחָד מֵהֶם בְּמִצְוַת פּוֹמְפֵּיאוּ לְרוֹמָה. וּמִשָּׁם וָהָלְאָה עַד "וְנִמְכַּרְתֶּם" (דברים כח:סג) הָיוּ עַד חֻרְבַּן הַבַּיִת עַל יַד רוֹמִיִּים, וּמִשָּׁם וָהָלְאָה הֵם תּוֹכָחוֹת בַּגָּלוּת נִמְשָׁכוֹת אֵלָיו.

טו **וְהִתְחִיל בְּתוֹכָחוֹת בְּאָמְרוֹ אִם לֹא תִשְׁמַע בְּקוֹל ה׳ אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם.** וְזֶה בְּלִי סָפֵק כַּאֲשֶׁר הוּמְרָה שְׁמִירַת מִצְוֹת הַתּוֹרָה בְּמִנְהָגִים שׁוֹנִים וְזוּלָתָם, וְהוּסַג אָחוֹר מִשְׁפָּט. וְכֵן אַחַר שֶׁאָמַר "יוֹלֵךְ ה׳ אוֹתְךָ וְאֶת מַלְכְּךָ" (דברים כח:לו) שֶׁהוּא הַחֵלֶק הַשֵּׁנִי, חָזַר וְאָמַר "כִּי לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה׳ אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר צִוָּךְ" (דברים כח:מה), כְּלוֹמַר אֲבָל שָׁמַרְתָּ מַה שֶּׁצִּוּוּ אוֹ הִנְהִיגוּ אֲחֵרִים זוּלָתוֹ אֲשֶׁר לֹא כְתוֹרָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁסִּפְּרוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (גיטין נו.) שֶׁלֹּא הָיוּ תּוֹרְמִין וְלֹא מְעַשְּׂרִין, וְהֻצְרְכוּ לְתִקּוּן יוֹחָנָן כֹּהֵן גָּדוֹל וְלִגְזוֹר עַל הַדְּמַאי, וְהָיוּ נוֹעָלִים דֶּלֶת בִּפְנֵי לוֹוִין מִפְּנֵי הַשְּׁמֻטָּה, וְהֻצְרַךְ הִלֵּל לְתַקֵּן פְּרוּזְבּוּל, וּבָטְלוּ מֵי סוֹטָה וְעֶגְלָה עֲרוּפָה וְסַנְהֶדְרִין מֵרֹב הַפּוֹשְׁעִים בְּסוֹף בַּיִת שֵׁנִי, בְּאֹפֶן שֶׁבָּטַל כָּל מִשְׁפָּט כְּמוֹ שֶׁסִּפְּרוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁגָּבְרוּ בַּעֲלֵי זְרוֹעַ. כְּמוֹ שֶׁהוּא הָעִנְיָן הַיּוֹם עִם כָּל גָּלוּתֵנוּ וְשִׁפְלוּתֵנוּ, שֶׁרַב הַמָּמוֹן בִּפְרָט הַחַיָּב בַּדִּין מוֹאֵס אֶת תּוֹרַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ וּמִשְׁפָּטֵי פִיהוּ, וּמִתְאַמֵּץ עַל יְדֵי גּוֹיִם וַעֲרָכָאוֹתֵיהֶם לַעֲוֹת אָדָם בְּריבוֹ. וּבְכֵן יֵרְדוּ לַטְּמִיוֹן הֵם וּנְכָסֵיהֶם. וּבְאֵלֶּה הִתְבָּאֲרָה סִבַּת חֻרְבַּן בַּיִת שֵׁנִי וְהִתְמַדַּת חָרְבָּנוֹ בְּהִתְמַדַּת סִבָּתוֹ.

סח **וְהִתְמַכַּרְתֶּם.** שֶׁתִּשְׁתַּדְּלוּ לַעֲשׂוֹת מִינֵי מְלָאכוֹת לְהִתְפַּרְנֵס בָּהֶן בְּקֶרֶב הָאֻמּוֹת.

וְאֵין קוֹנֶה. אֵין אִישׁ מֵהֶם חָפֵץ בִּמְלַאכְתְּךָ, כְּדֵי שֶׁלֹּא תּוּכַל לְהִתְפַּרְנֵס בָּהּ.

פרק כט

ג **וְלֹא נָתַן ה׳ לָכֶם לֵב לָדַעַת.** אַף עַל פִּי שֶׁהוּא יִתְעַלֶּה הִשְׁתַּדֵּל בְּתוֹרוֹתָיו וּמוֹפְתָיו לָתֵת לָכֶם לֵב לָדַעַת, כְּאָמְרוֹ (שמות י:ב) "לְמַעַן תְּסַפֵּר... וִידַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה׳", לֹא הוּשַׂג זֶה הַמְכֻוָּן מֵרֹב מְרִיכֶם.

ד **וָאוֹלֵךְ אֶתְכֶם.** אָמְנָם עַתָּה, אַחַר שֶׁרְאִיתֶם רֹב חֲסָדָיו עִמָּכֶם בַּמִּדְבָּר לְמַעַן תֵּדְעוּ, וְהֶבִיאָכֶם עַתָּה אֶל אֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג שֶׁיֵּשׁ לָכֶם אֲחֻזַּת אֶרֶץ שֶׁתּוּכְלוּ לְקַיֵּם בָּהּ הַמְכֻוָּן, רְאוּי לָכֶם שֶׁמִּכָּאן וָהָלְאָה תִּתְּנוּ לֵב לָדַעַת.

ח **וּשְׁמַרְתֶּם אֶת דִּבְרֵי הַבְּרִית הַזֹּאת.** שֶׁתְּקַבְּלוּ עֲלֵיכֶם בְּהַר גְּרִזִים וּבְהַר עֵיבָל.

לְמַעַן תַּשְׂכִּילוּ אֵת כָּל אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן. שֶׁתַּשִּׂיגוּ הַמְכֻוָּן בְּכָל מַעֲשֵׂיכֶם לְחַיֵּי עוֹלָם וּלְחַיֵּי שָׁעָה. חסלת פרשת כי תבוא.

ט **אַתֶּם נִצָּבִים לִפְנֵי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם.** וּמִי שֶׁיַּטְעֶה אוֹתִי לֹא יוּכַל לְהַטְעוֹת אוֹתוֹ, וְעַל דַּעְתּוֹ תְּקַבְּלוּ עֲלֵיכֶם.

רָאשֵׁיכֶם שִׁבְטֵיכֶם זִקְנֵיכֶם וְשֹׁטְרֵיכֶם. רָאשֵׁיכֶם שֶׁהֵם שִׁבְטֵיכֶם, שִׁבְטֵי הַמּוֹשָׁלִים, וְהֵם הַנְּשִׂיאִים וְהַשָּׂרִים אֲשֶׁר בְּיָדָם שֵׁבֶט הַמּוֹשֵׁל.

וְזִקְנֵיכֶם. הֵם הַשּׁוֹפְטִים.

וְשֹׁטְרֵיכֶם. אֲשֶׁר לָהֶם כֹּחַ לְהַכְרִיחַ בַּעֲלֵי הַדִּין. וְעַל כָּל אֵלּוּ הָרָאשִׁים מוּטָל לְהוֹרוֹת לָהֶמוֹן מַה טּוֹב לָהֶם שֶׁיְּקַבְּלוּ עֲלֵיהֶם אוֹ יְמָאֲנוּ.

י **טַפְּכֶם נְשֵׁיכֶם.** שֶׁרָאוּי שֶׁיִּהְיוּ מַעֲשֵׂיהֶם בְּהַסְכָּמוֹת הָאָבוֹת וְהַבְּעָלִים.

מֵחֹטֵב עֵצֶיךָ עַד שֹׁאֵב מֵימֶיךָ. מִן הָרִאשׁוֹן שֶׁבַּחוֹטְבִים עַד הָאַחֲרוֹן שֶׁבַּשּׁוֹאֲבִים, כְּמוֹ "מֵעוֹלֵל וְעַד יוֹנֵק" (שמואל א טו:ג), "מִשּׁוֹר וְעַד שֶׂה", "מִגָּמָל וְעַד חֲמוֹר" (שמואל א טו:ג).

יא **לְעָבְרְךָ בִּבְרִית.** אַתֶּם נִצָּבִים עִם כָּל זֶה הַסֵּדֶר וְהַהַסְכָּמָה, מוּכָנִים לִהְיוֹת עוֹבְרִים בִּבְרִית, וּמִזֶּה נִרְאֶה שֶׁכֻּלְּכֶם חֲפֵצִים לְקַבֵּל עֲלֵיכֶם בְּלֵב שָׁלֵם.

אֲשֶׁר ה׳ אֱלֹהֶיךָ כֹּרֵת עִמְּךָ הַיּוֹם לְמַעַן הָקִים אוֹתְךָ וְכוּ׳. וְהִנֵּה הָאֵל יִתְבָּרַךְ מְכַוֵּן בָּזֶה הַבְּרִית לְהָקִים אוֹתְךָ לוֹ לְעָם, כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה הוּא לְךָ לֵאלֹהִים, וּבָזֶה תִּקָּנֶה חַיֵּי עוֹלָם. וּבִהְיוֹת תַּכְלִית זֶה הַבְּרִית כָּל כָּךְ נִכְבָּד, צָרִיךְ שֶׁתִּהְיֶה קַבָּלָתוֹ בְּתַכְלִית הַשְּׁלֵמוּת.

יד **וְאֵת אֲשֶׁר אֵינֶנּוּ פֹּה עִמָּנוּ הַיּוֹם.** וְהֵם הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים, וּלְפִיכָךְ צָרִיךְ שֶׁתּוֹדִיעֵם שֶׁמַּתְנַת הָאָרֶץ וְזוּלָתָהּ הָיְתָה לָכֶם עַל תְּנַאי קִיּוּם הַבְּרִית, וּבְאוֹתוֹ הַתְּנַאי בְּעַצְמוֹ יִירְשׁוּ מִכֶּם.

טו **כִּי אַתֶּם יְדַעְתֶּם אֵת אֲשֶׁר יָשַׁבְנוּ.** וּלְפִיכָךְ רָאוּי לְחוּשׁ.

יז **פֶּן יֵשׁ בָּכֶם אִישׁ אוֹ אִשָּׁה.** פֶּן נִפְתֶּה לָכֶם לְהַבְלֵי הַמּוֹאָבִים בִּשְׁבִתָּם עִמָּהֶם, וְיַחְשְׁבוּ לְבַטֵּל קְבָלַת הַבְּרִית בִּלְבָבָם. וְלָכֵן אָמַרְתִּי שֶׁכֻּלְּכֶם נִצָּבִים לִפְנֵי ה׳ בּוֹחֵן כְּלָיוֹת וָלֵב, שֶׁלֹּא תּוּכְלוּ לְהַטְעוֹתוֹ.

פֶּן יֵשׁ בָּכֶם שֹׁרֶשׁ פֹּרֶה רֹאשׁ וְלַעֲנָה. חוֹשֵׁב לְהַדִּיחַ רַבִּים אֶל דֵּעוֹתָיו הַנִּפְסָדוֹת.

יח **וְהִתְבָּרֵךְ בִּלְבָבוֹ.** יְקַבֵּל הָאָלָה בְּפִיו וְיִתְבָּרֵךְ בִּלְבָבוֹ לְבַטֵּל אוֹתָהּ.

לְמַעַן סְפוֹת הָרְוָה אֶת הַצְּמֵאָה. וְהַטַּעַם שֶׁיְּקַבֵּל הָאָלָה בְּפִיו הוּא כְּדֵי לְהוֹסִיף אֶת נַפְשׁוֹ הָרְוָה וּשְׂבֵעָה בְּכָל תַּאֲוֹתֶיהָ עִם עֲדַת אֵל הַצְּמֵאָה וְנִבְדֶּלֶת מִן הַתַּאֲוֹת הַגַּשְׁמִיּוֹת, כְּדֵי לִשְׁמוֹחַ עִמָּהֶם בִּבְרָכוֹתָם.

יט **לֹא יֹאבֶה ה׳ סְלֹחַ לוֹ.** בְּחַלְּלוֹ שְׁבוּעַת הָאָלָה שֶׁקִּבֵּל בְּפִיו, אַף עַל פִּי שֶׁבִּטְּלָהּ בִּלְבּוֹ.

כב **גָּפְרִית וָמֶלַח.** כְּמַהְפֵּכַת סְדוֹם אֲשֶׁר הָפַךְ ה׳ (בראשית יט:כה), יַכִּירוּ שֶׁאֵין זֶה מִקָּרֶה, אֲבָל אֶצְבַּע אֱלֹהִים, שֶׁהָרֵי עָשָׂה בָּהּ כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה בִּסְדוֹם שֶׁנּוֹדַע שֶׁהוּא הָפַךְ אוֹתָהּ.

כג **וְאָמְרוּ כָּל הַגּוֹיִם.** כַּאֲשֶׁר יִגְלוּ בֵּינֵיהֶם.

כה **אֱלֹהִים אֲשֶׁר לֹא יָדָעוּם.** שֶׁלֹּא יָדְעוּ מְצִיאוּתָם בְּשׁוּם פָּנִים, וְעָזְבוּ אֱלֹהֵיהֶם שֶׁהוּא אֱלֹהֵי אֱמֶת, שֶׁבָּא מוֹפֵת עַל מְצִיאוּתוֹ וִיכָלְתּוֹ וְהַשְׁגָּחָתוֹ.

וְלֹא חָלַק לָהֶם. שֶׁיִּרְאוּ שֶׁאֵין שׁוּם מַדָּל מְתַקֵּן עִנְיָנָם.

כח **הַנִּסְתָּרֹת לַה׳ אֱלֹהֵינוּ.** אַף עַל פִּי שֶׁאָמַרְתִּי שֶׁאַתֶּם נִצָּבִים כֻּלְּכֶם לִפְנֵי ה׳ שֶׁלֹּא יוּכַל אָדָם לְהַטְעוֹתוֹ וְהוּא יִפָּרַע מִן הַבּוֹגֵד, הִנֵּה זֶה יִהְיֶה בַּנִּסְתָּרוֹת בִּלְבַד.

וְהַנִּגְלוֹת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ עַד עוֹלָם. אֲבָל בַּנִּגְלוֹת הַדָּבָר מוּטָל עָלֵינוּ וְעַל בָּנֵינוּ, וְרָאוּי לָנוּ לַעֲשׂוֹת אֶל כָּל דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת, לַעֲנוֹשׁ הַחוֹטְאִים וְלַעֲשׂוֹת בָּהֶם מִשְׁפָּט כָּתוּב.

פרק ל

א **וְהָשֵׁבֹתָ אֶל לְבָבֶךָ.** הִתְבּוֹנֵן בְּחֶלְקֵי הַסּוֹתֵר וְתָשִׁיבֵם אֶל לְבָבְךָ יַחְדָּיו לְהַבְחִין הָאֱמֶת מִן הַשֶּׁקֶר, וּבָזֶה תַּפִּיר כַּמָּה רָחַקְתָּ מִן הָאֵל יִתְעָלֶה בַּדֵּעוֹת וּבַמִּנְהָגִים אֲשֶׁר לֹא כְתוֹרָתוֹ.

בְּכָל הַגּוֹיִם. בְּעוֹדְךָ בַּגָּלוּת.

ב **וְשַׁבְתָּ עַד ה׳ אֱלֹהֶיךָ.** תִּהְיֶה תְּשׁוּבָתְךָ כְּדֵי לַעֲשׂוֹת רְצוֹן קוֹנְךָ בְּלֵבָב. וְזוֹ הִיא הַתְּשׁוּבָה שֶׁאָמְרוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יומא פו.) שֶׁמַּגַּעַת עַד כִּסֵּא הַכָּבוֹד.

וְשָׁמַעְתָּ בְקֹלוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם. לֹא מִצְוֹת אֲנָשִׁים מְלֻמָּדָה, כְּמוֹ שֶׁעָשִׂיתָ קֹדֶם לָכֵן.

אַתָּה וּבָנֶיךָ. גַּם יְלִידֵי הַדּוֹר יַכִּירוּ זֶה, כְּאָמְרוֹ (ירמיהו לא:לג) ״כִּי כֻלָּם יֵדְעוּ אוֹתִי לְמִקְטַנָּם וְעַד גְּדוֹלָם״.

בְּכָל לְבָבְךָ. שֶׁלֹּא תִסְתַּפֵּק בָּזֶה.

וּבְכָל נַפְשֶׁךָ. שֶׁלֹּא תִמְנַע מִזֶּה נֶפֶשׁ הַמִּתְאַוָּה, בְּהַכִּירְךָ גֹּדֶל הָעִנְיָן.

ג **וְשָׁב וְקִבֶּצְךָ.** בְּקִבּוּץ גָּלֻיּוֹת.

ו **וּמָל ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֶת לְבָבְךָ וְאֶת לְבַב זַרְעֶךָ לְאַהֲבָה.** יְגַלֶּה עֵינֶיךָ לָסוּר מִכָּל טָעוּת מְעָרְבֵב הַשֵּׂכֶל מִידִיעַת הָאֱמֶת, כְּשֶׁתִּשְׁתַּדֵּל לְדָבְקָה בוֹ בְּאֹפֶן שֶׁתַּכִּיר טוּבוֹ וְתֶאֱהָבֵהוּ בְּהֶכְרֵחַ. וְזֶה יַעֲשֶׂה לְמַעַן תִּחְיֶה לְעוֹלְמֵי עַד.

ז **עַל אוֹיְבֶיךָ וְעַל שׂוֹנְאֶיךָ.** עַל הַקָּמִים עָלֶיךָ וְעַל הַשּׂוֹנְאִים בִּלְבָבָם, כְּאָמְרוֹ ״כִּי אֶעֱשֶׂה כָלָה בְּכָל הַגּוֹיִם״ (ירמיהו ל:יא).

ח **וְאַתָּה תָּשׁוּב.** תָּנוּחַ, כְּמוֹ ״בְּשׁוּבָה וָנַחַת״ (ישעיהו ל:טו), וְזֶה בְּהִגָּלוֹת מָשִׁיחַ צִדְקֵנוּ. וְ״אַתָּה תַּעֲמֹד בְּשׁוּבָה וָנַחַת״, שֶׁלֹּא יוֹסִיף לְהַגְלוֹתְךָ, כְּמוֹ שֶׁבֵּאַר הַנָּבִיא בְּאָמְרוֹ ״אִם תָּשׁוּב יִשְׂרָאֵל אֲלַי תָּשׁוּב וְלֹא תָנוּד״ (ירמיהו ד:א).

וְעָשִׂיתָ אֶת כָּל מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם. שֶׁלֹּא תְחַדֵּשׁ דָּת.

ט **וְהוֹתִירְךָ ה׳.** יִתֵּן לְךָ הַצְלָחָה יְתֵרָה מִכָּל הַצְלָחָה הַקּוֹדֶמֶת.

לְטוֹבָה. הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה. כְּאָמְרוֹ ״וְהִתְהַלַּכְתִּי בְּתוֹכְכֶם וְהָיִיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי לְעָם״ (ויקרא כו:יב). וְזֶה יַעֲשֶׂה כַּאֲשֶׁר יָשׂוּב לָשׂוּשׂ עָלֶיךָ לְטוֹב כִּי תִשְׁמַע, כְּמוֹ שֶׁשָּׂשׂ עַל אֲבוֹתֶיךָ, לֹא בִּזְכוּת אֲבוֹת. וְזֶה מִפְּנֵי שֶׁתִּהְיֶה תְּשׁוּבָתְךָ בְּכָל לֵב וּבְכָל נֶפֶשׁ בְּאֹפֶן שֶׁעֲוֹנוֹת נֶחְשָׁבִים כִּזְכֻיּוֹת, וְתִהְיֶה לְרָצוֹן לְפָנָיו כְּמוֹ שֶׁהָיוּ אֲבוֹתֶיךָ.

יא **כִּי הַמִּצְוָה הַזֹּאת.** וְהַטַּעַם שֶׁאָמַרְתִּי ״וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל לְבָבֶךָ בְּכָל הַגּוֹיִם״ שֶׁצָּרִיךְ שֶׁהַתְּשׁוּבָה תִּהְיֶה בְּעוֹדְךָ בַּגָּלוּת לְמַעַן תִּנָּשַׁע, הוּא כִּי אָמְנָם זֹאת הַמִּצְוָה שֶׁל תְּשׁוּבָה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם, כְּאָמְרוֹ בְּכָל חֵטְא בְּפָרָשַׁת וַיִּקְרָא (ויקרא ה:ה) ״וְאָשֵׁם וְאָשְׁמוּ״, שֶׁהָעִנְיָן כֻּלָּם הוּא שֶׁיַּכִּיר הַחוֹטֵא אֶת חֶטְאוֹ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ אַחַר כָּךְ בְּאָמְרוֹ ״וְהָיָה כִּי יֶאְשַׁם לְאַחַת מֵאֵלֶּה וְהִתְוַדָּה אֲשֶׁר חָטָא עָלֶיהָ״, וְכֵן בְּאָמְרוֹ (במדבר ה:ו-ז) ״אִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יַעֲשׂוּ מִכָּל חַטֹּאת הָאָדָם וְאָשְׁמָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא וְהִתְוַדּוּ אֶת עֲוֹנָם״.

לֹא נִפְלֵאת הִיא מִמְּךָ. שֶׁתִּצְטָרֵךְ לִנְבִיאִים.

לֹא רְחוֹקָה הִיא. שֶׁתִּצְטָרֵךְ לְחַכְמֵי הַדּוֹר הָרְחוֹקִים שֶׁיְּפָרְשׁוּ לְךָ בְּאֹפֶן שֶׁתּוּכַל לַעֲשׂוֹתָהּ, אֲפִלּוּ בְּעוֹדְךָ בַּגָּלוּת. וּבֵאֵר זֶה בְּאָמְרוֹ.

יב **לֹא בַשָּׁמַיִם הִוא לֵאמֹר.** לֹא יִקָּרֶה לְךָ בְּעִנְיַן הַתְּשׁוּבָה שֶׁתִּצְטָרֵךְ בָּהּ לְהַגָּדַת נָבִיא.

יג **וְלֹא מֵעֵבֶר לַיָּם הִיא.** גַּם כֵּן לֹא תִצְטָרֵךְ בָּהּ לְחַכְמֵי הַדּוֹר הָרְחוֹקִים שֶׁיְּפָרְשׁוּ לָךְ, בְּאֹפֶן שֶׁיִּהְיֶה זֶה אֶפְשָׁר לְךָ בְּחוּץ לָאָרֶץ וְלֹא יִקָּשֶׁה עָלֶיךָ, כְּמוֹ שֶׁיִּקָּרֶה בְּאֵיזוֹ מִצְוָה שֶׁנָּפַל בָּהּ סָפֵק וְתִצְטָרֵךְ לְפֵרוּשׁ חַכְמֵי הַדּוֹר, אוֹ שֶׁהִיא נִמְנַעַת בְּחוּץ לָאָרֶץ.

יד **בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשׂוֹתוֹ.** לְהַכִּיר בִּלְבָבְךָ אֶת חֶטְאֲךָ וְאֶת הָאֵל יִתְבָּרַךְ שֶׁחָטָאתָ לוֹ, וּלְהִתְחָרֵט וּלְהִתְוַדּוֹת עַל זֶה בְּפִיךָ.

טו **אֶת הַחַיִּים.** לָעַד.

וְאֶת הַטּוֹב. הֶעָרֵב בְּחַיֵּי שָׁעָה.

וְאֶת הַמָּוֶת. לָעַד.

וְאֶת הָרָע. צַעַר חַיֵּי שָׁעָה.

טז **וְחָיִיתָ.** לָעַד.

יח **כִּי אָבֹד תֹּאבֵדוּן.** לָעַד.

יט **וּבָחַרְתָּ בַּחַיִּים.** בְּחַיֵּי עַד.

לְמַעַן תִּחְיֶה אַתָּה וְזַרְעֶךָ לְאַהֲבָה אֶת ה׳ אֱלֹהֶיךָ. וְאָמַרְתִּי שֶׁתִּבְחַר בַּחַיִּים לֹא כְּעוֹבֵד עַל מְנָת לְקַבֵּל פְּרָס. אֲבָל אָמַרְתִּי שֶׁתִּבְחַר מַה שֶּׁהוּא חַיִּים בֶּאֱמֶת בִּלְבָד, לְמַעַן תַּחְפֹּץ בְּחַיֵּי שָׁעָה לָזֶה הַתַּכְלִית בִּלְבָד, שֶׁתֶּאֱהַב אֶת ה׳ אֱלֹהֶיךָ בְּהַכִּירְךָ טוּבוֹ עִם רֹב גְּדֻלּוֹ.

כ **וּלְדָבְקָה בוֹ.** שֶׁתִּהְיֶינָה כָּל פְּעוּלוֹתֶיךָ לִשְׁמוֹ.

כִּי הוּא חַיֶּיךָ. כִּי הַדָּבוּק בּוֹ הוּא סִבַּת הַחַיִּים הַנִּצְחִיִּים.

וְאֹרֶךְ יָמֶיךָ לָשֶׁבֶת עַל הָאֲדָמָה. וּמִזֶּה יִמְשֵׁךְ גַּם כֵּן אֹרֶךְ יָמֶיךָ לָשֶׁבֶת עַל הָאֲדָמָה בְּחַיֵּי שָׁעָה, אֲשֶׁר בָּם תִּזָּכֶה לְחַיֵּי עַד בְּעִיּוּן וּבְמַעֲשֶׂה, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ד:טז) ״הַתְּקֵן עַצְמְךָ בַּפְּרוֹזְדוֹר כְּדֵי שֶׁתִּכָּנֵס לַטְּרַקְלִין״.

פרק לא

א **וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה.** הִתְעוֹרֵר לָזֶה, כְּמוֹ ״וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לֵוִי״ (שמות ב:א), ״וַיֵּלֶךְ וַיַּעֲבֹד״ (דברים יז:ג) וְדוֹמֵיהֶם. וְזֶה, שֶׁאַחַר שֶׁהִשְׁלִים עִנְיְנֵי כְּרִיתַת הַבְּרִית, הִתְעוֹרֵר לְנַחֵם אֶת יִשְׂרָאֵל עַל מִיתָתוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יַעֲרְבְבוּ שִׂמְחַת הַבְּרִית הָרְאוּיָה לָהֶם לְהוֹרוֹת עַל הֱיוֹתָם מְקַבְּלִים הַבְּרִית בְּשִׂמְחָה, עַל דֶּרֶךְ ״יִשְׂמַח יִשְׂרָאֵל בְּעֹשָׂיו״ (תהלים קמט:ב), כְּאָמְרוֹ ״וְזָבַחְתָּ שְׁלָמִים וְאָכַלְתָּ שָּׁם וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי ה׳ אֱלֹהֶיךָ״ (דברים כז:ז).

ב **בֶּן מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי הַיּוֹם.** וְאֵין לְהִתְעַצֵּב עַל מִיתָתִי, שֶׁלֹּא הָיִיתִי רָאוּי לִחְיוֹת עוֹד בַּטֶּבַע.

לֹא אוּכַל עוֹד לָצֵאת וְלָבֹא. וְגַם אִם הָיִיתִי חַי, לֹא הָיִיתִי יָכוֹל לָצֵאת וְלָבֹא לִפְנֵיכֶם בְּזִקְנָתִי.

וַה׳ אָמַר אֵלַי לֹא תַעֲבֹר. וְגַם אִם הָיִיתִי יָכוֹל לָצֵאת וְלָבֹא, הִנֵּה ה׳ אָמַר אֵלַי לֹא תַעֲבֹר, וְאִם כֵּן טוֹב לָכֶם שֶׁאָמוּת כְּדֵי שֶׁתּוּכְלוּ לַעֲבֹר.

ג **ה׳ אֱלֹהֶיךָ הוּא עֹבֵר לְפָנֶיךָ.** וּכְמוֹ כֵן אֵין לָכֶם לְהִתְעַצֵּב עַל מַה שֶּׁתֹּאבַד מִכֶּם הַנְּהָנָתִי, כִּי אָמְנָם ה׳ אֱלֹהֶיךָ עֹבֵר לְפָנֶיךָ, וּבְכֵן תִּזְכּוּ לְהַנְהָגָה יוֹתֵר טוֹבָה מֵהַנְהָגָתִי.

יְהוֹשֻׁעַ הוּא עֹבֵר לְפָנֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה׳. כִּי אָמְנָם יְהוֹשֻׁעַ אֵינוֹ הַמַּנְהִיג, אֲבָל הוּא עֹבֵר לְפָנֶיךָ בְּמִצְוַת הָאֵל יִתְעַלֶּה, שֶׁהוּא הַמַּנְהִיג.

ו **לֹא יַרְפְּךָ.** כִּי יַחֲזִיק בְּיָדְךָ בְּעֵת הַמִּלְחָמָה.

וְלֹא יַעַזְבֶךָּ. אַחֲרֵי כֵן, שֶׁלֹּא יִגְרַע מִמְּךָ עֵינֵי הַשְׂגָּחָתוֹ, וְלֹא יִתְקוֹמְמוּ סְבִיבוֹתֶיךָ.

ז **כִּי אַתָּה תָּבוֹא.** אַף עַל פִּי שֶׁאֲנִי לֹא זָכִיתִי לָזֶה.

ט **אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת.** פָּרָשַׁת הַמֶּלֶךְ שֶׁצִּוָּה עַתָּה שֶׁיִּקָּרֵא בְּהַקְהֵל.

וַיִּתְּנָהּ אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי. שֶׁמִּיָּדָם יְקַבְּלוּהָ הַמֶּלֶךְ הַקּוֹרֵא, כְּאוֹתָהּ שֶׁשָּׁנִינוּ הַסְּגָן נוֹתְנוֹ לְכֹהֵן גָּדוֹל וְכֹהֵן גָּדוֹל לַמֶּלֶךְ (סוטה מא).

הַנֹּשְׂאִים אֶת אֲרוֹן. שֶׁנָּשְׂאוּ בְּעֵת הִתְחַדֵּשׁ נֵס בּוֹ.

וְאֶל כָּל זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל. שֶׁמִּיָּדָם יְקַבְּלוּ הַכֹּהֲנִים אֶת הַתּוֹרָה בְּהַקְהֵל, כְּאוֹתָהּ שֶׁשָּׁנִינוּ (סוטה מא) חַזַּן הַכְּנֶסֶת נוֹתֵן לְרֹאשׁ הַכְּנֶסֶת וְרֹאשׁ הַכְּנֶסֶת לַסְּגָן.

יב **לְמַעַן יִשְׁמְעוּ.** יָבִינוּ חַכְמֵי הָעָם.

וּלְמַעַן יִלְמְדוּ. וּלְמַעַן יִלְמְדוּ מֵהֶם הַבְּלְתִּי מְבִינִים.

וְיָרְאוּ אֶת ה׳ אֱלֹהֵיכֶם. בַּהֲבִינָם גְּדֻלּוֹ הַבָּא בְּתוֹרָתוֹ בְּמוֹפְתִים שִׂכְלִיִּים.

יג **וּבְנֵיהֶם אֲשֶׁר לֹא יָדָעוּ.** שֶׁלֹּא הָיוּ יוֹדְעִים לִשְׁאוֹל בְּהָיוֹתָם טָף.

יִשְׁמְעוּ. שְׁמִיעַת הָאֹזֶן, אוֹ שֶׁיִּשְׁמְעוּ שֶׁנֶּאֱמְרוּ דְּבָרִים בָּהּ.

וְלָמְדוּ. יִשְׁאֲלוּ בְּגָדְלָם וְיִלְמְדוּ מִן הַמְּבִינִים.

יז **וַעֲזָבְתִּים.** בְּיַד מַחֲרִיבֵי הַבַּיִת שֶׁיִּגְבְּרוּ עֲלֵיהֶם.

וְהִסְתַּרְתִּי פָנַי מֵהֶם. אַעְלִים עֵינַי חָמְלָתִי מֵהֶם, כְּבִלְתִּי רוֹאֶה בְּצָרָתָם.

עַל כִּי אֵין אֱלֹהַי בְּקִרְבִּי מְצָאוּנִי הָרָעוֹת. בִּשְׁבִיל שֶׁסִּלֵּק שְׁכִינָתוֹ מִתּוֹכֵנוּ הָיוּ אֵלֶּה לָנוּ, וּבְחָשְׁבָם זֶה לֹא יִפְנוּ לְהִתְפַּלֵּל וְלֹא לָשׁוּב בִּתְשׁוּבָה.

יח **וְאָנֹכִי הַסְתֵּר אַסְתִּיר פָּנַי מֵהֶם.** לֹא כְּמוֹ שֶׁחָשְׁבוּ הֵם בְּאָמְרָם שֶׁאֵינִי בְּקִרְבָּם, כִּי אָמְנָם בְּכָל מָקוֹם שֶׁיִּהְיוּ תִּהְיֶה שְׁכִינָתִי מְצוּיָה שָׁם, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה כ״ט) ״בְּכָל מָקוֹם שֶׁגָּלוּ כו׳״, אֲבָל אַסְתִּיר פָּנַי מֵהַצִּילָם.

עַל כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר עָשָׂה. הוּא לְעַצְמוֹ.

כִּי פָנָה אֶל אֱלֹהִים אֲחֵרִים. כִּי בַּצָּרוֹת הַמּוֹצְאוֹת אוֹתָם עַל מָה שֶׁחָטְאוּ, הֵם אֵינָם פּוֹנִים אֵלַי לְעָזְרָה בִּתְשׁוּבָה וּבִתְפִלָּה, אֲבָל פּוֹנִים לְהִמָּלֵט בְּאֶמְצָעוּת עוֹבְדֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים.

כא **כִּי יָדַעְתִּי אֶת יִצְרוֹ אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה הַיּוֹם.** שֶׁאֵינָם מְצַפִּים לְהִכָּנֵס לָאָרֶץ כְּדֵי לְעָבְדֵנִי בָּהּ כְּמוֹ שֶׁהוּא הַמְכֻוָּן מֵאִתִּי, כַּאֲמָרוֹ ״וַיִּתֵּן לָהֶם אַרְצוֹת גּוֹיִם, בַּעֲבוּר יִשְׁמְרוּ חֻקָּיו״ (תהלים קה:מד-מה). אֲבָל מְצַפִּים אוֹתָהּ לְהַשְׂבִּיעַ נַפְשָׁם הַמִּתְאַוָּה, וְיִמָּשֵׁךְ מִזֶּה כָּל הָרַע שֶׁנִּבָּא, כְּאָמְרוֹ ״וַיִּשְׁמַן יְשֻׁרוּן וַיִּבְעָט״ (דברים לב:טו).

כג **וַיְצַו אֶת יְהוֹשֻׁעַ.** הָאֵל יִתְבָּרַךְ מִנָּה אָז אֶת יְהוֹשֻׁעַ לְנָגִיד, כְּמוֹ ״צִוִּיתִי שׁוֹפְטִים״ (שמואל ב ז:יא) ו״צַוֵּךְ לְנָגִיד״ (שמואל א כה:ל) וְדוֹמֵיהֶם.

כד **עַל סֵפֶר עַד תֻּמָּם.** עִם פָּרָשַׁת הַאֲזִינוּ וּפָרָשַׁת וְזֹאת הַבְּרָכָה.

כו **וְהָיָה שָׁם בְּךָ לְעֵד.** יָעִיד שֶׁיִּדַּעְתִּי שֶׁתַּעֲזְבוּ אֶת תּוֹרַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ, שֶׁבִּשְׁבִיל זֶה הֻצְרַכְתִּי לְשִׂים סֵפֶר תּוֹרָה אֶחָד בְּמָקוֹם שֶׁלֹּא יִכָּנֵס שָׁם אָדָם זוּלָתִי כֹּהֵן גָּדוֹל אַחַת בַּשָּׁנָה, וְיָעִיד זֶה הַסֵּפֶר שֶׁכָּל מַה שֶּׁיִּמָּצֵא כָּתוּב בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה שֶׁיִּמָּצְאוּ בְּיַד צַדִּיקֵי הַדּוֹר, הֵן הֵן הַדְּבָרִים שֶׁנֶּאֱמַר לוֹ לְמֹשֶׁה מִסִּינַי בְּלִי תּוֹסֶפֶת וְחִסָּרוֹן, וּבָזֶה לֹא יִוָּלֵד סָפֵק לָכֶם עֲלֵיהֶם. אָמְנָם הַסֵּפֶר שֶׁמָּצָא חִלְקִיָּהוּ (מלכים ב כב:ח) נִרְאֶה שֶׁהָיָה הַסֵּפֶר שֶׁנָּתַן מֹשֶׁה אֶל הַכֹּהֲנִים נִשְׁאֵי אֲרוֹן בְּרִית ה׳ שֶׁהוּזְכַּר לְמַעְלָה (דברים לא:ט), שֶׁהָיָה פָּרָשַׁת הַמֶּלֶךְ בִּלְבָד, וּבוֹ כָּתַב יְהוֹשֻׁעַ הַבְּרִית שֶׁחִדֵּשׁ עִם יִשְׂרָאֵל בִּשְׁכֹר שֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם בּוֹ לַעֲבֹד אֶת הָאֵל יִתְעַלֶּה בֶּאֱמֶת וּבְתָמִים, שֶׁהוּא בְּעִיּוּן וּבְמַעֲשֶׂה. וּכְשֶׁקָּרָא בּוֹ יֹאשִׁיָּהוּ וְרָאָה שֶׁרָחֲקוּ מִכָּל זֶה, חָרַד וְדָרַשׁ אֶת ה׳ עַל זֹאת.

כח **וַאֲדַבְּרָה בְאָזְנֵיהֶם אֵת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה.** דִּבְרֵי שִׁירַת הַאֲזִינוּ.

וְאָעִידָה בָּם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ. כְּאָמְרוֹ "הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וכו'" (דברים לב:א).

כט **כִּי יָדַעְתִּי.** אַגִּיד בְּאוֹתָהּ הַשִּׁירָה וְאָעִיד בָּכֶם שֶׁיְּדַעְתִּי שֶׁתַּעֲשׂוּ בְּאוֹפֶן שֶׁתִּקָּרֶה לָכֶם הָרָעָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא תְּיַחֲסוּ הֶעָתִיד אֶל הַמִּקָּרֶה, אֲבָל תְּיַחֲסוּ אֶל מַה שֶּׁהִשְׁחַתֶּם וְתִתְּנוּ לֵב לָשׁוּב. כְּעִנְיַן "וָאַגִּיד לְךָ מֵאָז, בְּטֶרֶם תָּבוֹא הִשְׁמַעְתִּיךָ, פֶּן תֹּאמַר עָצָבִי עָשָׂם" (ישעיהו מח:ה).

ל **אֶת דִּבְרֵי הַשִּׁירָה הַזֹּאת עַד תֻּמָּם.** עַד פָּרָשַׁת "כִּי יָדִין" וְ"כִי אֶשָּׂא" (דברים לב:לו, מ), אַף עַל פִּי שֶׁאֵינָם מִכְלַל דִּבְרֵי הָהַעֲדָה.

פרק לב

ב **יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי.** הִנֵּה תּוֹרָתִי הִיא תַּעֲרוֹף וְתָבֹא בְּשֶׁטֶף כַּמָּטָר לַמְּבִינִים הַמּוּכָנִים לְקַבֵּל מִבּוּעַ מְקוֹר חָכְמָה.

תִּזַּל כַּטַּל אִמְרָתִי. וְנוֹתֶנֶת גַּם כֵּן כְּפִי הַנְּגִלָּה מִמֶּנָּה אֵיזוֹ יְדִיעָה לַהֶדְיוֹטוֹת, שְׁעִם הֱיוֹתָהּ מוּעֶטֶת הִיא טוֹבָה מְאֹד כַּטַּל, בְּאֹפֶן שֶׁהִיא כִּשְׂעִירִים עֲלֵי דֶשֶׁא, שֶׁהַמַּשְׁכִּילִים יַבִּיטוּ נִפְלָאוֹת מִמֶּנָּה.

וְכִרְבִיבִים עֲלֵי עֵשֶׂב. שֶׁגַּם הַהֶדְיוֹטוֹת יִקְנוּ בָּהּ אֵיזֶה מַדָּע לְהַכִּיר בּוֹ בּוֹרְאָם בְּאֹפֶן מָה. אִם כֵּן אַתֶּם יִשְׂרָאֵל שֶׁקִּבַּלְתֶּם אוֹתָהּ.

ג **כִּי שֵׁם ה' אֶקְרָא.** הִנֵּה קוֹרֵא שֵׁם ה' הוּא הַמִּתְפַּלֵּל, כְּאָמְרוֹ "קָרָאתִי שִׁמְךָ ה' מִבּוֹר תַּחְתִּיּוֹת" (איכה ג:נה), וְכֵן "וּשְׁמוּאֵל בְּקֹרְאֵי שְׁמוֹ, קֹרְאִים אֶל ה' וְהוּא יַעֲנֵם" (תהלים צט:ו). אָמַר: אִם כֵּן, כַּאֲשֶׁר אֶתְפַּלֵּל עַל קִבּוּץ גָּלֻיּוֹת בְּאָמְרִי "קַבְּצֵנוּ יָעִיר קִנּוֹ" (דברים לב:יא), וְעַל בִּיאַת הַמָּשִׁיחַ בְּאָמְרִי "ה' בָּדָד יַנְחֶנּוּ" (דברים לב:יב), וּבְסוֹף הַשִּׁירָה בְּאָמְרִי "הַרְנִינוּ גוֹיִם עַמּוֹ" (דברים לב:מג), אַתֶּם שֶׁיְּדַעְתֶּם גָּדְלוֹ בְּמוֹפְתִים שִׂכְלִיִּים מִבְּאָרִים בְּתוֹרָתוֹ.

הָבוּ גֹדֶל לֵאלֹהֵינוּ. אַל תְּיַחֲסוּ אֵלָיו הִשְׁתַּנּוּת עַל מָה שֶּׁיְּסַפֵּר בַּשִּׁירָה מֵהֶעָתִידוֹת לְיִשְׂרָאֵל, וְשֶׁיְּהַפֵּךְ לָכֶם לְאוֹיֵב, כִּי יְדַעְתֶּם בְּמוֹפְתֵי תוֹרָתוֹ שֶׁהוּא.

ד **הַצּוּר.** בִּלְתִּי מֻשְׁתָּנֶה, לֹא קָצְרָה יָדוֹ מֵהוֹשִׁיעַ וְלֹא כָּבְדָה אָזְנוֹ מִשְּׁמוֹעַ, וְגַם כֵּן לֹא תַּיְחֲסוּ אֵלָיו עָוֶל, אַחֲרֵי שֶׁיְּדַעְתֶּם בְּמוֹפְתִים כִּי תָּמִים פָּעֳלוֹ בַּמְּצִיאוּת, עָלָיו אֵין לְהוֹסִיף וּמִמֶּנּוּ אֵין לִגְרֹעַ.

וּבָזֶה נוֹדָע **כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט.** דַּרְכֵי טוּבוֹ וּמִדַּת דִּינוֹ כֻּלָּם מִשְׁפָּט בְּלִי סָפֵק.

אֵל אֱמוּנָה. נֶאֱמָן בְּמַה שֶּׁנִּשְׁבַּע לָאָבוֹת לְהֵיטִיב לַבָּנִים בִּזְכוּתָם שֶׁל אָבוֹת.

וְאֵין עָוֶל. בַּהֲבִיאוֹ פֻּרְעָנוּת.

צַדִּיק. צְדָקוֹת אָהֵב, וּבְצִדְקָתוֹ לֹא יְשׁוֹשׁ אֶת עַמּוֹ.

וְיָשָׁר הוּא. שֶׁלֹּא לְקַפֵּחַ שְׂכַר כָּל בְּרִיָּה, וּמְשַׁלֵּם לְשׁוֹנְאָיו אֶל פָּנָיו, וּלְפִיכָךְ מַאֲרִיךְ וּמֵיטִיב לָאֻמּוֹת בָּעוֹלָם הַזֶּה.

ה **שִׁחֵת לוֹ לֹא בָּנָיו מוּמָם דּוֹר עִקֵּשׁ וּפְתַלְתֹּל.** אֲבָל דּוֹר עִקֵּשׁ וּפְתַלְתֹּל לֹא בָּנָיו בְּתָמִימוּת, הִנֵּה מוּמָם בָּעֵגֶל. שִׁחֵת לָאֵל יִתְעַלֶּה אֶת הַמְכֻנָּן, כַּאֲמָרוֹ "כִּי שִׁחֵת עַמְּךָ" (שמות לב:ז). כִּי הוּא אָמְנָם כִּוֵּן לְקַדֵּשׁ אֶת יִשְׂרָאֵל וּלְקַדֵּשׁ שְׁמוֹ בְּעוֹלָמוֹ עַל יָדָם, שֶׁיִּהְיוּ לְמְאוֹרוֹת בַּמִּין הָאֱנוֹשִׁי לְהָבִין וּלְהוֹרוֹת, כְּאָמְרוֹ "כִּי לִי כָּל הָאָרֶץ וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים" (שמות יט:ה-ו). וְהֵם הִשְׁחִיתוּ כָּל זֶה בָּעֵגֶל.

ו **הֲלַה' תִּגְמְלוּ זֹאת.** אַחַר שֶׁכִּוַּן לְתִתְּכֶם עֶלְיוֹנִים עַל כָּל הַגּוֹיִם בִּמְקוֹם מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים. הַאֱמֶת רָאוּי שֶׁתִּגְמְלוּ לוֹ זֹאת שֶׁתְּקַלְקְלוּ מִכַּוָּנָתוֹ לְחַלֵּל אֶת שֵׁם קָדְשׁוֹ וְלִמְנוֹעַ שֶׁלֹּא יַשִּׂיג אֶת הַתַּכְלִית שֶׁכִּוַּן בְּאָמְרוֹ "נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ" (בראשית א:כו).

עַם נָבָל. בְּזוּי בְּהֵיוֹתְךָ כְּפוּי טוֹבָה וּמְשַׁלֵּם גְּמוּל רַע לַמֵּיטִיב, עַל הֵיפֶךְ הַנָּדִיב הַנִּכְבָּד בְּהֵיטִיבוֹ לְמִי שֶׁלֹּא הֵיטִיב עִמּוֹ מֵעוֹלָם.

וְלֹא חָכָם. בַּמְּדִינִיּוּת לְהָבִין אַחֲרִית דָּבָר מָה יִהְיֶה הַמּוּשָׂג.

הֲלֹא הוּא אָבִיךָ קָנָךְ. לֹא אָב טִבְעִי הַנּוֹתֵן מְצִיאוּת מָה בְּמִקָּרֶה, אֲבָל הוּא אָב רְצוֹנִי שֶׁנָּתַן לְךָ מְצִיאוּת לְמַעַן תִּהְיֶה קִנְיָנוֹ מוּכָן לְהַשִּׂיג בְּךָ חֶפְצוֹ וּסְגֻלָּתוֹ, וְזֶה כִּי הוּא עָשְׂךָ לְגוֹי, כִּי לֹא הָיִיתָ גּוֹי נֶחְשָׁב כְּלָל.

וַיְכוֹנְנֶךָּ. נָתַן לְךָ הֲכָנוֹת שֶׁתִּהְיֶה מוּכָן בָּהֶם לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה.

ז **זְכֹר יְמוֹת עוֹלָם.** אַחַר שֶׁהִשְׁלִים הַקְדָּמַת הַשִּׁירָה אֲשֶׁר בָּהּ הוֹדִיעַ שֶׁהַמְכֻנָּן מְמֻנּוּ הוּא לְהַגִּיד צְדָקַת הָאֵל יִתְעַלֶּה, שֶׁהוּא אֵל אֱמוּנָה לְהֵיטִיב לְעוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ וּבָרָךְ וְלֹא יְשִׁיבֶנָּה, וְאֵין עָוֶל בְּמִדַּת דִּינוֹ נֶגְדָּם. הוֹאִיל מֹשֶׁה בְּאֵר זֶה בְּהַגָּדַת הֶעָבָר וְהֶעָתִיד, לְהוֹדִיעַ רֹאשׁוֹנָה כַּמָּה הָיְתָה כַּוָּנַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ לְהַשִּׂיג זֶה הַתַּכְלִית בְּכָל הַמִּין הָאֱנוֹשִׁי בִּימוֹת עוֹלָם וּבִשְׁנוֹת דּוֹר וָדוֹר, וְאֵיךְ כְּשֶׁלֹּא עָלָה זֶה הִגְדִּיל ה' לַעֲשׂוֹת לְהַעֲלוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל אֶל גֶּרֶם הַמַּעֲלוֹת, כַּאֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים עִם הַשְּׁרִידִים אֲשֶׁר יִקָּרֵא. שֵׁנִית, שֶׁנָּתַן לָהֶם מָקוֹם נָכוֹן לְעָבְדוֹ בְּשִׂמְחָה וּבְטוּב לֵבָב מֵרֹב כֹּל, וְהַמָּה מָרוּ וְשִׁלְּמוּ רָעָה תַּחַת טוֹבָה, וּמִי

שֶׁהֶחֱטִיא כַּוָּנָתוֹ עִם כָּל אֵלֶּה, אֵין סָפֵק שֶׁהוּא רָאוּי לְעֹנֶשׁ נִמְרָץ. שְׁלִישִׁית, שֶׁבִּגְדֶל עֲוֹנָם נָפְלוּ בְּמִכְמוֹרֵי רְשָׁעִים, וְהָיוּ רְאוּיִים לְכָלָיוֹן חָרוּץ לוּלֵי חִלּוּל ה׳ שֶׁמְּנַע מִזֶּה. רְבִיעִית, הוֹדִיעַ סִבָּה אֲשֶׁר בִּגְלָלָהּ תִּהְיֶה לָהֶם גְּאֻלָּה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים. חֲמִישִׁית, הוֹדִיעַ אֹפֶן הַגְּאֻלָּה וְרַחֲמֵי הָאֵל יִתְבָּרַךְ עַל שְׁאֵרִית עַמּוֹ, וְהֵם חֶלְקֵי פָּרָשַׁת הַאֲזִינוּ שֶׁזָּכְרוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה וְנָתְנוּ בָּהֶם סִימָנִין הַזִּי״ו לָ״ךְ (ראש השנה לא). אָמַר אִם כֵּן: זְכֹר יְמוֹת עוֹלָם, וְתָבִין דַּרְכֵי טוּבוֹ וְכַמָּה כְּוִין לְהֵיטִיב לַמִּין הָאֱנוֹשִׁי בִּכְלָל, כְּשֶׁתִּזְכֹּר רִאשׁוֹנָה מַה שֶּׁהֵיטִיב לְאָדָם הָרִאשׁוֹן בְּתְחִלַּת יְמֵי עוֹלָם וַיַּנִּיחֵהוּ בְּגַן עֵדֶן, וְהוּא קִלְקֵל עִנְיָנוֹ.

בִּינוּ שְׁנוֹת דּוֹר וָדוֹר. וְתָבִין שֵׁנִית כַּמָּה הֵיטִיב לַדּוֹרוֹת וְהֵם הִשְׁחִיתוּ עַד הַמַּבּוּל. וְכֵן שְׁלִישִׁית מִן הַמַּבּוּל עַד הַפְּלָגָה וְהֵם קִלְקְלוּ.

ח **יַצֵּב גְּבוּלֹת עַמִּים.** וְהִצִּיב גְּבוּלוֹת עַמִּים בְּהַפְלָגָה וְלֹא אִבְּדָם לְגַמְרֵי כְּמוֹ שֶׁהָיוּ חַיָּבִים.

לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. בִּשְׁבִיל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁהָיוּ מְתֵי מִסְפָּר וְהָיוּ עֲתִידִים אָז לָצֵאת מֵאוֹתָם הָעַמִּים.

ט **כִּי חֵלֶק ה׳ עַמּוֹ.** כִּי אֵין לָאֵל יִתְבָּרַךְ חֵלֶק בְּמִין הָאֱנוֹשִׁי אֶלָּא עַמּוֹ, כִּי כָּל שְׁאָר הָאֻמּוֹת הֵם בְּנֵי אֵל נֵכָר. וּבְכֵן הִתְבָּאֵר שֶׁלּוּלֵא עַמּוֹ שֶׁהָיָה עָתִיד אָז לָצֵאת מֵאוֹתָן הָאֻמּוֹת, הָיָה לוֹ לְאַבְּדָם בְּעִנְיַן הַפְּלָגָה.

יַעֲקֹב חֶבֶל נַחֲלָתוֹ. שֶׁהוּא וּבָנָיו עֲבָדִים לָאֵל יִתְעַלֶּה, אֲבָל בְּאֻמּוֹת הָעוֹלָם אִם יִמָּצֵא בֵּינֵיהֶם אֵיזֶה חָסִיד, לֹא יִמָּשֵׁךְ זֶה לְבָנָיו.

י **יִמְצָאֵהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר.** מָצָא לִבּוֹ שֶׁל עַמּוֹ שֶׁהוּא חֶלְקוֹ זֶה נֶאֱמָן לְפָנָיו בְּאֶרֶץ מִדְבָּר, כְּאָמְרוֹ ״לֶכְתֵּךְ אַחֲרַי בַּמִּדְבָּר״ (ירמיהו ב:ב).

יְסֹבְבֶנְהוּ. לְהַר סִינַי, כְּאָמְרוֹ ״וְהִגְבַּלְתָּ אֶת הָעָם סָבִיב״ (שמות יט:יב).

יְבוֹנְנֵהוּ. כְּאָמְרוֹ (שמות כד:יב) וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר כָּתַבְתִּי לְהוֹרֹתָם.

יְצָרֶנְהוּ. מִשְׁעְבּוּד מִצְרַיִם וּמִמַּלְאַךְ הַמָּוֶת, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (עירובין נ״ד): ״״חֲרוּת עַל הַלּוּחוֹת״ — חֵרוּת מִמַּלְאַךְ הַמָּוֶת וּמִשִּׁעְבּוּד מַלְכֻיּוֹת״.

כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ. כְּמוֹ שֶׁנִּצּוֹר אֶת אִישׁוֹן עֵינוֹ שֶׁל אָדָם כְּשֶׁיִּצְרוֹ, שֶׁסּוֹבֵב אֶת הָעַיִן בְּכָתְנוֹת עוֹר כְּדֵי שֶׁלֹּא יִפָּסֵד, עִם הֱיוֹתוֹ מוּכָן לְכָךְ.

יא **כְּנָשֶׁר יָעִיר קִנּוֹ.** יְהִי רָצוֹן שֶׁכְּמוֹ שֶׁחָשַׁב לַעֲשׂוֹת בְּסִינַי לוּלֵי חָטְאוּ בָּעֶגֶל, יַעֲשֶׂה לָעָתִיד, וְקִבֵּל הָאֵל יִתְבָּרַךְ תְּפִלָּתוֹ אָז כְּאָמְרוֹ ״אֶשְׁרְקָה לָהֶם וַאֲקַבְּצֵם כִּי פְדִיתִים״ (זכריה י:ח).

עַל גּוֹזָלָיו יְרַחֵף. כְּאָמְרוֹ ״הִנֵּה אֶשָּׂא אֶל גּוֹיִם יָדִי וְאֶל עַמִּים אָרִים נִסִּי וְהֵבִיאוּ בָנַיִךְ בְּחֹצֶן״ (ישעיהו מט:כב).

יִפְרֹשׂ כְּנָפָיו יִקָּחֵהוּ. כְּאָמְרוֹ ״וְאַתֶּם תְּלֻקְּטוּ לְאַחַד אַחַד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל״ (ישעיהו כז:יב).

יִשָּׂאֵהוּ עַל אֶבְרָתוֹ. כְּאָמְרוֹ (ישעיהו ס:ח) ״מִי אֵלֶּה כָּעָב תְּעוּפֶינָה״.

יב **ה׳ בָּדָד יַנְחֶנּוּ.** כְּאָמְרוֹ ״כִּי אֶעֱשֶׂה כָלָה בְּכָל הַגּוֹיִם וְאוֹתְךָ לֹא אֶעֱשֶׂה כָלָה״ (ירמיהו מו:כח).

וְאֵין עִמּוֹ אֵל נֵכָר. כְּאָמְרוֹ ״כִּי אָז אֶהְפֹּךְ אֶל עַמִּים שָׂפָה בְרוּרָה לִקְרֹא כֻלָּם בְּשֵׁם ה׳״ (צפניה ג:ט), וּכְאָמְרוֹ ״אֱלֹהֵי כָל הָאָרֶץ יִקָּרֵא״ (ישעיהו נד:ה).

יג **יַרְכִּיבֵהוּ עַל בָּמֳתֵי אָרֶץ.** וְזֶה יַעֲשֶׂה מֵאַחַר שֶׁלֹּא הִשִּׂיג חֶפְצוֹ בְּמַתַּן תּוֹרָה הַנִּזְכָּר, וִיבַקֵּשׁ זֶה שֵׁנִית בְּתֵת לָהֶם הָאָרֶץ (תהלים קה:מה) ״בַּעֲבוּר יִשְׁמְרוּ חֻקָּיו״, לְהַשְׁלִימָם בְּהַרְכִּיבָם עַל חֵלֶק מֵהָאָרֶץ נִשָּׂא בְּמָקוֹם וּבְמַעֲלָה, כְּאָמְרוֹ (יחזקאל כ:ו) ״צְבִי הִיא לְכָל הָאֲרָצוֹת״, וְזֶה בְּהִכָּנְסָם לָאָרֶץ עַתָּה.

וַיֹּאכַל תְּנוּבֹת שָׂדָי. שֶׁלֹּא טָרְחוּ בָּם, כְּאָמְרוֹ ״כְּרָמִים וְזֵיתִים אֲשֶׁר לֹא נָטַעְתֶּם אַתֶּם אֹכְלִים״ (יהושע כד:יג).

יד **וְדַם עֲנָבִים תִּשְׁתֶּה חָמֶר.** מִין הָעֲנָבִים הָיָה רָאוּי לִשְׁתִיָּה בִּלְתִּי רַב מְלָאכָה בּוֹ, וּבְכֵן הָיוּ מִתְפָּרְנְסִים שֶׁלֹּא בְּצַעַר. וְכָל זֶה עָשָׂה לָהֶם הָאֵל יִתְבָּרַךְ כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם פְּנַאי לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה וּבַמִּצְוֹת.

טו **וַיִּשְׁמַן יְשֻׁרוּן וַיִּבְעָט.** וְהִנֵּה גַּם בַּעֲלֵי הָעִיּוּן שֶׁבָּהֶם הַנִּקְרָאִים יְשֻׁרוּן מִן ״אֲשׁוּרֶנּוּ וְלֹא קָרוֹב״ (במדבר כד:יז), עָשׂוּ כְּמוֹ הַבְּהֵמוֹת הַבּוֹעֲטוֹת בִּבְנֵי אָדָם שֶׁנּוֹתְנִים לָהֶם מָזוֹן.

שָׁמַנְתָּ עָבִיתָ כָּשִׂיתָ. הִנֵּה אַתָּה יְשֻׁרוּן, קַהַל תּוֹפְשֵׂי הַתּוֹרָה וּבַעֲלֵי הָעִיּוּן, פָּנִיתָ אֶל הַתַּעֲנוּגִים הַגַּשְׁמִיִּים, וּבָזֶה עָבִיתָ מֵהָבִין דַּקּוּת הָאֱמֶת, כְּאָמְרוֹ ״וְגַם אֵלֶּה בַּיַּיִן שָׁגוּ וּבַשֵּׁכָר תָּעוּ כֹּהֵן וְנָבִיא״ (ישעיהו כח:ז).

כָּשִׂיתָ. כְּאָמְרוֹ (ישעיהו מד:יח) ״כִּי טַח מֵרְאוֹת עֵינֵיהֶם מֵהַשְׂכִּיל לִבּוֹתָם״.

וַיִּטֹּשׁ אֱלוֹהַּ עָשָׂהוּ. וּלְפִיכָךְ נָטַשׁ הֶהָמוֹן אֱלוֹהַּ עָשָׂהוּ.

וַיְנַבֵּל צוּר יְשֻׁעָתוֹ. בְּזֶהוּ כִּי מֵרָעָה אֶל רָעָה יָצָאוּ.

טז **בְּתוֹעֵבוֹת יַכְעִיסוּהוּ.** לְגָרוֹם לַשְּׁכִינָה שֶׁתִּסְתַּלֵּק מִיִּשְׂרָאֵל.

יז **לַשֵּׁדִים לֹא אֱלוֹהַּ.** שֶׁאֵינָם נִצְחִיִּים, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה עַל הַשֵּׁדִים שֶׁהֵם מֵתִים כִּבְנֵי אָדָם (חגיגה טז).

אֱלֹהִים לֹא יְדָעוּם חֲדָשִׁים מִקָּרוֹב בָּאוּ. כְּשֶׁהָיוּ רוֹאִים אֵיזֶה מִין מִן הַנִּמְצָאוֹת שֶׁלֹּא יָדְעוּ מְצִיאוּתוֹ קוֹדֶם לָכֵן, הָיוּ חוֹשְׁבִים שֶׁיִּהְיֶה לוֹ אֵיזֶה מְסַבֵּב קַדְמוֹן מְיֻחָד אֲלֵיו, וְהָיוּ עוֹבְדִים אוֹתוֹ.

יח **צוּר יְלָדְךָ תֶּשִׁי.** וְגַם אַתָּה יְשֻׁרוּן הַמְעֻיָּן, בִּפְנוֹתְךָ אֶל הַתַּעֲנוּגִים תְּנַשֶּׁה חָכְמָתְךָ וִידִיעָתְךָ בְּגָדְלוֹ.

וַתִּשְׁכַּח אֵל מְחוֹלְלֶךָ. שֶׁהֵטִיב עִמְּךָ, כְּאָמְרוֹ "אָנֹכִי אָנֹכִי הוּא מְנַחֶמְכֶם וַתִּשְׁכַּח ה' עֹשֶׂךָ נוֹטֶה שָׁמַיִם כו'" (ישעיהו נא:יב-יג).

יט **וַיִּנְאָץ מִפְּעַס בָּנָיו וּבְנֹתָיו.** וְאַחַר שֶׁלֹּא הִשִּׂיג שְׁלֵמוּתָם בָּאָרֶץ, בָּחַר שְׁלִישִׁית לְצָרְפָם בַּגָּלוּת. וּבָזֶה וּמָאַס בְּכַעְסוֹ אֶת בָּנָיו וְאֶת בְּנוֹתָיו, לֹא רִחֵם עַל הַקְּטַנִּים וְלֹא עַל כְּבוֹד הַבָּנוֹת.

כ **אַסְתִּירָה פָנַי מֵהֶם.** מִן הַבָּנִים וְהַבָּנוֹת.

אֶרְאֶה מָה אַחֲרִיתָם. רוֹאֶה אֲנִי שֶׁאֵין בָּהֶם תִּקְוַת תְּשׁוּבָה בָּאַחֲרִית.

כִּי דוֹר תַּהְפֻּכֹת הֵמָּה. הָפְכוּ לָהֶם לֵב אַחֵר נוֹטֶה מִדַּרְכֵי הָאֵל יִתְבָּרַךְ.

בָּנִים לֹא אֱמֶן בָּם. שֶׁלֹּא לָמְדוּ מֵאֲבוֹתָם דָּבָר אֱמִתִּי.

כא **הֵם קִנְאוּנִי בְלֹא אֵל.** הָאֲבוֹת קִנְאוּנִי בְלֹא אֵל בְּבֵית רִאשׁוֹן.

כִּעֲסוּנִי בְּהַבְלֵיהֶם. בְּבֵית שֵׁנִי.

וַאֲנִי אַקְנִיאֵם בְּלֹא עָם. בְּבֵית רִאשׁוֹן שֶׁהֶחֱרִיבוּהוּ כַּשְּׂדִים, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם (ישעיהו כג:יג) "הֵן אֶרֶץ כַּשְׂדִּים זֶה הָעָם לֹא הָיָה".

בְּגוֹי נָבָל אַכְעִיסֵם. שֶׁהֶחֱרִיבָה אוֹתוֹ מַלְכוּת שֶׁלֹּא הָיְתָה הוֹגֶנֶת, שֶׁלֹּא הָיָה לָהֶם לֹא כְּתָב וְלֹא לָשׁוֹן (גיטין פ).

כב **כִּי אֵשׁ קָדְחָה בְאַפִּי.** כִּי יִסְּרָתִים כְּדֵי שֶׁיָּשׁוּבוּ. **וַתִּיקַד עַד שְׁאוֹל תַּחְתִּית.** הוֹסִיפוּ עַל חַטָּאתָם פְּשַׁע בְּאֹפֶן שֶׁהִבְעִירוּ אֶת חֲמָתִי עַד שֶׁאוֹרִידֵם לִשְׁאוֹל תַּחְתִּית, כְּעִנְיַן אָחָז כְּאָמְרוֹ (דברי הימים ב כח:כב) "וּבְעֵת הָצַר לוֹ וַיּוֹסֶף לִמְעוֹל בַּה'".

וַתְּלַהֵט מוֹסְדֵי הָרִים. הֵסִירָה מֵהֶם כָּל רָאשֵׁי הָעָם, כְּאָמְרוֹ (ישעיהו ג:א-ג) "מֵסִיר מִירוּשָׁלַיִם וּמִיהוּדָה מַשְׁעֵן וּמַשְׁעֲנָה גִּבּוֹר וְאִישׁ מִלְחָמָה יוֹעֵץ וְנָבִיא כו'".

כה **וּמֵחֲדָרִים אֵימָה גַּם בָּחוּר גַּם בְּתוּלָה.** וּמֵחֲדָרִים תְּשַׁכֵּל הָאֵימָה אֶת הַבַּחוּרִים וְהַבְּתוּלוֹת.

כו **אָמַרְתִּי אַפְאֵיהֶם.** אַשְׁאִיר אֵיזוֹ פֵּאָה מֵהֶם וְהַמּוֹתָר אֲכַלֵּם, כְּמוֹ שֶׁאֶעֱשֶׂה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים, אַחֲרֵי שֶׁלֹּא הִשְׁגִּיחִי שְׁלֵמוּתָם לֹא בְּמַתַּן תּוֹרָה וְלֹא בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְלֹא בַּגָּלוּת, כְּאָמְרוֹ "כִּי בְהַר צִיּוֹן וּבִירוּשָׁלַיִם תִּהְיֶה פְלֵיטָה כַּאֲשֶׁר אָמַר ה' וּבַשְּׂרִידִים אֲשֶׁר ה' קֹרֵא" (יואל ג:ה).

כז **לוּלֵי כַּעַס אוֹיֵב אָגוּר.** שֶׁמִּתּוֹךְ כַּעַס שֶׁיִּכְעֲסוּ עַל אוֹתָם הַשְּׂרִידִים, יֵשׁ לָחוּשׁ.

פֶּן יְנַכְּרוּ צָרֵימוֹ. פֶּן יִמְשְׁכוּ אֶת לֵב הַשְּׂרִידִים לִהְיוֹת בְּנֵי נֵכָר כְּמוֹתָם.

פֶּן יֹאמְרוּ. לְאוֹתָם הַשְּׂרִידִים.

יָדֵנוּ רָמָה. לְהַכְחִיד אֶת יִשְׂרָאֵל מִגּוֹי "וְנִשְׁאַרְתֶּם מְתֵי מִסְפָּר" (דברים כח:סב).

וְלֹא ה' פָּעַל כָּל זֹאת. שֶׁתַּחְשְׁבוּ לְהִמָּלֵט עַל יָדוֹ. אֲבָל בִּהְיוֹת יִשְׂרָאֵל רַבִּים וּפְזוּרִים בַּאֲרָצוֹת רַבּוֹת, לֹא יַעֲלֶה עַל לֵב לְהִשְׁתַּדֵּל בָּזֶה, כְּאָמְרָם: מַאי דִּכְתִיב "צִדְקוֹת פְּרָזוֹנוֹ בְּיִשְׂרָאֵל"? צְדָקָה עָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּיִשְׂרָאֵל שֶׁפִּזְּרָם.

כח **כִּי גוֹי אֹבַד עֵצוֹת הֵמָּה.** הַבַּבְלִיִּים.

כט **לוּ חָכְמוּ יַשְׂכִּילוּ זֹאת.** אֵיךְ נָפְלוּ יִשְׂרָאֵל בְּיָדָם נֶגֶד הַטֶּבַע בַּעֲוֹנָם.

יָבִינוּ לְאַחֲרִיתָם. וּבָזֶה הָיוּ מְבִינִים מַה יִּהְיֶה בְּאַחֲרִיתָם בְּרֹב פְּשָׁעֵיהֶם.

ל **אֵיכָה יִרְדֹּף אֶחָד אֶלֶף.** הָיָה לָהֶם לְהָבִין שֶׁאֵין זֶה בְּטֶבַע שֶׁאֶחָד יִרְדֹּף אֶלֶף.

אִם לֹא כִּי צוּרָם מְכָרָם. הוּא נִלְחָם בָּם וְהֵסִיר תָּקְפָּם, וּבְכֵן נָשְׁתָּה גְּבוּרָתָם וְהָיוּ לְנָשִׁים.

לא **כִּי לֹא כְצוּרֵנוּ צוּרָם.** וְזֶה קָרָה בְּלִי סָפֵק מִפְּנֵי שֶׁאֵין צוּרָם כְּמוֹ צוּרֵנוּ. כִּי אָמְנָם כָּל אֻמָּה מַצְלַחַת כָּל יְמֵי מֶמְשֶׁלֶת הַשַּׂר שֶׁלָּהּ אוֹ מַזָּלָהּ, וְלֹא יִהְיֶה הַשַּׂר לְעוֹלָם נֶהְפָּךְ לְאוֹיֵב עָמּוֹ. אֲבָל יִפְלוּ בְּסֵר מֶמְשֶׁלֶת הַשַּׂר, וּבִמְשׁוֹל שַׂר אֻמָּה אַחֶרֶת, כְּפִי הַסֵּדֶר שֶׁנָּתַן בָּהֶם הָאֵל יִתְבָּרַךְ. וּלְפִיכָךְ לֹא יֹאבְדוּ בְּאֹפֶן בִּלְתִּי טִבְעִי עַד שֶׁאֶחָד יִרְדֹּף אֶלֶף.

וְאוֹיְבֵינוּ. אַף עַל פִּי שֶׁכַּשְׁדִּים שָׂהֶיוּ אוֹיְבֵי ה׳ וְאוֹיְבֵי עַמּוֹ, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד בְּאָמְרוֹ ״לוּלֵי כַּעַס אוֹיֵב אָגוּר״ (דברים לב:כז), וּבְאָמְרוֹ ״מֵרֹאשׁ פַּרְעוֹת אוֹיֵב״ (דברים לב:מב).

פְּלִילִים. הֵם בַּעֲלֵי מַחֲשָׁבוֹת שִׂכְלִיּוֹת בַּמִּדִּינוֹת, כְּאָמְרוֹ ״וְהַאֲבַדְתִּי חֲכָמִים מֵאֱדוֹם״ (עובדיה א:ח), מִכָּלָל דְּאִיכָּא.

לב כִּי מִגֶּפֶן סְדֹם גַּפְנָם. וְהַטַּעַם שֶׁאֵין בָּהֶם תְּבוּנָה בָּזֶה הָעִנְיָן הוּא מִפְּנֵי שֶׁהֵם מִתְגָּאִים בְּרֹב שַׁלְוָתָם וְנוֹתְנִים כָּל מַחֲשַׁבְתָּם לְהַשִּׂיג תַּעֲנוּגֵי גּוּפָם בִּלְבַד כְּמוֹ אַנְשֵׁי סְדוֹם, וּלְהַשִּׂיג זֶה הָיוּ מוֹאֲסִים כָּל מִינֵי גְּמִילוּת חֲסָדִים, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד הַנָּבִיא בְּאָמְרוֹ (יחזקאל טז:מט) ״הִנֵּה זֶה הָיָה עֲוֹן סְדֹם אֲחוֹתֵךְ גָּאוֹן שִׂבְעַת לֶחֶם וְשַׁלְוַת הַשְׁקֵט הָיָה לָהּ וְלִבְנוֹתֶיהָ וְיַד עָנִי וְאֶבְיוֹן לֹא הֶחֱזִיקָה״.

עֲנָבֵמוֹ עִנְּבֵי רוֹשׁ. וּמִזֶּה הַגֶּפֶן יִצְמְחוּ אֶצְלָם עִנְּבֵי רוֹשׁ, שֶׁהֵם מַעֲשִׂים רָעִים וּמְזִיקִים לַבְּרִיּוֹת, וְזֶה בְּהִשְׁתַּדְּלָם לָשִׂים עֵינֵיהֶם וְלִבָּם עַל בִּצְעָם וְעַל דַּם הַנָּקִי לִשְׁפֹּךְ.

אַשְׁכְּלֹת מְרֹרֹת לָמוֹ. וּבָזֶה יִקְנוּ דֵּעוֹת רָעוֹת וְכוֹזְבוֹת לְדַבֵּר עַל ה׳ תּוֹעָה, וְיֹאמְרוּ ״לֹא יִרְאֶה יָהּ״ (תהלים צד:ז).

לג חֲמַת תַּנִּינָם יָיִן. וְהִנֵּה בְּאוֹתָם אַשְׁכְּלוֹת נִמְצָא יַיִן שֶׁהוּא חֲמַת תַּנִּינִים מְשֻׁמָּר בַּעֲנָבָיו, וְהוּא פַּרְעָנוּת רָאוּי לָהֶם בְּמִדַּת הַדִּין וְנִשְׁמָר עַד שֶׁיּוֹצִיאֵהוּ הָאֵל יִתְבָּרַךְ מֵאוֹתָם הָעֲנָבִים לְהַשְׁקוֹתָם, כְּאָמְרוֹ ״פּוּרָה דָּרַכְתִּי לְבַדִּי״ (ישעיהו סג:ג).

לד הֲלֹא הוּא כָּמוּס עִמָּדִי. כְּאָמְרוֹ ״כִּי יוֹם נָקָם בְּלִבִּי״ (ישעיהו סג:ד).

חָתוּם בְּאוֹצְרוֹתָי. כְּאָמְרוֹ (דניאל יב:ט) ״כִּי סְתוּמִים וַחֲתוּמִים הַדְּבָרִים עַד עֵת קֵץ״.

לה לִי נָקָם. עָלַי מוּטָל לְהָשִׁיב נָקָם לְצָרַי.

וְשִׁלֵּם. וְגַם כֵּן תַּשְׁלוּם מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה.

לָעֵת תָּמוּט רַגְלָם. כְּשֶׁתִּתְמַלֵּא סְאָתָם וְנִפָּלוּ וְנִשְׁבָּרוּ.

לו כִּי קָרוֹב יוֹם אֵידָם וְחָשׁ עֲתִידוֹת לָמוֹ כִּי יָדִין ה׳ עַמּוֹ. כִּי אָמְנָם יִהְיֶה קָרוֹב יוֹם אֵיד הָאֻמּוֹת כַּאֲשֶׁר יָדִין ה׳ עַמּוֹ, כְּאָמְרוֹ ״וּבָרוֹתִי מִכֶּם הַמּוֹרְדִים וְהַפּוֹשְׁעִים״ (יחזקאל כ:לח), כִּי אָז יֹאבְדוּ מְהֵרָה שְׁאָר הָאֻמּוֹת.

וְעַל עֲבָדָיו יִתְנֶחָם. יִתְנַחֵם עַל הָרָעָה הָרְאוּיָה לְעַמּוֹ וִירַחֵם עֲלֵיהֶם בִּשְׁבִיל עֲבָדָיו שֶׁבְּתוֹכָם, כְּאָמְרוֹ ״כֵּן אֶעֱשֶׂה לְמַעַן עֲבָדַי לְבִלְתִּי הַשְׁחִית הַכֹּל״ (ישעיהו סה:ח).

כִּי יִרְאֶה כִּי אָזְלַת יָד. וְהַטַּעַם שֶׁיִּתְנַחֵם אָז עַל הָרָעָה הָרְאוּיָה לְעַמּוֹ וְשֶׁזֶּה יַעֲשֶׂה בִּשְׁבִיל עֲבָדָיו וְלֹא כֵן עָשָׂה כָּל יְמֵי הַגָּלוּת, הוּא כִּי אָז יִרְאֶה אֶת יִשְׂרָאֵל בְּתַחְתִּית הָעֹנִי וְלַחַץ הַגָּלוּת בְּאֹפֶן שֶׁאֵינָם יְכוֹלִים לְחִיּוֹת עוֹד בּוֹ, כְּמוֹ שֶׁהָיָה הָעִנְיָן בְּמִצְרַיִם כְּאָמְרוֹ ״וַיַּרְא אֶת עָנְיֵנוּ וְאֶת עֲמָלֵנוּ וְאֶת לַחֲצֵנוּ״ (דברים כו:ז).

וְאֶפֶס עָצוּר וְעָזוּב. וְיִרְאֶה שֶׁאֵין לָהֶם עוֹד מָמוֹן עָצוּר בַּבַּיִת וְלֹא עָזוּב בַּשָּׂדֶה.

לז וְאָמַר. הָאֵל יִתְבָּרַךְ לְיִשְׂרָאֵל.

אֵי אֱלֹהֵימוֹ. שֶׁל אֻמּוֹת הָעוֹלָם. כִּי אָז אָמְנָם יָסִיר שִׁלְטוֹן כָּל שָׂרֵי מַעְלָה וּמַטָּה, כְּאָמְרוֹ ״יִפְקֹד ה׳ עַל צְבָא הַמָּרוֹם בַּמָּרוֹם, וְעַל מַלְכֵי הָאֲדָמָה עַל הָאֲדָמָה״ (ישעיהו כד:כא).

לח יָקוּמוּ וְיַעְזְרֻכֶם. וּכְמוֹ כֵן יֹאמַר הָאֵל לְיִשְׂרָאֵל: אַיֵּה הָאֻמּוֹת וּמַלְכֵיהֶן שֶׁיָּקוּמוּ וְיַעְזְרוּכֶם מִן הַדִּין שֶׁלִּי, כְּמוֹ שֶׁהֵיִיתֶם חוֹשְׁבִים לְהִתְגּוֹנֵן בָּהֶם בַּגָּלוּת.

לט רְאוּ עַתָּה כִּי אֲנִי אֲנִי הוּא. שֶׁהָיִיתִי מֵבִיא עֲלֵיכֶם פֻּרְעָנוּת.

וְאֵין אֱלֹהִים עִמָּדִי. וְלֹא הָיָה זֶה מִכֹּחַ שָׂרֵי מַעְלָה וּצְבָא הַשָּׁמָיִם.

אֲנִי אָמִית וַאֲחַיֶּה. כְּאָמְרוֹ ״וְהַעֲלֵיתִי אֶתְכֶם מִקִּבְרוֹתֵיכֶם״ (יחזקאל לז:יב).

מָחַצְתִּי. בְּמַכַּת נָע וָנָד, כְּאָמְרוֹ ״וְהִכָּה ה׳ אֶת יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר יָנוּד הַקָּנֶה בַּמָּיִם״ (מלכים א יד:טו).

וַאֲנִי אֶרְפָּא. כְּאָמְרוֹ (ישעיהו ל:כו) ״בְּיוֹם חֲבֹשׁ ה׳ אֶת שֶׁבֶר עַמּוֹ וּמַחַץ מַכָּתוֹ יִרְפָּא״.

מ כִּי אֶשָּׂא אֶל שָׁמַיִם יָדִי. לְהִשָּׁבַע, כְּעִנְיַן ״וַיָּרֶם יְמִינוֹ וּשְׂמֹאלוֹ אֶל הַשָּׁמָיִם״ (דניאל יב:ז).

וָאֹמַרְתִּי חַי אָנֹכִי לְעוֹלָם. אֶשָּׁבַע שֶׁכְּמוֹ שֶׁאֲנִי חַי לְעוֹלָם, כְּעִנְיַן אָמְרוֹ ״וַיִּשָּׁבַע בְּחֵי עוֹלָם״ (דניאל יב:ז).

מא אִם שַׁנּוֹתִי. אַף עַל פִּי שֶׁחִדַּדְתִּי נֶגֶד יִשְׂרָאֵל בִּימֵי הַחֻרְבָּן אֶת בָּרָק חַרְבִּי, לֹא פִּי חַרְבִּי.

וְתֹאחֵז בְּמִשְׁפָּט יָדִי. וְאַף עַל פִּי שֶׁאַחַר כָּךְ תֹּאחֵז בְּמִשְׁפָּט יָדִי נֶגְדָּם, כִּי יָדִין ה׳ עַמּוֹ. מִכָּל מָקוֹם.

אָשִׁיב נָקָם לְצָרָי. הַנָּקָם שֶׁעָשׂוּ בְּיִשְׂרָאֵל, כְּאָמְרוֹ ״יַעַן עֲשׂוֹת אֱדוֹם בִּנְקֹם נָקָם לְבֵית יְהוּדָה״ (יחזקאל כה:יב), אָשִׁיב לָהֶם אוֹתוֹ הַנָּקָם, כְּאָמְרוֹ ״וְנָתַתִּי נִקְמָתִי בֶּאֱדוֹם בְּיַד עַמִּי יִשְׂרָאֵל״ (יחזקאל כה:יד).

וּלְמְשַׂנְאַי אֲשַׁלֵּם. תַּשְׁלוּמֵי מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, כְּאָמְרוֹ ״כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתָ כֵּן יֵעָשֶׂה לָךְ, גְּמֻלְךָ יָשׁוּב בְּרֹאשֶׁךָ״ (עובדיה א:טו).

מב **אַשְׁכִּיר חִצַּי מִדָּם וְחַרְבִּי תֹּאכַל בָּשָׂר.** כְּאָמְרוֹ ״כִּי בָאֵשׁ ה׳ נִשְׁפָּט וּבְחַרְבּוֹ אֶת כָּל בָּשָׂר״ (ישעיהו סו:טז).

מִדַּם חָלָל וְשִׁבְיָה. כְּאָמְרוֹ ״וְרַבּוּ חַלְלֵי ה׳״ (ישעיהו כב:ב).

מג **הַרְנִינוּ גוֹיִם.** אַתֶּם חִצַּי שה׳ וְחַרְבּוֹ, שֶׁיְּכִירוּ כֻּלָּם כִּי יָשָׁר ה׳ וְלֹא עַוְלָתָה בּוֹ, כְּאָמְרוֹ ״יִשְׂמְחוּ וִירַנְּנוּ לְאֻמִּים כִּי תִשְׁפֹּט עַמִּים מִישׁוֹר״ (תהלים סז:ה).

עַמּוֹ. וְהַרְנִינוּ עַמּוֹ, שֶׁיִּתְּנוּ תּוֹדָה וְקוֹל זִמְרָה.

כִּי דַם עֲבָדָיו יִקּוֹם וְנָקָם יָשִׁיב לְצָרָיו. וְרִנָּת עַמּוֹ תִּהְיֶה עַל נִקְמַת דַּם עֲבָדָיו וְעַל נָקָם שֶׁיָּשִׁיב לְצָרָיו בִּשְׁבִיל מַה שֶּׁעָשׂוּ לְיִשְׂרָאֵל דֶּרֶךְ נְקָמָה.

וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ. בְּהִשָּׁמֶּה מֵהֶם מִמַּה שֶּׁנַּעֲשָׂה בָּהּ.

עַמּוֹ. וְיכַפֵּר גַּם כֵּן עַמּוֹ מִכָּל מַה שֶּׁעָשׂוּ מֵחִלּוּל ה׳ וְזוּלָתוֹ, בְּמַה שֶּׁסָּבְלוּ בַּגָּלוּת בְּאֹפֶן שֶׁיָּשִׁיב שְׁכִינָתוֹ בְּתוֹכָם, כְּאָמְרוֹ ״יַחְדָּו יְרַנֵּנוּ כִּי עַיִן בְּעַיִן יִרְאוּ בְּשׁוּב ה׳ צִיּוֹן״ (ישעיהו נב:ח).

מו **אֲשֶׁר אָנֹכִי מֵעִיד בָּכֶם הַיּוֹם.** בְּשִׁירַת הַאֲזִינוּ שֶׁאֲנִי מֵעִיד וּמַתְרֶה בְּיִשְׂרָאֵל, שֶׁכְּמוֹ שֶׁנָּתַן לָהֶם הָאֵל יִתְבָּרַךְ פַּרְנָסָה שֶׁלֹּא בְּצַעַר כְּדֵי שֶׁיַּעַבְדוּהוּ, כֵּן יַשְׂחִיתֵם בְּהַחְטִיאָם כַּוָּנָתוֹ.

אֲשֶׁר תְּצַוּוּם אֶת בְּנֵיכֶם. בְּסוֹף יְמֵיכֶם הַזְכִּירוּ בְּצַוָּאתְכֶם לִבְנֵיכֶם כָּל אֵלֶּה הַדְּבָרִים, וּתְצַוּוּם שֶׁיִּשְׁמְרוּ מְאֹד לְנַפְשָׁם פֶּן יַשְׁחִיתוּן, כְּמוֹ שֶׁצִּוָּה דָּוִד לִשְׁלֹמֹה בְּנוֹ.

לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת. כְּדֵי שֶׁהַבָּנִים יִשְׁמְרוּ וְיַעֲשׂוּ.

מט **וּרְאֵה אֶת הָאָרֶץ.** לָתֵת שָׁם בִּרְכָתְךָ.

נ **וּמֻת בָּהָר.** קַבֵּל עָלֶיךָ הַמִּיתָה לְכַפָּרָה עַל אֲשֶׁר מְעַלְתֶּם.

וְהֵאָסֵף אֶל עַמֶּיךָ. וּבָזֶה תֵּאָסֵף בִּצְרוֹר הַחַיִּים עִם הַכְּשֵׁרִים כָּמוֹךָ.

פרק לג

א **וְזֹאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בֵּרַךְ מֹשֶׁה.** כְּשֶׁהֵרְאָהוּ הָאֵל יִתְבָּרַךְ אֶת כָּל הָאָרֶץ לִפְנֵי מוֹתוֹ, כְּדֵי שֶׁיְּבָרֵךְ אֶת הָאָרֶץ וְאֶת יִשְׂרָאֵל בָּהּ, כְּמוֹ שֶׁהָיְתָה כַּוָּנָתוֹ בְּאָמְרוֹ ״אֶעְבְּרָה נָּא וְאֶרְאֶה״ (דברים ג:כה). וְכֵן כַּוָּנַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ כַּאֲשֶׁר אָמַר לוֹ ״וּרְאֵה אֶת הָאָרֶץ״ (במדבר כז:יב). זֹאת הִיא הַבְּרָכָה שֶׁבֵּרַךְ.

ב **וַיֹּאמַר.** וְקֹדֶם שֶׁהִתְחִיל הַבְּרָכָה הַמִּתְחֶלֶת ״בָּרוּךְ וּנְחֹשֶׁת מְנַעֲלֶיךָ״ (דברים לג:כה), אָמַר זֹאת הַהַקְדָּמָה וְהִתְפַּלֵּל עַל הַשְּׁבָטִים לְמַעַן תָּחוּל בִּרְכָתוֹ. כִּי אָמְנָם דִּבְרֵי הַבְּרָכָה בְּכָל מָקוֹם מְדַבְּרִים עִם הַמְבֹרָךְ, כְּאָמְרוֹ ״אָמוֹר לָהֶם״ (במדבר ו:כג). וְכֵן כָּל דְּבָרָיו מִ״בָּרוּךְ וּנְחֹשֶׁת״ (דברים לג:כה) עַד ״עַל בָּמוֹתֵימוֹ תִּדְרֹךְ״ (דברים לג:כט) הָיוּ עִם יִשְׂרָאֵל, אֲבָל דְּבָרָיו הַקּוֹדְמִים הָיוּ עִם הָאֵל לְבַקֵּשׁ מִלְּפָנָיו עַל עַמּוֹ.

ה׳. לְשׁוֹן קְרִיאָה.

מִפִּינַי בָּא וַיָּרַח כּוֹ׳ אֵשׁ דָּת לָמוֹ. הִזְכִּיר זְכוּתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל כְּדֵי שֶׁתִּתְקַבֵּל תְּפִלָּתוֹ עֲלֵיהֶם וְתָחוּל בִּרְכָתוֹ, וְאָמַר אֵל הָאֵל יִתְבָּרַךְ: הִנֵּה מִסִּינַי בָּא וַיָּרַח וְהוֹפִיעַ מִמְּקוֹמוֹת שׁוֹנִים לְיִשְׂרָאֵל קֹדֶשׁ שֶׁל אֵשׁ דָּת, וְהוּא הַחֵלֶק הָעִיּוּנִי הַבָּא מֵרִבְבוֹת קֹדֶשׁ, מִצַּד יָמִין שֶׁל קֹדֶשׁ, כִּי אָמְנָם נִתַּן בְּאַסְפַּקְלַרְיָא הַמְאִירָה.

ג **אַף חֹבֵב עַמִּים.** וְאַף עַל פִּי שֶׁאַתָּה חוֹבֵב עַמִּים, כַּאֲמָרְךָ ״וְהָיִיתֶם לִי סְגֻלָּה מִכָּל הָעַמִּים״ (שמות יט:ה), וּבָזֶה הוֹדַעְתָּ שֶׁכָּל הַמִּין הָאֱנוֹשִׁי סְגֻלָּה אֶצְלְךָ, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ג:יח) ״חָבִיב אָדָם שֶׁנִּבְרָא בְּצֶלֶם״, מִכָּל מָקוֹם ״כָּל קְדֹשָׁיו בְּיָדֶךָ״ (דברים לג:ג). הִנֵּה אָמַרְתָּ שֶׁכָּל קְדוֹשָׁיו שֶׁל קֹדֶשׁ שֶׁל אֵשׁ דָּת הֵם בְּיָדְךָ כִּצְרוֹר הַכֶּסֶף, שֶׁהֵם חֲבִיבִים מִשְּׁאָר הַמִּין, כַּאֲמָרוֹ ״וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים וְגוֹי קָדוֹשׁ״ (שמות יט:ו), כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ג:יח) ״חֲבִיבִין יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ בָנִים לַמָּקוֹם״.

וְהֵם חָכוּ. נִשְׁבְּרוּ, כְּמוֹ ״וְאִישׁ תַּכְכִּים הִתְפַּלְּלוּ״ (משלי כט:יג) בְּרוּחַ נִשְׁבָּרָה.

לְרַגְלֶךָ. לַהֲדוֹם רַגְלֶיךָ בְּסִינַי.

ד **יְשָׂא מַדְבְּרוֹתֶיךָ. תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה.** אָמְרוּ אֶל הָאֵל יִתְבָּרַךְ יִשָּׂא אֵלֵינוּ מֹשֶׁה אֶת מַדְבְּרוֹתֶיךָ שֶׁהֵם הַתּוֹרָה שֶׁצִּוָּה לָנוּ, וְאָמַר ״מַדְבְּרוֹתֶיךָ״ כְּאָמְרוֹ ״וַיִּשְׁמַע אֶת הַקּוֹל מְדַבֵּר אֵלָיו״ (במדבר ז:פט).

מוֹרָשָׁה קְהִלַּת יַעֲקֹב. שֶׁהִיא לְמוֹרָשָׁה לִקְהִלַּת יַעֲקֹב, מְקֻבֶּלֶת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ לְמוֹרָשָׁה.

ה **וַיְהִי בִישֻׁרוּן מֶלֶךְ.** וְאָז מִי שֶׁהָיָה מֶלֶךְ בִּישֻׁרוּן, וְהוּא הָאֵל יִתְבָּרַךְ, שֶׁהָיָה מֶלֶךְ בֵּין הַמְעַיְנִים וְתוֹפְשֵׁי הַתּוֹרָה.

בְּהִתְאַסֵּף רָאשֵׁי עָם. בְּמַתַּן תּוֹרָה, כְּאָמְרוֹ ״הַתְקָרְבוּן אֵלַי כָּל רָאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם וְזִקְנֵיכֶם״ (דברים ה:כ). וּכְאָמְרוֹ ״הֵן הֶרְאָנוּ ה׳ אֱלֹהֵינוּ אֶת כְּבוֹדוֹ וְגוֹ׳״ (דברים ה:כא).

יַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל. הָיָה מֶלֶךְ עַל כָּל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל יַחְדָּיו, שֶׁאָז הוֹדוּ וְקִבְּלוּ מַלְכוּתוֹ, כְּאָמְרָם ״וַאֲתְּ תְּדַבֵּר אֵלֵינוּ אֵת כָּל אֲשֶׁר יְדַבֵּר ה׳ אֱלֹהֵינוּ אֵלֶיךָ וְשָׁמַעְנוּ וְעָשִׂינוּ״ (דברים ה:כד).

ו **יְחִי רְאוּבֵן.** אַף עַל פִּי שֶׁבָּחַר רְאוּבֵן מֵעֵבֶר לַיַּרְדֵּן שֶׁאֵינָהּ מֵאֶרֶץ ה׳, כְּאָמְרוֹ ״וְאַךְ אִם טְמֵאָה אֶרֶץ אֲחֻזַּתְכֶם״ (יהושע כב:יט), וּלְפִי זֶה אֵינָהּ כָּל כָּךְ מוּכֶנֶת לִזְכוֹת בָּהּ לְחַיֵּי עוֹלָם, מִכָּל מָקוֹם יְחִי לְבַדּוֹ לָעַד.

וְאַל יָמוּת וִיהִי מְתָיו מְסָפָּר. וְאַל יָמוּת בָּעוֹלָם הַזֶּה בְּאֹפֶן שֶׁיִּהְיוּ אֲנָשָׁיו מוּעָטִים, כְּעִנְיַן ״וַאֲנִי מְתֵי מִסְפָּר״ (בראשית לד:ל), אַף עַל פִּי שֶׁכָּתוּב ״לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה״ (דברים יא:כא).

ז **וְזֹאת לִיהוּדָה.** וְזֹאת הַבַּקָּשָׁה אֲנִי מְבַקֵּשׁ וּמִתְפַּלֵּל גַּם עַל אֶרֶץ יְהוּדָה אֲשֶׁר בְּתוֹכָהּ נַחֲלַת שִׁמְעוֹן מְפֻזֶּרֶת, שֶׁלֹּא יָמוּתוּ בַּמִּלְחָמָה, כִּי יַחְדָּיו הָיוּ יוֹצְאִים לַמִּלְחָמָה.

וַיֹּאמַר שְׁמַע ה׳ קוֹל יְהוּדָה. וּמִלְּבַד מַה שֶּׁאָמַר ״וְזֹאת לִיהוּדָה״, אָמַר גַּם כֵּן ״שְׁמַע ה׳ קוֹל יְהוּדָה״ כְּשֶׁיִּתְפַּלֵּל בְּמִלְחָמָה אוֹ זוּלָתָהּ.

יָדָיו רָב לוֹ וְעָזָר מִצָּרָיו תִּהְיֶה. אַתָּה תֶּהְיֶה יָדָיו נִלְחָם בַּעֲדוֹ, וְתִהְיֶה גַּם כֵּן רָב לוֹ וְנוֹקֵם נִקְמָתוֹ, וְגַם כֵּן עֵזֶר מִצָּרָיו כְּשֶׁיִּלָּחֲמוּ עָלָיו.

ח **תֻּמֶּיךָ וְאוּרֶיךָ לְאִישׁ חֲסִידֶךָ.** הִנֵּה הַתֻּמִּים וְגַם הָאוּרִים נְתַתָּם לְאַהֲרֹן שֶׁהָיָה אִישׁ וְרֹאשׁ לַשֵּׁבֶט הֶחָסִיד שֶׁהוּא שֵׁבֶט לֵוִי. וּבְזֶה הִתְבָּאֵר שֶׁהָיָה מְדַבֵּר בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ וּשְׁכִינָה שׁוֹרָה עָלָיו, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יומא עג) כָּל כֹּהֵן שֶׁמְּדַבֵּר בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ וּשְׁכִינָה שׁוֹרָה עָלָיו נִשְׁאָלִים בּוֹ בְּאוּרִים וְתֻמִּים.

אֲשֶׁר נִסִּיתוֹ בְּמַסָּה. בְּכָל מַסָּה שֶׁנִּסּוּ יִשְׂרָאֵל אֶת הָאֵל יִתְבָּרַךְ, כְּאָמְרוֹ ״וַיְנַסּוּ אוֹתִי זֶה עֶשֶׂר פְּעָמִים״ (במדבר יד:כב), לֹא נִסּוּהוּ שֵׁבֶט לֵוִי, וְלָכֵן לֹא נִגְזְרָה עֲלֵיהֶם גְּזֵרַת מְרַגְּלִים.

תְּרִיבֵהוּ עַל מֵי מְרִיבָה. שֶׁהִכְחַדְתָּ אֶת שְׁנֵי רָאשָׁיו שֶׁהֵם מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן בְּסִבַּת מֵי מְרִיבָה.

ט **הָאֹמֵר לְאָבִיו.** בְּעִנְיַן הָעֶגֶל.

וְאֶת בָּנָיו לֹא יָדָע כִּי שָׁמְרוּ אִמְרָתֶךָ. לֹא הִקְפִּיד עַל חַיֵּי בָּנָיו בַּמִּדְבָּר כְּדֵי לִשְׁמוֹר אֲמָרָתֶךָ, וְהוּא מִצְוַת מִילַת הַבָּנִים, אַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ מֵתִים רַבִּים מֵהֶם, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יבמות עב) ״מִפְּנֵי שֶׁלֹּא נָשְׁבָה לָהֶם רוּחַ צְפוֹנִית״.

וּבְרִיתְךָ יִנְצֹרוּ. כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שִׁבְטוֹ שֶׁל לֵוִי לֹא עָבְדוּ עֲבוֹדָה זָרָה, וְזֶה הִתְאַמֵּת בְּמִצְרַיִם וּבַמִּדְבָּר.

י **יוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב.** וּמֵאַחַר שֶׁהוּא שֵׁבֶט כָּשֵׁר, תֵּן לָהֶם חֵן וְשֵׂכֶל טוֹב שֶׁיּוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חגיגה): ״אִם דּוֹמֶה הָרַב לְמַלְאַךְ ה׳ צְבָאוֹת, יְבַקְּשׁוּ תוֹרָה מִפִּיהוּ״.

יא **בָּרֵךְ ה׳ חֵילוֹ.** בָּרֵךְ נְכָסֵיהֶם בְּאֹפֶן שֶׁיִּסְפִּיק לָהֶם מְעַט עֹסֶק בָּם, וְיִהְיֶה לָהֶם פְּנַאי לְהָבִין וּלְהוֹרוֹת.

וּפֹעַל יָדָיו תִּרְצֶה. עֲבוֹדָתָם בַּמִּקְדָּשׁ תִּהְיֶה לְרָצוֹן לְפָנֶיךָ.

מְחַץ מָתְנַיִם קָמָיו וּמְשַׂנְאָיו מִן יְקוּמוּן. שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לָקוּם עֲלֵיהֶם, כְּעִנְיַן קֶרַח וַעֲדָתוֹ הַמֶּלֶךְ.

יב **יְדִיד ה׳.** כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת נה:) שֶׁבִּנְיָמִין מֵת בַּעֲטִיוֹ שֶׁל נָחָשׁ, וְהִזְכִּיר זְכוּתוֹ לְפָנָיו.

יִשְׁכֹּן לָבֶטַח עָלָיו. שֶׁלֹּא יִמְרְדוּ בְּמַלְכוּת עִם עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים.

יג **מְבֹרֶכֶת ה׳ אַרְצוֹ.** הִנֵּה חֶלְקוֹ שֶׁל יוֹסֵף הִיא אֶרֶץ מְבֹרֶכֶת בְּטֶבַע.

מִמֶּגֶד שָׁמַיִם מִטָּל. וְהִנְנִי מִתְפַּלֵּל שֶׁבִּרְכָתָהּ תִּהְיֶה גַּם כֵּן מִצַּד מְגַדְּנוֹת הַמִּתְבַּשְּׁלוֹת בְּכֹחוֹת הַשָּׁמַיִם מִטָּל, גַּם בְּלִי מָטָר, וּמִתְּהוֹם, וּמִמֶּגֶד תְּבוּאוֹת וְכוּ׳.

טז **וּרְצוֹן שֹׁכְנִי סְנֶה.** וְגַם רְצוֹן הָאֵל שֶׁנִּגְלָה בַּסְּנֶה, אֲשֶׁר בּוֹ הוֹרָה עִנְיַן ״עִמּוֹ אָנֹכִי בְצָרָה״ (תהלים צא:טו). כָּל אֵלֶּה תָּבוֹאתָה לְרֹאשׁ יוֹסֵף, מִלְּבַד בִּרְכוֹתָיו עִם הַצְּפִיּוּר תָּבאנָה עַל רֹאשׁוֹ מֵאֵת אֱלֹהֵי מָרוֹם, שֶׁהוּא יְבָרֵךְ בִּלְתִּי אֶמְצָעִי.

וּלְקָדְקֹד נְזִר אֶחָיו. כִּי אֶמְנָם רָאוּי הוּא לָזֶה, כִּי אֶמְנָם הָיָה בַּעַל נֶזֶר וְכֶתֶר מַלְכוּת בְּקֶרֶב אֶחָיו, וְהִתְנַהֵג עִם כֻּלָּם בַּחֲסִידוּת.

יז **בְּכוֹר שׁוֹרוֹ.** וְהוּא יוֹסֵף בְּכוֹר שׁוֹרוֹ שֶׁל שׁוֹכְנֵי סְנֶה, שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁהַמַּלְכוּת לִיהוּדָה וְנִקְרָא אַרְיֵה, הִנֵּה אַחֲרָיו בְּמַעֲלָה הָיָה יוֹסֵף כְּמוֹ הַשּׁוֹר אַחַר הָאֲרִי, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חגיגה יג:) מֶלֶךְ בְּחַיּוֹת אַרְיֵה, בִּבְהֵמוֹת שׁוֹר. וּבָזֶה הָיָה שִׁבְטוֹ שֶׁל יוֹסֵף רִאשׁוֹן בַּשִּׁבָטִים אַחַר שֵׁבֶט יְהוּדָה, כְּאָמְרוֹ (הושע יג:א) ״כִּדְבַר אֶפְרַיִם רָתֵת״.

הָדָר לוֹ. אַף עַל פִּי שֶׁאֵין לוֹ הוֹד מַלְכוּת, הוּא רָאוּי לְהָדָר וּמַעֲלָה.

בָּהֶם עַמִּים יְנַגַּח יַחְדָּו. יַחְדָּיו עִם הַשֵּׁבֶט הַמּוֹלֵךְ וְיֹאבַד עַמִּים רַבִּים, כְּאָמְרוֹ (ישעיהו יא:יג-יד) ״וְסָרָה קִנְאַת אֶפְרַיִם וְצֹרְרֵי יְהוּדָה יִכָּרֵתוּ, וְעָפוּ בְכָתֵף פְּלִשְׁתִּים יָמָּה, יַחְדָּיו יָבֹזּוּ אֶת בְּנֵי קֶדֶם״.

יט **עַמִּים הַר יִקְרָאוּ.** יִשָּׂשכָר וּזְבוּלוּן יִקְרְאוּ אֻמּוֹת הָעוֹלָם אֶל הָהָר הַטּוֹב בְּמִינֵי סְחוֹרָתָם הַבְּלִתִּי נִמְצָאִים בֵּין הָאֻמּוֹת.

שָׁם יִזְבְּחוּ זִבְחֵי צֶדֶק. גַּם תַּגְרֵי הָאֻמּוֹת שָׁזָּבְחוּ זִבְחֵיהֶם לַשֶּׁמֶשׁ וְלַיָּרֵחַ, הִנֵּה בְּבוֹאָם אֶל הָהָר הַטּוֹב יִזְבְּחוּ שָׁם זִבְחֵי צֶדֶק.

כִּי שֶׁפַע יַמִּים יִינָקוּ. יִשָּׂשכָר וּזְבוּלוּן יִהְיֶה לָהֶם מִינֵי סְחוֹרָה הַבָּאִים מִן הַיָּם, וּמֵהֶם שֶׁפְּפוּנִים וּטְמוּנִים בַּחוֹל, כְּמוֹ דַּם חִלָּזוֹן וּזְכוּכִית לְבָנוֹת בְּחוֹלְסִית שֶׁבַּחוֹל.

כ **בָּרוּךְ מַרְחִיב גָּד.** שֶׁנָּתַן לוֹ חֵלֶק גָּדוֹל מֵחֵלֶק כָּל אֶחָד מִשְּׁאָר הַשְּׁבָטִים בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן, כִּי אָמְנָם אֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג הָיְתָה גְּדוֹלָה בַּמַּה, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הָיְתָה זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ כְּמוֹ עֵבֶר הַיַּרְדֵּן.

כְּלָבִיא שָׁכַן. רָאוּי הוּא לְזֹאת הַמַּרְחָבָה, מִפְּנֵי שֶׁהוּא שׁוֹכֵן בְּתוֹךְ הָאֻמּוֹת כְּמוֹ אַרְיֵה לָאֳכוֹל אֶת סְבִיבָיו.

כא **וַיַּרְא רֵאשִׁית לוֹ.** וְגַם כֵּן רָאוּי הוּא לְזֹאת הַמַּרְחָבָה, כִּי אָמְנָם כְּשֶׁבָּחַר גָּד אֶת אֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג, אַף עַל פִּי שֶׁאֵינָהּ כְּקֶדֶשֶׁת עֵבֶר הַיַּרְדֵּן, הָיְתָה כַּוָּנָתוֹ לְהַשִּׂיג דָּבָר עִקָּרִי אֶצְלוֹ, כִּי שָׁם בְּאֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג חֶלְקַת מְחֹקֵק סְפוּן הָיְתָה, אוֹתָהּ הַחֶלְקָה שֶׁהַמְּחֹקֵק קָבוּר בָּהּ, שֶׁהוּא מֹשֶׁה.

וַיִּתְאָ רֵאשִׁי עָם. וְשָׁם בְּאֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג אָתָא הַמְּחֹקֵק בְּרֵאשֵׁי הָעָם לְכִבּוּשׁ אֶת הָאָרֶץ.

צִדְקַת ה׳ עָשָׂה וּמִשְׁפָּטָיו עִם יִשְׂרָאֵל. וְשָׁם עָשָׂה הַמְּחוֹקֵק אֶת צִדְקַת ה׳ לְיִשְׂרָאֵל, שֶׁבְּאֵר שָׁם אֶת תּוֹרָתוֹ. וְשָׁם נִשְׁפַּט עִם יִשְׂרָאֵל וְהִתְוַכֵּחַ מִשְׁפְּטֵי ה׳ וְדִינָיו עֲלֵיהֶם, כְּעִנְיַן שְׁמוּאֵל בְּאָמְרוֹ (שמואל א יב:ז) ״הִתְיַצְּבוּ וְאִשָּׁפְטָה אִתְּכֶם אֶת כָּל צִדְקוֹת ה׳״.

כב **גּוּר אַרְיֵה יְזַנֵּק מִן הַבָּשָׁן.** הִנֵּה הָאַרְיֵה לֹא יְזַנֵּק מִן הַבָּשָׁן שֶׁהוּא מָקוֹם מִבְחַר הַמַּקְנֶה, כְּאָמְרוֹ ״אֲבִירֵי בָשָׁן״ (תהלים כב:יג), ״פָּרוֹת הַבָּשָׁן״ (עמוס ד:א), זוֹלְתִי בִּהְיוֹתוֹ בָּטוּחַ לְטָרֹף אֵיזֶה טֶרֶף שֶׁיְּזַדַּמֵּן לוֹ חוּץ לַבָּשָׁן. וְכֵן יִהְיֶה דָּן בָּטוּחַ לִכְבֹּשׁ סְבִיבוֹתָיו וְיֵצֵא עֲלֵיהֶן בֶּטַח.

כג **נַפְתָּלִי שְׂבַע רָצוֹן וּמָלֵא בִּרְכַּת ה׳ יָם וְדָרוֹם יָרָשָׁה.** אַתָּה נַפְתָּלִי יָרַשְׁתָּ יָם וְדָרוֹם, שְׂבַע רָצוֹן וּמָלֵא בִּרְכַּת ה׳, וְאֵינִי צָרִיךְ לְהִתְפַּלֵּל עַל בִּרְכַּת אַרְצְךָ, וְזֶה כִּי בְּחֶלְקוֹ יִהְיוּ פְּרוֹת גִּינוֹסַר הָרִאשׁוֹנִים לְהִתְבַּשֵּׁל, וּמֵהֶם יִהְיוּ בְּכוּרִים רְצוּיִים לְפָנָיו.

כד **בָּרוּךְ מִבָּנִים אָשֵׁר.** הִנֵּה אָשֵׁר בָּזֶה יִהְיֶה בָּרוּךְ מִכָּל שְׁאָר הַשְּׁבָטִים, כִּי אָמְנָם עַל כָּל עָשִׁיר תִּהְיֶה קִנְאַת אֶחָיו וְשִׂנְאָתָם בְּצַד מָה, וְהֵפֶךְ זֶה יִקָּרֶה לְשִׁבְטוֹ שֶׁל אָשֵׁר, כִּי אָמְנָם יִהְי רְצוּי אֶחָיו.

וְטוֹבֵל בַּשֶּׁמֶן רַגְלוֹ. וְזֶה שֶׁהוּא הָיָה נוֹתֵן זוֹל בַּשֶּׁמֶן בֵּין אֶחָיו לְרֹב הַשֶּׁמֶן אֲצִלוֹ.

כה **בַּרְזֶל וּנְחֹשֶׁת מִנְעָלֶיךָ וּכְיָמֶיךָ דָּבְאֶךָ. אֵין כָּאֵל יְשֻׁרוּן.** אַחַר שֶׁפִּיֵּם תְּפִלָּתוֹ עַל הַשְּׁבָטִים, הִתְחִיל בְּבִרְכַת יִשְׂרָאֵל בִּכְלָל וְאָמַר: אַתָּה יְשֻׁרוּן, בִּהְיוֹת כִּי אֵין כָּאֵל יָכוֹל עַל כֹּל וּבִלְתִּי מִשְׁתַּנֶּה, תִּהְיֶה מַלְכוּתְךָ נִבְדֶּלֶת מִכָּל שְׁאָר הַמַּלְכֻיּוֹת בִּשְׁתַּיִם. רִאשׁוֹנָה, שֶׁלֹּא יִכָּנְסוּ בָהּ אֻמּוֹת לְהִלָּחֵם, ״וְלֹא יַחְמֹד אִישׁ אֶת אַרְצֶךָ״ (שמות לד:כד) מִיָּרְאָתְךָ, כְּמוֹ שֶׁהָיָה כָּל יְמֵי יְהוֹשֻׁעַ וְכָל יְמֵי הַזְּקֵנִים אֲשֶׁר הֶאֱרִיכוּ יָמִים אַחֲרֵי יְהוֹשֻׁעַ (יהושע כד:לא), כְּאִלּוּ תִּהְיֶה הָאָרֶץ נְעוּלָה בְּמַנְעוּלֵי בַּרְזֶל וּנְחֹשֶׁת. שֵׁנִית, שֶׁלֹּא תִּהְיֶה מַלְכוּתְךָ עוֹלָה וְיוֹרֶדֶת כְּמוֹ מַלְכוּת אֻמּוֹת הָעוֹלָם בַּעֲלוֹת מַזָּלָם וְיוֹרֶדֶת בִּרְדָתוֹ, מִפְּנֵי שֶׁהֵם תַּחַת הַנְהָגַת צְבָאוֹת הַשָּׁמַיִם. אֲבָל אַתָּה, כְּיָמֶיךָ שֶׁהֵם יְמֵי הַנְּעוּרִים וּתְחִלַּת כְּנִיסָתְךָ לָאָרֶץ, כֵּן יִהְיֶה דָּבְאֲךָ וְעֵת זִקְנָתְךָ, ״כִּי תוֹלִיד בָּנִים וּבְנֵי בָנִים וְנוֹשַׁנְתֶּם בָּאָרֶץ״ (דברים ד:כה). וּבֵרַכְתִּי זֹאת תָּחוּל.

כִּי אֵין כָּאֵל. הַמְנַהֵג עִנְיָנֶיךָ.

רוֹכֵב שָׁמַיִם בְּעֶזְרֶךָ. כִּי אָמְנָם הָאֵל שֶׁהוּא בְּעֶזְרְךָ הוּא רוֹכֵב שָׁמַיִם, שֶׁהוּא עֶלְיוֹן מֵהֶם וּמְנַהֲגָם, עַל הֶפֶךְ דַּעַת אַנְשֵׁי הַצָּאבָ״ה שֶׁאָמְרוּ שֶׁאֵין לַחֲשׁוֹב דָּבָר נִכְבָּד יוֹתֵר מִן הַשָּׁמַיִם. וּבְכֵן לֹא תִּהְיֶה הַמַּלְכוּת הַבָּאָה מֵאִתּוֹ עוֹלָה וְיוֹרֶדֶת בַּעֲלוֹת הַמַּזָּלוֹת וּבִרְדָתָם.

כו **וּבְגַאֲוָתוֹ שְׁחָקִים. מָעוֹנָה.** וּבְמַעֲלָתוֹ הוּא רוֹכֵב שְׁחָקִים, שֶׁהוּא הַגַּלְגַּל הַיּוֹמִי אֲשֶׁר אֵין בּוֹ כּוֹכָב וְלֹא צוּרָה, וְהַמְּנִיעַ שֶׁלּוֹ הוּא כֹּחַ בִּלְתִּי נִרְאֶה, כְּעִנְיַן ״מְעוֹנַת הָאַרְיֵה״ אֲשֶׁר בָּהּ כֹּחַ רַב נִסְתָּר.

כו **אֱלֹהֵי קֶדֶם.** אֱלוֹהַּ קַדְמוֹן, וְכָל זוּלָתוֹ מְחֻדָּשׁ מֵאִתּוֹ.

וּמִתַּחַת זְרֹעוֹת עוֹלָם. וּלְמַטָּה מִן הַשָּׁמַיִם הוּא אֱלֹהֵי זְרוֹעוֹת וּמַנְהִיגֵי הַנִּמְצָאִים הָעוֹלָמִיִּים, וְהֵם הַהֹוִים וְנִפְסָדִים תַּחַת הַזְּמַן, כְּמוֹ אֵיכִיּוֹת הַיְסוֹדוֹת וְהַטֶּבַע הַזָּן וְהַמְגַדֵּל וְהַמּוֹלִיד וְהַמְצַיֵּר בַּצְּמָחִים וּבַבַּעֲלֵי חַיִּים.

וַיְגָרֶשׁ מִפָּנֶיךָ אוֹיֵב וַיֹּאמֶר הַשְׁמֵד. וְהִנֵּה הוּא גֵּרֵשׁ מִפָּנֶיךָ אֶת הָאוֹיֵב שֶׁהָיָה תּוֹשֵׁב הָאָרֶץ, וְאָמַר לְךָ "הַשְׁמֵד!", כִּי לֹא בְּחָרְבְּךָ יָרַשְׁתָּ אֶרֶץ בְּאֹפֶן שֶׁתּוּכַל לַחְשֹׁב שֶׁבְּסוּר כֹּחֲךָ בְּאֶרֶךְ הַזְּמַן אוֹ בְּבֹא חֲלִיפָתוֹ יִגְבְּרוּ הָאוֹיְבִים, כִּי אָמְנָם הוּא הָיָה הַמְגָרְשָׁם, וְאֵיךְ יִכָּנְסוּ נֶגֶד רְצוֹנוֹ.

כח **וַיִּשְׁכֹּן יִשְׂרָאֵל בָּטַח.** כְּאָמְרוֹ (יהושע יא:כג) "וְהָאָרֶץ שָׁקְטָה מִמִּלְחָמָה".

בָּדָד עֵין יַעֲקֹב אֶל אֶרֶץ דָּגָן וְתִירוֹשׁ, אַף שָׁמָיו יַעַרְפוּ טָל. יְהִי רָצוֹן שֶׁלִּקֵּץ הַיָּמִין עֵין יַעֲקֹב, וְהוּא הָאָדוֹן אֲשֶׁר אַתֶּם מְבַקְּשִׁים אֲשֶׁר הוּא עֵין יִשְׂרָאֵל בַּסּוֹף וּבָעֲקֵב הַכֹּל, וְכֵן שָׁמָיו יַעַרְפוּ טָל, יַבִּיעוּ טָל בְּשֶׁפַע אֶל אֶרֶץ דָּגָן וְתִירוֹשׁ. כִּי אָמְנָם הַמָּשִׁיחַ יַעֲרֹף לִקְחֵי כַּטָּל שֶׁהַכֹּל שְׂמֵחִים בּוֹ, וְגַם כֵּן הַשָּׁמַיִם יַבִּיעוּ טָל בְּשֶׁפַע אֶל אֶרֶץ דָּגָן וְתִירוֹשׁ, כְּמוֹ שֶׁהָיָה הָעִנְיָן בְּשִׁשֶּׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית קֹדֶם חֵטְא שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן, כִּי לֹא הִמְטִיר וְאָדָם אַיִן לַעֲבֹד וְאֵד יַעֲלֶה וְהִשְׁקָה, בְּאֹפֶן שֶׁבְּהֶיוֹת הָאָרֶץ מֵעַצְמָהּ אֶרֶץ דָּגָן וְתִירוֹשׁ, בְּבֹא עָלֶיהָ עֲרִיפַת טָל לִבְרָכָה, מַסְפִּיק לְהִתְפָּרְנֵס אֶת יוֹשְׁבֶיהָ שֶׁלֹּא בְּצַעַר, כַּאֲשֶׁר הָיְתָה הַכַּוָּנָה שֶׁיִּתְפָּרְנֵס אָדָם הָרִאשׁוֹן קֹדֶם חֶטְאוֹ, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (פרק בתרא דכתובות) "עֲתִידָה אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁתּוֹצִיא גְּלוּסְקָאוֹת וְכֵלִי מִילַת".

כט **אַשְׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל.** וְאָז תַּגִּיעַ אֶל הָאֹשֶׁר שֶׁהוּא הַמַּדְרֵגָה הָעֶלְיוֹנָה הָאֶפְשָׁרִית לָעָם.

מִי כָמוֹךָ. עַד שֶׁלֹּא יִמָּצֵא עַם כָּמוֹךָ, כְּאָמְרוֹ "וְאַשְׁרוּ אֶתְכֶם כָּל הַגּוֹיִם" (מלאכי ג:יב).

עַם נוֹשַׁע בַּה׳. שֶׁלֹּא תִּהְיֶה תְּשׁוּעָתְךָ עַל יְדֵי מִלְחַמְתְּךָ, אֲבָל ה׳ יִלָּחֵם לָכֶם.

מָגֵן עֶזְרֶךָ. הוּא שֶׁעָזַר אוֹתְךָ בִּזְמַן הַחֲרְבָּן שֶׁלֹּא כָלִיתָ, כְּאָמְרוֹ (תהלים קכד:ב-ח) "לוּלֵי ה׳ שֶׁהָיָה לָנוּ, אֲזַי הַמַּיִם שְׁטָפוּנוּ, עֶזְרֵנוּ בְּשֵׁם ה׳".

וַאֲשֶׁר חֶרֶב גַּאֲוָתֶךָ. וְהוּא אֲשֶׁר יִהְיֶה חֶרֶב גַּאֲוָתֶךָ, שֶׁתִּתְרוֹמֵם עַל הָאֻמּוֹת בְּמִלְחַמְתְּךָ עֲלֵיהֶם, כְּאָמְרוֹ "כִּי בָאֵשׁ ה׳ נִשְׁפָּט וּבְחַרְבּוֹ אֶת כָּל בָּשָׂר" (ישעיהו סו:טז).

וְיִכָּחֲשׁוּ אֹיְבֶיךָ לָךְ. שֶׁהֵם כְּבָר בָּזוּ אוֹתְךָ וְיִכָּחֲשׁוּ עַצְמָם כַּאֲשֶׁר יְכַבְּדוּךָ, כְּאָמְרוֹ "וְהִשְׁתַּחֲווּ עַל כַּפּוֹת רַגְלֶיךָ כָּל מְנַאֲצֶיךָ" (ישעיהו ס:יד).

וְאַתָּה עַל בָּמוֹתֵימוֹ תִדְרֹךְ. שֶׁאַפִלּוּ מַלְכֵיהֶם יִהְיוּ נִכְנָעִים לְךָ, כְּאָמְרוֹ (ישעיהו מט:כג) "וְהָיוּ מְלָכִים אֹמְנֶיךָ וְכוּ', אַפַּיִם אַרְצָה יִשְׁתַּחֲווּ לָךְ".

פרק לד

ד **הָרְאִיתִיךָ בְעֵינֶיךָ.** לְמַעַן תִּבָּרְכֶנָּה.

וְשָׁמָּה לֹא תַעֲבֹר. כְּדֵי שֶׁלֹּא תַּגִּיעֶנָּה בִּרְכָתְךָ בְּאֹפֶן שֶׁלֹּא תֵּחֵרֵב בַּסּוֹף, כְּמוֹ שֶׁכְּבָר נִגְזַר עֲלֵיהֶם לִכְשֶׁיִּתְמַלֵּא סְאָתָם.

ו **וַיִּקְבֹּר אוֹתוֹ.** אִם הוּא קָבַר אֶת עַצְמוֹ כִּדְבְרֵי קְצָתָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, עָשְׂתָה זֹאת נַפְשׁוֹ הַנִּבְהֶלֶת, כִּי הוּא מֵת בְּהַר רֹאשׁ הַפִּסְגָּה שֶׁמִּשָּׁם רָאָה אֶת הָאָרֶץ, כְּאָמְרוֹ (דברים לד:ה) "וַיָּמָת שָׁם מֹשֶׁה", וְהַקְּבוּרָה הָיְתָה בַּגַּיְא.

ח **וַיִּתְּמוּ יְמֵי בְכִי אֵבֶל מֹשֶׁה. וַיְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן מָלֵא רוּחַ חָכְמָה.** כִּי בִּימֵי הַבְּכִי אֵין חָכְמָה וְאֵין עֵצָה.

ט **וַיִּשְׁמַע.** יְהוֹשֻׁעַ וְיִשְׂרָאֵל.

כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה׳ אֶת מֹשֶׁה. כְּאָמְרוֹ "וְשָׁאַל לוֹ בְּמִשְׁפַּט הָאוּרִים לִפְנֵי ה׳, עַל פִּיו יֵצְאוּ וְעַל פִּיו יָבֹאוּ הוּא וְכָל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִתּוֹ וְכָל־הָעֵדָה" (במדבר כז:כא).

י **וְלֹא קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה.** לֹא הִגִּיעַ שׁוּם נָבִיא לְמַדְרֵגַת נְבוּאָתוֹ, וּבְזֶה הִתְבָּאֵר שֶׁאֵין נָבִיא רַשַּׁאי לְחַדֵּשׁ דָּבָר מֵעַתָּה, עַל דֶּרֶךְ אָמְרָם "אֵין בֵּית דִּין יָכוֹל לְבַטֵּל דִּבְרֵי בֵּית דִּין חֲבֵירוֹ אֶלָּא אִם כֵּן גָּדוֹל מִמֶּנּוּ בְּחָכְמָה וּבְמִנְיָן" (שבת קד).

אֲשֶׁר יָדָעוֹ ה׳. הִנֵּה הַנָּבִיא יְקֻנֶּה תּוֹסֶפֶת אוֹר שִׂכְלִי בְּלִי סָפֵק בְּאוֹר פְּנֵי מֶלֶךְ בְּהֵיוֹתוֹ מִתְנַבֵּא, כְּאָמְרוֹ (שמואל א י:ו) "וְהִתְנַבֵּיתָ עִמָּהֶם וְנֶהְפַּכְתָּ לְאִישׁ אַחֵר". וּלְכֵן כַּאֲשֶׁר הִגִּיד חַסְדֵי הָאֵל עַל עַמּוֹ אָמַר (עמוס ב:יא) "וָאָקִים מִבְּנֵיכֶם לִנְבִיאִים". וּבִהְיוֹת כָּל פְּעֻלַּת הָאֵל יִתְבָּרַךְ בִּידִיעָתוֹ עַצְמוֹ בִּלְבַד, אָמַר "אֲשֶׁר יְדָעוֹ" לְהוֹרוֹת שֶׁפָּעַל בּוֹ בִּידִיעָתוֹ לְטוֹב, כְּמוֹ "מָה אָדָם וַתֵּדָעֵהוּ" (תהלים קמד:ג), "וָאֵדָעֲךָ בְּשֵׁם" (שמות לג:יז), "וַיֵּדַע אֱלֹהִים" (שמות ב:כה), "יוֹדֵעַ ה׳ דֶּרֶךְ צַדִּיקִים" (תהלים א:ו), וְרַבִּים זוּלַת אֵלֶּה.

פָּנִים אֶל פָּנִים. בְּעוֹדוֹ מִשְׁתַּמֵּשׁ בְּחוּשָׁיו.

יא לְכָל הָאוֹתוֹת. וְזֹאת הַיְדִיעָה בּוֹ פָּנִים בְּפָנִים הִגִּיעַתְהוּ כַּאֲשֶׁר שְׁלָחוֹ ה׳ לַעֲשׂוֹת אוֹתוֹת וּמוֹפְתִים בְּמִצְרַיִם. כִּי אָמְנָם הַמַּרְאֶה שֶׁנִּגְלֵית עָלָיו בַּסְּנֶה לֹא הָיְתָה בְּאֹפֶן זֶה, כְּאָמְרוֹ ״כִּי יָרֹא מֵהַבִּיט אֶל הָאֱלֹהִים״ (שמות ג:ו), עַל הֶפֶךְ ״וּתְמֻנַת ה׳ יַבִּיט״ (במדבר יב:ח).

יב וּלְכֹל הַיָּד. שֶׁפָּעַל הָאֵל עַל יָדוֹ בְּבִלְתִּי נִפְסָדִים לְשַׁנּוֹת טִבְעָם, כְּעִנְיַן בְּקִיעַת הַיָּם וּפְתִיחַת פִּי הָאָרֶץ וְהוֹרָדַת הַמָּן מִן הַשָּׁמַיִם וְזוּלָתָם.

וּלְכֹל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל. שֶׁל מַתַּן תּוֹרָה.

אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל. כְּשֶׁרָאוּ וְעָמְדוּ מֵרָחוֹק בְּמַתַּן תּוֹרָה, וּמֹשֶׁה נִגַּשׁ אֶל הָעֲרָפֶל, כִּי אָז קָנָה הַמַּדְרֵגָה הָעֶלְיוֹנָה בִּנְבוּאַת פָּנִים אֶל פָּנִים. וְעָשָׂה אֶת מֹשֶׁה אָז נוֹרָא בְּקִרְבֵי הוֹד.

לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל. כְּאָמְרוֹ ״וַיַּרְא אַהֲרֹן וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מֹשֶׁה כִּי קָרַן עוֹר פָּנָיו וַיִּירְאוּ מִגֶּשֶׁת אֵלָיו״ (שמות לד:ל). חסלת פרשת וזאת הברכה.